

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

6

*Juozas Čiulda. Trumpi
samprotavimai apie žemaičių
kalbos gramatikos taisykles*

1994

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

6

*Juozas Čiulda.
Trumpi samprotavimai
apie žemaičių kalbos gramatikos taisykles*

Parengė Giedrius Subačius

VILNIUS

MOKSLO IR ENCIKLOPEDIJŲ LEIDYKLA 1993

UDK 808. 82-087
Li-191

Redakcinė kolegija:

Egidijus Aleksandravičius
Antanas Kulakauskas
Rimantas Miknys
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Giedrius Subačius
Antanas Tyla

„Lietuvių atgimimo istorijos studijoms“ rašykite šiuo adresu:
Užupio g. 8–18, 2007 Vilnius

Recenzavo dr. *Saulius AMBRAZAS* ir *Birutė VANAGIENĖ*

Gramatiką, laiškus ir dokumentus iš lenkų kalbos vertė *Giedrius SUBAČIUS*

Lotyniškuosius intarpus vertė ar parinko vertimus *Rasa JURGELĖNAITĖ*

ISBN 5-420-01224-3

© Giedrius Subačius, vertimas ir parengimas, 1993

© Mokslo ir enciklopedijų leidykla, apipavidalinimas, 1993

TURINYS

Pratarmė	5
<i>Giedrius Subačius</i> . Juozas Ciulda ir jo gramatika	7
<i>Halina Karas, Nijolė Kolytė</i> . Juozo Ciuldos gramatikos terminai ir kalba	56
<i>Józef Czudło</i> . Krótkie pomysły o prawidłach grammatycznych języka Zmudzkiego	79
<i>Juozas Ciulda</i> . Trumpi samprotavimai apie žemaičių kalbos gramatikos taisykles	223
Laiškai	359
<i>J. Ciulda</i> Motiejui Valančiui	360
<i>J. Ciulda</i> Stanislovui [?]	366
<i>Adomas Zavadskis</i> <i>J. Ciuldai</i>	367
<i>J. Ciulda</i> Vilniaus archeologijos komisijai	368
Dokumentai	373
<i>J. Ciuldos</i> krikšto metrikai	374
Slapta <i>Juozo Valentinavičiaus</i> nuomonė apie <i>J. Ciuldą</i>	374
Priedai	377
Paaiškinimai	378
Sutrumpinimai	381
„Samprotavimų“ lietuviškų žodžių registras	383
„Samprotavimų“ turinys	402
Adnotacija	407
Summary	409
Zusammenfassung	411

Kun. Juozas Čiulda

TRUMPI SAMPROTAVIMAI
APIE ŽEMAIČIŲ KALBOS
GRAMATIKOS TAISYKLES¹

¹ Autorius ir pavadinimas atstatyti pagal šaltinius.

**Svarbesnių pastebėtų klaidų atitaisymas
(J. Ciulda „Trumpi samprotavimai...“)**

Pusla- pis	Eilutė	Išspausdinta	Turi būti
34	10 iš a.	įvardžiuotinės	įvardžiuotinės
35	13 iš a.	kalba	kalbą
98	11 iš a.	b z	b, z
112	7 iš a.	u więc	u, więc
117	9 iš v.	miejsce	miejsce
—	10—11 iš v.	niekt-orych	nie-których
127	2 iš v.	urzyteczny	uzyteczny
135	11 iš a.	oślica,	oślica,
166	10 iš a.	czaszy	Czasy
206	6 iš a.	lawys	lawys,
220	6 iš v.	nesiskundžia.	nesiskundžia,
262	7 iš a.	dumti	dumty
268	2 iš v.	(¹)	(¹)
294	4 iš v.	Storųsigė	Storųsigė
318	11 iš v.	sakšys	sakšis
—	12 iš a.	kidamasis	kydamasis
—	9 iš a.	turiejuos	turiejuos
325	12 iš v.	qnt rūpūs	qtr rūpūs
330	5 iš a.	„(„(
334	16 iš a.	yszejiau	yszejiau

[1] Telšių Diecezijos arba Žemaičių Vyskupui ir Šviesiajam
Kavalierei Jo Malonybei

Motiejui Kazimierui

VALANČIUI —

kaip nuoširdžios pagarbos liudijimą
ši savo darbą
aukoja
Autorius²

² AK dedikacijos nėra.

[2] Pratarmė

Lietuvių tautos pradžią istorikai aprašo įvairiai, ir dėl to nėra tikrumo. Vieni (Bogušas) veda lietuvius iš Jafeto, Nojaus sūnaus, kiti (Lelevelis) iš herulų, kadaise gyvenusių prie Baltijos jūros, pagaliau dar kiti – iš venedų³, letų, hirų; Narbutas⁴ ir, juo sekdamas, Kraševskis – netgi iš indų; ir visi varu bruka lietuvius į slavų padermę. Iš tiesų nėra tikrai žinoma, ar iš kurios nors šių tautų yra kilę dabartiniai lietuviai, žemaičiai, prūsai, latviai, gyveną Kurše ir Inflantuose. Jei norėtume atsekti jų pirmąją kilmę iš kalbų panašumo, tai nedaug ką sužinotume. Nesgi nors lietuvių kalboje yra daug slaviškų, vokiškų, lotyniškų, net graikiškų žodžių, o dar, kaip taria kiti, ir sanskritiškų, tačiau labai mažas tokių žodžių kiekis, palyginti su tikrų lietuviškų žodžių kiekiu, verčia abejoti, ar kuri nors iš šitų tautų būtų davusi pradžią mūsų tautai. Tas mažas svetimų žodžių skaičius neįrodo net ir to, kad ši tauta būtų, kaip mano Naruševičius, samplaika įvairių skitų bei sarmatų genčių, visuotinio tautų kraustymosi metu pasilikusių ir apsigyvenusių miškuose prie Baltijos jūros. Į lietuvių kalbą įmaišyti svetimi žodžiai veikiausiai yra artimų šios tautos santykių su kaimynais slavais ir vokiečiais pėdsakas, kaip šiandien rodo kalba tų lietuvių ir žemaičių, kurie gyvena arti prie lenkų ir Prūsų vokiečių arba [2v] Kuršo latvių. O jeigu pirmaisiais mūsų protėviais turėtume laikyti herulus, tai šie, savo klajonėje iš šiaurės įpuolę į Romos valstybę, galėjo šiek tiek pramokti ir lotynų kalbos bei įmaišyti svetimų žodžių į gimtąją savo kalbą po to, kai juos iš ten išvarė ir jie sugrižo į senas savo sodybas. Pagaliau, rodos, nėra žinoma nė vienos visiškai grynios kalbos, skiriančiosi nuo visų kitų taip smarkiai, kad joje visai nebūtų nė vieno svetimo žodžio.

Tad lietuvių kalba, ar ją ir žemaičių pavadinšime, būdama kalba pabaltijo tautos, kurios pradžia iki šiol yra gilios senovės prieblandos slepiama, verta yra mokslininkų dėmesio ir gentainių meilės. Visgi nors ji ir sena bei plačiai vartojama ypač religijos tiesoms skelbti šioje tau-

³ AK 1 „venedų“.

⁴ AK 1 „hirų, letų; p. Narbutas“ MV pakeista „letų, hirų; Narbutas“.

toje, galima sakyti, iki šiol tebelieka apleista; betgi keistu ir beveik nesuprantamu būdu pati savaime vis lavėja. Nes juk nedaugelis mokytų plunksnų tėra ėmęsi tokio darbo. Tikrųjų tautos geradarių veikalai dažniausiai siekė skiepyti joje krikščioniškąsias dorybes, bet mažai tesirūpinta tobulinti kalbą, be ko vis dėlto negalima laukti tikro švietimo. Kur švietimas aukštesnio lygio, ten ir kalba grynesnė. Tai įrodo žemaičių tarmės palyginimas su tarme lietuvių, ypač gyvenančių palei Gardino vieškelį, nuo Rumšiškių miestelio į Trakų pavieto gilumą. Pastarojoje beveik nėra jokio gramatiškumo, tėra tik iškreiptos bei sugadintos lenkų kalbos mišinys su lietuvių kalba, irgi neapdorota bei grubia, kaip ir patys visai neapsišvietę žmonės. Taip pat Ukmergės tarmė, kur arčiau Kuršo, beveik visai neturi tvirtų ir vienodų taisyklių; priešingai, neturėdama nusistovėjusių galūnių žodžiams, [3] taip pat dėl netinkamo garsų, o kartais ir ištisu skiemenu numetimo ar praleidimo, kalba tapo dviprasmiška ir nesuprantama. Laimingesni šiuo atžvilgiu už žemaičius ir lietuvius yra prūsai⁵, kurie savo parapiinėse mokyklėlėse, šalia vokiečių kalbos mokslo, mokosi ir savąja kalba. Tačiau pas mus didžiausia kliūtis išugdyti nacionalinę kalbą yra per amžius įsišaknijęs prietaras, – jog ši kalba pavadinta **vien tik liaudies kalba**. Dar mažą berniuką, atiduotą net į parapiinę mokyklėlę, grasindami bausme (nota linguae) verčia atsisakyti tėvų kalbos; visą mokslą ir švietimą gaudamas svetima, ligi tol nemokėta kalba, pamažu tampa pirma abejingas, o paskui atvirai ima bjaurėtis ta kalba, kuria jautri motina, pamaldi žemaitė, jį išmokė pirmųjų žodžių, kuria kūdikystėje pirmąsyk bandė kalbos galias. Taip ir pradeda gėdintis savo tėvų ir šeimos, gėdintis savo giminės, luomo ir tėvynės. Nenori didžiai nerausdamas prisipažinti tiesos, jog yra žemaitis, bet prisiplaka prie svetimos tautos, melagingai vadindamasis tikru lenku iš prigimties, nors su savo ištęsta kalba ir tam tikrų priebalsių nukandimu tuojau išsiduos, kas iš tikrųjų esąs. O kartais, lyg ir kuklindamasis, pasivadina lietuviu, tarsi Lietuva būtų garbingesnė už Žemaitiją. Kaip toks prietaras žalingai veikia žmogaus dorovę! Jei kuris nors iš taip suluošintų jaunuolių pakyla į dvasininkų luomą ir savo ruožtu paskiriamas teikti religines paslaugas gentainiams, toks altoriaus tarnas, persiėmęs įsišaknijusia panieka savo tėvų kalbai, stengiasi tik, kad jo kalbą ir mokymą liaudis bent spėliodama iš dalies suprastų. Skundžiasi vietinės kalbos skurdu-

⁵ T. y. Prūsijos, Mažosios Lietuvos lietuviai.

mu, [3v] esą joje negalima surasti tinkamų žodžių mintims reikšti (veikiausiai, lėkštoms), nes jos nemoka; puikuodamasis tariamu savo mokytumu liaudies kalboje nemėgsta net ieškoti tinkamų žodžių.

Offenduntur enim, quibus est equus et pater et res,
Nec, quid fricti ciceris probat et nucis emtor⁶
Aequis accipiunt animis, donentque corona⁷.

Horacijus. Laiškas Pizonams.

Ir tokiais atvejais tariamus savo liaudies kalbos trūkumus nori visų pirma lenkų kalbos lopais užlopyti; imasi svetimų žodžių ir prideda jiems žemaitiškas galūnes; dėl tokių makaronizmų kalbą padaro nesuprantamą, klausytojui visai nenaudingą. Kad žemaičių kalba nėra skurdi šiuo atžvilgiu, įrodo vertimas visos abiejų Testamentų Biblijos, kurioje yra prakilniausių minčių, paslapčių, alegorijų, pranašysčių, poezijos, psalmių. Kalba, kuria buvo galima parašyti tiek religinių knygų, tiek kaimo dainų ir šventų giesmių, galų gale ir Donelaičio poemą, poemą, kuri, galima sakyti, yra puikių puikiausia ir kartu kaimiškai paprasta. O žemaitis, daręs tokį neteisingą, tokį melagingą minėtąjį priekaištą, tikriausiai nė lenkų kalba nesugeba nieko doro parašyti. Kaip pasakoja Bentkowskis (Lenkų literatūros istorija, T. 1)⁸, panašių priekaištų kažkada buvo patyrusi ir lenkų kalba. Todėl čia galima pasakyti apie žemaičių kalbą tą patį, ką Dmochowskis yra parašęs apie lenkų kalbą:

Częstokroć na nasz język płocho narzekamy.
Jest to skarb bardzo drogi, ale go nie znamy⁹.
Eiliavimo menas¹⁰.

⁶ Turi būti „emptor“.

⁷ „Piktinas tuo pagrįstai didikai, raiteliai, turčiai,
Nors mėgėjams keptų riešutų ir žirnių patinka,
Bet anie tų juokų nemėgsta ir niekad neploja“.

Vertė E. Ulčinėitė

⁸ Bentkowski F. J. Historia literatury polskiej. Warszawa; Wilno, 1814. T. 1.

⁹ „Nupeikiam savo kalbą, esą ji prastoka.
Yra ji didis lobis, tik josios nemokam“.

Vertė V. Jurgutis

¹⁰ Sztuka rymotworcza. Wilno, 1820. P. 29. (Autorius Franciszekas Dmochowskis žinomas iš pratarmės.) Yra ir vėlesnis šios poemos leidimas (Dmochowski F. X. Pisma rozmaite. Warszawa, 1826. T. 2. P. 297–382), bet jame tekstas kitoks, paredaguotas, tad J. Čiulda turėjo naudotis 1820 m. leidimu.

[4] Kartais nedrąsa, o dažnai tingumas yra šio aplaidumo priežastis. Iš tikrųjų kiekvienas gali, net privalo suradinėti ir parinkti pačius tinkamiausius, bet liaudyje pasislėpusius arba užmirštus posakius.

.....Mortalia facta peribunt,
Nedum sermonum stet honos et gratia vivax.
Multa renascentur, quae jam cecidère, cadentque
Quae nunc sunt in honore vocabula; si valet usus,
Quem penes arbitrium est, et jus et norma loquendi¹¹.

.....
Ut sylvae foliis pronos mutantur in annos,
Prima cadunt: ita verborum vetus interit aetas,
Et juvenum ritu, florent modo nata, vigentque¹²...

.....ego cur acquirere pauca
Si possim, invideor; cum lingua Catonis et Enni
Sermonem patrium ditaverit et nova rerum
Nomina protulerit? Licuit et semper licebit
Signatum praesente nota producere nomen¹³.

¹¹ „[...] Bet žus darbai mirtingųjų. Juolab, kalbos žavesys ir grožis yra trumpaamžis. Kartais atgimsta seniai jau mirę žodžiai, o šiandien skambantys ir mėgstami numirs, jei šitoks noras bus. Praktikos – ji kalbos valia ir norma, ir teisė“.

Vertė E. Ulčínaitė

¹² „Taip kaip miškai rudenio pakeičia savąjį rūbą Numesdami lapus, taip miršta ir žodžiai senieji, O vos tik gimę, nauji tuojau sužaliuoja ir žydi“.

Vertė E. Ulčínaitė

¹³ „[...] Man priekaištauja, Jei pasakau kiek kitaip. Bet Katonas ir Enijus daugel Inėšė žodžių naujų į gimtąją kalbą, ir tuo ją Smarkiai praturtino. Tad galėjom ir visad galėsim Kurti vardus, kurie dabarties žyme pažymėti“.

Vertė E. Ulčínaitė

In verbis etiam tenuis cautusque ferendis
Dixeris egregie, notum si callida verbum
Reddiderit junctura novum [...]¹⁴

Horacijus. Ten pat.

Visi žino, kaip žemaičių tauta yra prisirišusi prie savo dvasininkijos. Jei savo ruožtu ir dvasininkai, kalbėdami, sakydami pamokslus, rašydami katekizmus, [4v] maldaknyges ir bažnytines giesmes, teiktųsi tiksliai laikytis taisyklių, iš šios kalbos prigimties išvestų ir pateiktų, paisytų būtinai reikalingo kalbėjimo ir rašymo vienodumo, tai bemat pasirodytų, jog iki šiol pasitaikančios skirtybės, kaip kad tašmės, kalbės nereguliarumai ir nukrypimai nuo jos taisyklių, tapo ištaisyti, ir atsirado tam tikra tvarka. Tuo būtų daug prisidėta prie tėvų kalbos ugdymo ir kartu praplėstas savo tautos švietimas. Vis dar tėra vien tik tin pageidaujamas dalykas, kad parapinėse mokyklėlėse vietoj bjaurėjimosi šia kalba, būtų diegiamas rūpestis, o šalia mokslų valdžios nurodytomis kalbomis, būtų dėstomi ir krašto kalba. Buvo netgi toks Liaudies švietimo ministerijos projektas 1833 metais, tik, deja, iš jo nebuvo sulaukta taip trokštamų rezultatų.

Kadangi mokslo žmonių kalba ir raštai turi būti tautos kalba ir raštu, tai dirbantis prie savo veikalo autorius privalo tiksliai laikytis gramatikos taisyklių. Todėl reikia aiškios ir išsamios gramatikos, kurios žemaičių tauta iki šiol neturi. Tiesa, prieš keliolika metų mokytas kunigas Kalikstas Kasakauskas išleido gramatiką, pavadinęs **Kalbrieda**¹⁵; tačiau ši, išskyrus kai kuriuos neblogai parinktus gramatikos terminus, daugeliu atžvilgių yra nepakankama. Po jo kitą gramatiką išleido K. V. Mylė (spausdintą Peterburge)¹⁶, tačiau nelengva atspėti šio autoriaus sumanymą. Rašo neva lotynų kalbos gramatiką žemaičiams. Taisyklės ir samprotavimai yra žemaitiški, rašyti daugiau prū-

¹⁴ „Tas, kuris ruošias rašyt, žodžius tegu renkas atsargiai
Ir lyg sėjėjas kai ką tegu atmeta, kitką – palieka.
Puikiai kalbėsi, jei išmonė tavo nuvalkiotą žodį
Naują vėl padarys [...]“.

Vertė E. Ulčinaite

(Dėl aiškumo pridėdamas platesnis vertimas.)

¹⁵ Kossakowski K. Grammatyka języka Żmudzkiego (Kalbrieda lezuwio Żiamaytiszko). Wilno, 1832.

¹⁶ Myle K. W. [S. Daukantas] Prasma Łotiniŭ kalbôs. Petrapilie, 1837.

siškąją ortografiją ir neapdorota prastuomenės patarme. Žemaitiška jo nomenklatūra, iš pradžių kieta, sunkokai suprantama, visgi galbūt su laiku [5] galėtų išplisti, jei vartotų ją geriau žemaičių, o ne lotynų kalbos gramatikoje. Nedera nė reikalauti iš autorių visiško tikslumo, kur tik bendromis daugelio darbininkų pastangomis galima pasiekti tam tikro tobulumo ir pakeisti išišaknijusius kalbos skirtumus.

Quo semel imbuta recens, servabit odorem
Testa diu¹⁷.

Tas pats. Laiškai, I kn. 2-asis laiškas.

Autorius, kuris ketina skirti savo triūsą tvirtoms ir pastovioms kalbėjimo bei rašymo taisyklėms susekti ir atskleisti, turi kruopščiai įsigilinti ir pažinti kalbos prigimtį bei mechaninę jos sandarą, atidžiai apsvarstyti senesniąją kalbą ir ortografiją, pasverti, kiek ta senesnioji kalba ir ortografija derinasi ar prasilenkia su kalbos prigimtimi bei tinkama jos tėkme, nuo ko priklauso netikslumas ir kaip jį galima pataisyti; taigi turi deramai išnagrinėti visas modifikacijas, palyginti su visuotinės gramatikos taisyklėmis, įvertinti atitikimus ir skirtumus, ir nuo ko šie pastarieji priklauso — ar atsiranda iš kalbos, turinčios ypatingų savybių, prigimties, arba gal iš jos neišugdymo; privalo išvelgti santykį arba panašumą su kitomis kalbomis, dar gyvomis ar mirusiomis, ištobulintomis ar dar tik nedaug kuo nutolusiomis nuo pirminio neformiškumo; atskirti išimtis nuo taisyklių, kurias įmanoma atrasti pačioje kalboje, ir jų nukrypimus, kuriuos reikia atitaisyti. O kadangi kalba yra suskilusi į įvairias tarmes ir patarmes, kuriose šen bei ten gali rasti paskirų taisyklių, tai autorius privalo stropiai išnagrinėti kiekvieną iš jų, pasverti, kuri tarmė dėl visuotinio gyvosios kalbos veržimosi į tobulumą toliausiai pažengė priekin ir [5v] priartėjo prie savo tikslo ar labiausiai nuo jo nutolo, neturėdama vadovo. Be to, dar tūri skaityti knygas, tiek apie šią kalbą rašytas, tiek ir apie kitas, nes dažnai būna, jog pastebėjimai apie vieną kalbą tampa švyturiu pažinti kitą.

¹⁷ „Kvapas, į naują indą sykį įsigėręs,
Ilgam jo išsaugotas bus“.

Hoc opus, hoc studium parvi properemus et ampli,
Si Patriae volumus, si nobis vivere cari¹⁸.

Horacijus, cit. vieta, 3-iasis laiškas.

Nec poeniteat te calamo trivisse labellum¹⁹.

Vergilijus, 2-oji ekloga.

Nereikia nei graužtis dėl skirtingos kalbos kone kiekviename pašalyje, nei paisyti literatų ginčų; priešingai, dera drąsiai skelbti savo atradimus, savo nuomonę, tačiau niekam neprimetant jos kaip privalomos.

Scinditur incertum studia in contraria vulgus²⁰.

Vergilijus, Ėneida, II kn.

Grammatici certant, et adhuc sub iudice lis est²¹.

Horacijus, Poezijos menas.

Non nostrum inter vos tantas componere lites²².

Vergilijus, 3-ioji ekloga.

Ne mano amžiui, jėgoms ir gabumams įveikti tokį darbą. Rasis gerokai mokytesnių ir gabesnių. Aš paklūstu teisingam poeto įspėjimui:

¹⁸ „Šitokio darbo, šitokios veiklos mums, menkiems ir kilmingiems, skubiai reikia imtis,

Jei su nauda tėvynei ir sau patiems gyventi norime“.

Vertė R. Jurgelėnaitė

¹⁹ „Lai tau gaila nebus, kad lūpas dildė dūdelė“.

Vertė A. Dambrauskas (žr.

Vergilijus. Bukolikos.

Georgikos. V., 1971. P. 13.)

²⁰ „Pameta galvą minia ir į priešingas nuomones skyla“.

Vertė A. Dambrauskas (žr.

Vergilijus. Eneida. V.,

1967. P. 30.)

²¹ „Ginčijas net ligi šiol literatai ir vis nenusprendžia“.

Vertė E. Ulčinėitė

²² „Tai ne mano jėgoms varžybas tokias išspręsti“.

Vertė A. Dambrauskas (žr.

Vergilijus. Bukolikos... P. 22.)

Sumite materiam vestris, qui scribitis, aequam
Viribus, et versate diu, quid ferre recusent,
Quid valeant humeri. [...] ²³
Metiri se quemque suo modulo, ac pede verum est ²⁴.

Horacijus, cit. vieta.

[6] ir kad nepelnyčiau pašaipos ir pajuokos dėl skambaus, bet nepabaigtos sumanymo, nes:

Inceptis gravibus plerumque, et magna professis
Purpureus late qui splendeat unus et alter
Assuitur pannus [...] ²⁵
... Amphora coepit
Instituit, currente rota cur urceus exit? ²⁶

Ten pat.

(kas žemaitiškai būtų: *ysz anyjk szyjk be lyko*), stengiausi nors mažumą pabandyti. Negalėjau aplankyti visų Žemaitijos ir Lietuvos kraštų tam, kad gerai pažinčiau ir tiksliai apsvarstyčiau šnekamąją tų žmonių kalbą. Gerai moku vakarų žemaičių patarmę, savo motinos kalbą, neblogai ir lietuvių, o kitas tarmes geriau ar prasčiau pažinau iš įvairių autorių veikalų. Skaitydavau, kiek galėdavau jų gauti, gilindavausi į juos – į kalbos sandarą ir ortografiją, lyginau jas su kalbos prigimtimi ir užtikau šen bei ten išbarstytų tikslumų ir nukrypimų, tik niekur – vienodumo. Visgi man atrodė, jog vakarų žemaičių patarmė yra labiau susiformavusi, dėl to jos daugiausia laikiausi. O kokios

²³ „Jūs, rašantieji, sau medžiagą imkit prilygstančią galioms
Ir apgalvokit ilgai, ką nešti pečiai jūs istengia,
Ir ko nepakelia jie. [...]“

Vertė E. Ulčinitė

²⁴ „Gerai, kai kiekvienas vertina save pagal savo būdą ir matą“.

Vertė R. Jurgelėnaitė.

J. Čiuldos nurodyta netikslī citatos
vieta.

²⁵ „Po rimtų pažadų, dažnai ir užmojo didžio
Siuvamas lopas vienur tai kitur purpurinis, kad ryškiai
Šviestų [...]“

Vertė E. Ulčinitė

²⁶ „Amforą ėmėsi žiest, bet kodėl tik puodelis išėjo“.

Vertė E. Ulčinitė

joje pasirodė taisyklės esančios ir nuo ko priklauso jos susiformavimas, taip pat kokios gramatikos taisyklės man atrodytų tinkamiausios žemaičių kalbai – savo nuomonę šiame veikalėlyje palieku²⁷ Mokytojui Žemaičių Publikai peržiūrėti ir įvertinti. Anaiptol nesinešdamas į puikybę, tiek tačiau galiu pasakyti, jog [6v] ne viskas bus paniekinta ir atmesta.

Non omnis moriar [...] ²⁸

Horacijus.

Jeigu nedaug visuomenei tuo pasitarnausiu, tai dėl to ne mažiau gerbiu ir esu prisirišęs prie savo tautos ir kalbos. O jei kam nors pasitaisytytų dėl to pajusti nepasitenkinimą manimi, tegul tasai dar kartą perskaito titulinį puslapį. Kiekvienam apie tokį dalyką valia laisvai galvoti.

Non ego nobilium scriptorum auditor et ultor.
Grammaticas ambire tribus et pulpita dignor²⁹.

Tas pats, 19-asis laiškas.

Ac ne forte roges, quo me duce, quo lare tuter;
Nullius addictus jurare in verba magistri [...] ³⁰
Et mihi res, non me rebus subjungere conor³¹.

Tas pats, 1-asis laiškas.

Rašiau 1855³² metais.

²⁷ AK 5 „pateikiu“.

²⁸ „Ne visas mirsiu [...]“

Vertė R. Jurgelėnaitė

²⁹ „Man, rašytojų garsių klausytojui ir gynėjui,

Manau, nederėtų gramatikų mokytų mokyklas ir katedras lankyti“.

Vertė R. Jurgelėnaitė

³⁰ „Gal tu paklausi, kas man vadovauja, kurios aš mokyklos?

Niekam prisiekęs nesu kartoti jo mokymo žodžių“.

Vertė V. Jurgutis (žr.

Knygotyra. 1974. T. 4(11).

P. 163.)

³¹ „Sau dalyką pajungt, ne jam pasijungti stengiuosi“.

Vertė V. Jurgutis (T. p. P. 163.)

³² AK 5v „1854“.

[7] Late fusum opus est, et multiplex, et prope quotidie novum, et de quo nunquam dicta erunt omnia. Quae tamen tradita, quid ex his optimum; et si quid mutari, adjici, detrahi melius videbitur, dicere experiar³³.

Kvintilijanas, Oratoriaus mokymas, II kn., 14 skyr.

Pirmasis skyrius

Apie rašybą

§ I. Apskritai apie garsus

1. Stebėdami kalbantį žmogų matome, kad įvairiai juda liežuvis, prisičiaupia ar prasižioja burna, susiglaudžia lūpos, pasklinda balsas ar tik tylus šnabždesys. Tokius atskirus judesius gramatikai pavadino **garsais**. Iš šių pavienių įvairiai susijungusių dėmenų, t. y. garsų, formuojasi šnekamoji žmonių kalba. Tokia sankloda buvo pavadinta kalbos **mechanizmu**.

2. Tuos dėmenis gramatikai skirsto į dvi rūšis. Vieni, kurie ištaria mi daugiau ar mažiau pražiojant burną, bet nesuglaudžiant lūpų, tik sudedant jas vis kitokia forma; ir kuriuos tariant liežuvis arba visai nejuda, arba juda mažai, neliesdamas gomurio ar dantų; taip pat kuriuos galima ištarti atskiru skambiu, [7v] nešnypščiančiu, nepriklausomu nuo kito, garsu, pavadino **balsiais**. O kitus, kuriems ištarti reikia smarkiau judinti lūpas, liežuvį, panaudoti gomurį, dantis ir gerklę, ir kurie kalbėjimo procese negali apsieiti be pirmųjų, pavadino **priebalsiais**, nes prie balsių skambėdami tampa šnekamosios kalbos dalimi. O kad vieni ir kiti pasidarytų regimi bei padėtų sukurti rašto kalbą, buvo išrasti tam tikri ženklai, **raidėmis** vadinami.

³³ „Klausimas yra labai platus, daugiaprasmis ir kone kasdien naujas, tad niekada apie tai viskas nebus pasakyta. Visgi iš viso to, kas pasakyta, apie jį pasakyta geriausiai; ir jei pasirodys, kad reikėtų ką nors pakeisti, pridėti ar atimti, ryšiuosi apie tai pasakyti“.

Vertė *R. Jurgelėnaitė*.

J. Čiuldos nurodyta netiksli citatos vieta.

3. Bet kurios tautos kalboje balsiai su priebalsiais arba vartojami vienodai, arba vieni iš jų yra dažnesni už kitus; kitaip sakant, tam tikros kalbos mechanizmas labiau remiasi arba priebalsiais, arba balsiais. Iš to išeina, kad uoliam kurios nors tautos kalbos prigimties tyrėjui detalčiai išstudijuoti tokį mechanizmą yra būtinų būtiniausia. Be šito jis veltui stengtųsi kurti kalbos mechanizmo taisykles.

4. Kiekvienas, atidžiai įsigilinęs į žemaičių kalbos artikuliavimą, pastebi, kad jos mechanizmas daugiau remiasi priebalsiais negu balsiais. Kadangi pirmųjų vaidmuo joje yra pagrindinis, o antrieji tik padeda jiems ir gali būti praleisti, tai priebalsiai gali būti tariami be skriaudos žodžiui ir mažesnio balsių skaičiaus jungiami, nekintant tikrajai žodžio reikšmei.

5. Kiekviena kalba, kaip sakyta, susideda iš įvairiai susijungusių atskirų garsų, betgi ne visoms reikia vienodo jų skaičiaus, nes viena turi daugiau priebalsinių ar balsinių garsų nei kita. Ir todėl kiekviena tauta, perėmusi svetimas raides, yra priversta įtraukti savo kalbos poreikius atitinkantį garso ženklų skaičių arba kai kurias iš svetimų raidžių atmesti kaip neturinčias šitoje kalboje atitinkamo garso. Kartais³⁴ taip pat pasitaiko [8] iš esmės vientisų garsų, tik atsiradusių glaudžiai suaugus dviem arba keliems atskiriems, tarsi susiliejusiems į vieną. Tokie garsai žymimi arba vienu specialiai tam sukurtu atskiru ženklu, arba dviem, nelygu kurie pripažinti tinkami ir yra priimti.

6. Lietuvių, t. y. ir žemaičių, tauta iš pradžių, galima tvirtai pasakyti, beveik tik iš lenkų ėmė savo išsilavinimą. Tad tie, kurie lietuviams pasitarnaudami rašė veikalus šios tautos kalba, daugeliu atžvilgių nuo savosios skiriančiąsi kalbą reiškė raidėmis, vartotomis lenkų ortografijoje. Daugiausia būtent iš čia ir radosi tas lietuvių rašto ir gyvosios kalbos neatitikimas. Sunku, net beveik ir neįmanoma perteikti visų šios kalbos skambesio atspalvių lenkų raidėmis. Nes kai kurie priebalsiai jai visiškai svetimi, ir reikia kai kurių naujų raidžių. Seniai jau tai pastebėjo kunigas jėzuitas Sirvydas, kuris savo veikalo **Punktai sakymų**³⁵, **parašyto lietuvių kalba** (Vilnius, 1629 m.), pratarėje sakė, kad reikią naujų raidžių arba bent diakritinių ženklų. Suprato tai prūsų gramatikai, įtraukę į ortografiją naujų ir tinkamų šiai kalbai raidžių arba tik diakritinių ženklų.

³⁴ AK 6v „Kartais kalboje“.

³⁵ Szyrwid K. Pvnkty Kazan od Adwentu aż do Postu, Litewskim ięzykiem, z wytłumáczeniem ná Polskie. Wilno, 1629.

§ II. Apie priebalsių susidarymą

1. Priebalsiai vieni nuo kitų skiriasi arba savo mechanizmu, t. y. kalbos padargų judesiais ir padėtimi, arba, jų padėčiai esant vienodai, ši skirtumą nulemia balso vartojimas. Kalbant šios antrosios rūšies priebalsių skambesys dažnai kinta, bet esmė lieka ta pati; o dėl to suklaidinta ausis gali būti daugybės ortografijos klaidų [8v] priežastis, nuo kurių nė lenkų ar lotynų kalbų rašyba nėra apsaugota. Plačiai apie tai yra veikale³⁶ **Studijos ir išvados apie lenkų rašybą**³⁷. Kad būtų lengviau suvokti priebalsių prigimtį ir jų susiskirstymą į tam tikras eiles, reikia atidžiai stebėti, kaip tie priebalsiai atsiranda, t. y. kaip juda padargai, kuriais jie kuriami.

2. Pasitraukę nuo visokio šurmulio bei atsikratę išsiblaškyimo, ir, svarbiausia, atmetę bet kokius prietarus ar išankstinius nusistatymus, įsigilinkime į smulčiausius tų pačių padargų padėties bei judesių, kurie sukelia priebalsių skambėjimą, niuansus. Šitoks svarbus tyrimas reikalauja kuo atidžiau vengti, kad joks balsis neišsirtų šalia priebalsio, kurio prigimtį norime ištirti. Lengviausias būdas išskirti priebalsį, tai jo, sakomo po balsio, iš viso netarti, t. y. nutylėti, po ko sustingęs kalbos padargų judesys rodys tikrąjį priebalsio skambesį.

3. P. B. Jeigu užčiaupę burną staiga pražiosime lūpas orui ūmai iškvėpti, susiformuos duslus garsas, reiškiamas raide P. O jeigu lygiai taip pat pražiodami lūpas tarsime su balsu, skardžiai, tada jau susidarys garsas, žymimas raide B. Vadinas, šis pastarasis tik balsu skiriasi nuo pirmojo. Tą patį galima pastebėti tiriant ir kitus priebalsius.

4. F. W. Jeigu truputį suglaudę lūpas ir apatinę pakišę po viršutine praleisime orą, susiformuos duslusis garsas F. Bet jei pro šitaip suglaustas lūpas praleisime balsą, pasklis garsas W. O jeigu kiekvieną atskirai tardami pražiosime burną, kad tuoj po jo pridėtume kokį nors balsį, galėsime pajusti, jog lūpa kažkaip atsitrenkia į lūpą — ir dėl to jie [9] vadinami lūpiniais.

5. T. D. Kai prie gomurio priglaustą liežuvį ūmai atplėšime orui praleisti, susiformuos duslusis garsas T. Bet jeigu vietoj tyliai iškvėpiamo oro tarsime su balsu, susiformuos garsas D. Dėl to, kad liežu-

³⁶ Rozprawy i wnioski o ortografii polskiéj, przez deputacyą od król. towarzystwa Warsz. przyjacioł nauk wyznaczoną. Warszawa, 1830.

³⁷ AK 7 „ortografiją“.

vis atplėšiamas staiga ir trenkiasi į orą, šiedu garsai tampa trankiaisiais.

6. K. G. Jeigu prilietę liežuvio vidurį prie gomurio netoli gerklės angos (dėl ko gerklė tartum užsisklendžia) akimirksniu veržliai ir su trenksmu iškvėpsime orą, susiformuos duslusis garsas K. O jeigu šitaip sudėję kalbos organus vietoj tylaus kvėptelėjimo ištarsime balsu, tada atsiras skardusis garsas G. Ir kadangi šiem dviem garsam suformuoti svarbiausia yra gerklė, jie vadinami gerkliniais. Kalbamieji garsai šitaip tariami tik prieš storuosius balsius a, o, u, taip pat prieš priebalsius ir skiemens gale. Tačiau tie patys priebalsiai k, g prieš plonuosius balsius e, i, y (žemaičių kalboje) ir visada, kai tik būna suminkštėję, formuojasi liežuvio vidurį liečiant prie gomurio arčiau priekinių dantų ir atplėšiant jį duslijam arba skardžiajam garsui paskleisti.

7. S. Z. Jeigu priartinę liežuvį prie gomurio, o jo galą priglaudę prie beveik suliestų abiejų žandikaulių dantų, leisime kvapą pro šitaip susiaurintą burnos angą ir dantis, susidarys šnypščiamasis duslusis garsas S. O jeigu vietoj tylaus kvėptelėjimo pavartosime balsą, išgirsime lyg ir skardžiai šnypščiantį Z.

[9v] 8. C. Dz. Jeigu liežuvį, parengtą tarti garsui T (Nr. 5), staiga truputį praplėšime pro dantis kvapai praleisti, t. y. sudėsime taip, kaip tariant garsą S, vadinasi, pradėję sakyti garsą T, ūmai pereisime prie S, susiformuos dvigubas, bet glaudžiai sulietas, trankusis, šnypščiamasis, duslusis garsas Ts, kuriam sugalvotas atskiras ženklas C. O jei esant šitokiai kalbos padargų padėčiai pavartosime balsą, susidarys panašus sudėtinis ir glaudžiai sulietas garsas – skardusis Dz. Kadangi garsas Dz yra aiškiai sudėtas iš dviejų atskirų d, z, tai ir analogiškai skambantis C atitinkamai yra sudėtinis. Nes liežuvio sukeltas tylus oro smūgis, tariant pastarąjį garsą, ženkлина skambesį T, o tuoj po jo einantis šnypštimas ženkлина s. Tariant aną, analogiškai oro smūgis su balsu ženkлина D, o šnypštimas su balsu – z.

9. Sz. Ž. Jeigu tarsime garsą s paguldę liežuvį pailsėti ir truputį pakelsime jo galą, bet nepriliesime nei gomurio, nei dantų, pasklis šiurkštus šnypščiamasis garsas, kuriam rusų abėcėlė turi raidę Ш, o lenkai žymi Sz. O jeigu taip pat parengę burną tarsime su balsu, susiformuos garsas Ż.

10. Cz. Dż. Jeigu burną parengsime panašiai, kaip tardami garsą sz, bet tarsime C, tada susiformuos duslusis, trankusis, sudėtinis gar-

sas, kuriam reikšti rusų abėcėlė turi atskirą raidę Ч, o lenkų ortografija reiškia dviem raidėm cz. Tą patį garsą tardami balsu, sukursime taip pat sudėtinį, trunkųjį, skardųjį garsą Dž. Kadangi galima aiškiai jausti Cz susidedantį iš dviejų garsų, t ir sz, kaip ir [10] Dž iš D prieš ž, tai šitie garsai nėra pavieniai. O kodėl pakito dvejybinio Cz pirminio garso ž skambesys, ir tą pokytį perdavė garsui C, pasakysime vėliau, kalbėdami apie **Dusliusius ir skardžiuosius priebalsius**. Išdėstytasis sudėtinių, kitaip dvejybinių, priebalsių formavimasis įtikina, kad dvejybiniais tampa tik šnypščiamieji, duslieji arba skardieji, prisijungdami prieš save kitą šnypščiamąjį arba trunkųjį gomurinį, arba ir liežuvinį garsą: **sz, ts(c), cz, dz, dž, rz**. Iš to irgi matyti, kad anksčiau smulkiai aprašytas priebalsių skambesys yra analogiškas ir tik duslumu ar skardumu jie skiriasi vieni nuo kitų.

11. M. N. Jei sučiaupę burną norėsime išleisti balsą, jis eis pro šnerves. O jeigu tardami nosinį garsą pražiosime burną, susiformuos garsas M. Kadangi sudarant šį garsą aktyvios yra nosis ir lūpos, tai jis vadinamas nosiniu lūpiniu. O jei pražioję burną ir prilietę liežuvio galu gomurį netoli priekinių dantų ištarsime nosinį balsą, tada susiformuos nosinis gomurinis garsas N.

12. Ł. L. Šiedu garsai sudaromi priglaudus liežuvį prie gomurio, tyliai ar balsiai iškvepiant orą pro jo šonus. Jų mechanizmai skiriasi tuo, kad liežuvis yra arčiau ar toliau nuo priekinių dantų. Padėtis arčiau dantų nulems kietą garsą Ł, o toliau – minkštą, t. y. švelną, L.

13. J. j. Apie šį garsą nėra ko toliau bekalbėti. Jis jau visuotinai lenkų ortografijos priebalsiu pripažintas, o į žemaičių įtrauktas dar seniau, kaip matyti iš seniausių šia kalba spausdintų maldaknygių. Jį sudarant liežuvis priglaudžiamas prie gomurio pana[10v]šiai, kaip formuojant k, g garsus, kai prieš balsį e arba i jie tariami minkštai.

14. R. Sudarant šį garsą, liežuvis prie gomurio ar dantų ryškiai priliečiamas nebūna, bet vienas pats virpa, todėl garsas vadinamas liežuviniu.

§ III. Apie žemaičių kalboje nevartojamus priebalsius

1. Lietuvių senienų tyrėjai porina apie kažkokias **runas**, t. y. apie senovės lietuvių, o gal skandinavų, rašmenis. Jei ir buvo tokie raštai iš

tikrųjų, tai suprantami galėjo būti tik žyniams, t. y. pagonių aukotojams. Todėl kaip reti, visuotinai tautos pažįstami ir vartojami nebuvo, o po krikšto ir visai pradingo. Tad neturėdama savų rašmenų, žemaičių tauta perėmė iš lenkų lotyniškuosius. Bet kaip jau buvo sakyta, šitie žemaičių kalbai pasirodė nepatenkinami, nes kai kurios gyvojoje žemaičių kalboje nerandančios atitinkamo garso raidės tapo nereikalingos, kaip kad **h**, **ch**, **x** ir anksčiau prie priebalsių aprašytoji **f**.

2. Du pirmieji priebalsiai, **h**, **ch**, faktiškai yra gerklėje sudaromos skardžiosios ar dusliosios aspiratos (ad spiratio), girdimos prieš balsius arba priebalsius: **haslo**, **hebel**, **historya**, **honor**, **hubka**, **hydra**, **hrabia**, kur balsiai bei priebalsis **r** tariami su skardžiąja aspiracija. O žodžių **charakter**, **Cherubin**, **china**, **chodzić**, **chusta**, **chytry**, **chléb**, **chronić**, **chrypka**, **chwytać**, **chrząszcz**³⁸, **chrzan** balsiai ir priebalsiai, prieš kuriuos yra **ch**, tariami su smarkesne, tačiau dusliąja aspiracija. Žemaičių kalbos balsiai ir priebalsiai tariami gryni, niekada neaspiruojami, tad jai nereikia ir aspiruotų raidžių. Žemaitis, šnekėdamas sava [11] kalba, jeigu ji nėra svetimybų sudarkyta, net svetimos kilmės žodžiuose šitų garsų niekada netaria, bet **ch** keičia garsu **k**, *Kristus*, o **h** visiškai išmeta: *Istoryja* – historya, *Izopas* – hizop, *Ostyja* – hostyja, *Jeronimas* – Hieronim. Žodį **historya** italai ir rusai rašo bei taria neaspiruotą: **Istoria**, **История**. O žodį **Chrystus** net senieji lenkai rašė, o čekai ir prūsai lietuviai iki šiol teberašo **Kristus** (skaityk Jocherio Bibliografinę istorinę panoramą)³⁹. Nors vokiečiai ir prancūzai rašo **Christus**, **Jesus-Christ**, bet taria visgi su **K**. Senesnioji prūsų ortografija **ch** raidę vartojo graikiškuose ir hebrajiškuose žodžiuose, kaip matyti iš **Schusterio** Naujojo testamento⁴⁰ vertimo. Vėlesniuose raštuose jos visiškai nėra.

3. Vienaženklė graikiška raidė **X** žymi du atskirus garsus, **k** ir **s** arba **g** ir **s**, einančius vienas po kito tame pačiame žodyje. Tačiau ji svetimā ne tik lenkų, bet retai kur iš tikrųjų reikalinga ir lotynų ortografijai; be to, ji dažnai yra buvusi daugelio klaidų priežastimi. Apie tai plačiau rašoma anksčiau cituotame veikale **Studijos ir išvados**.

³⁸ AK 9v ž. „chrząszcz“ nėra.

³⁹ Jocher A. *Obraz bibliograficzno-historyczny literatury i nauk w Polsce*. Warszawa, 1839–1842. T. 1–2.

⁴⁰ Turbūt turimas galvoje leidinys: *Naujas Testamentas Wieszpatis musu Jezaus Kristaus, Pirmą kartą ant Swieto Lietuwiszkoj kalboj. Karalaučių*, 1701. Iš tikrųjų vertė S. Bitneris, o F. S. Schusteris — tik pratarmės autorius ir redaktorius.

4. Nors duslusis garsas **f** skamba analogiškai su skardžiuoju **w**, žemaičių visgi nevartojamas, nes jų kalba tokio garso tiesiog neturi. Kartais, jeigu vardažodžių, baigiančiųsi **was**, balsis **a** iškris, tada **w** prieš **s**, iš skardžiojo virsdamas dusliuoju, suformuos garsą **f**, *kowas* ‘kovas (paukštis)’ tariamas lyg ir *kofs*. Tačiau rašyti taip negalima, nes garsas **w** čia yra kamiengalis, ir kiti linksniai ar sugražinta balsė atskleidžia jo esmę. Tad klaidingai tariama, o kartais ir rašoma *Kous, Leus, Stanisłous, tau*. Jų vediniai arba kiti linksniai parodo, kaip reikia taisyklingai rašyti ir tarti [11v] *kowas, kows, lewas, lews, Stanisłowas, Stanisłows, tawa, tawymi, tawiejé, taw*. Svetimuose žodžiuose, įtrauktuose į žemaičių kalbą, garsą **f** pavaduoja **p**: *Pylipas*⁴¹ – Filip, *Pabyjonas*⁴² – Fabijan, *Pilozopas* – Filozof, *Apiera* – ofiara.

5. Dabar nežinome, kaip skambėjo kai kurie graikų garsai, bet senovės lotynai žinoti galėjo. Romėnai savo kalboje turėjo garsą **f**, kaip matyti iš seniausių rašytojų – Plauto, Terencijaus, Cicerono – ir vėlesnių veikalų. Tačiau iš graikų perimtuose žodžiuose šitą garsą rašė **ph**, o tai ženklas, kad graikų φ skambesys skyrėsi nuo lotynų **f**, buvo tartas panašiai kaip aspiruotas **p**: $\Phi\lambda\omicron\sigma\phi\alpha$, $\Phi\iota\lambda\alpha\delta\epsilon\lambda\phi\iota\alpha$ – **Philosophia, Philadelphia**. Šitaip ženklais **rh, th** reiškė aspiruotuosius ρ, θ : $\rho\upsilon\theta\mu\omicron\varsigma$ – **rhythmus**. Bet nežinome, kaip romėnai iš tikrųjų tarė šiuos garsus – dabar jie tariami visai neaspiruoti. Lenkai garsą **f** seniau rašė taip, kaip romėnai graikų žodžiuose. 1400 metų Jano Sylwano rankraštyje tarp daugelio kitų rašoma **Phsechmogączego** vietoj **wszechmogącego**. Net vėlesni, kaip Wujekas ir Skarga, graikiškus ir hebrajiškus žodžius rašo su **ph, th**: **Stephan, Katholicki, Pharyzeusze**. O žemaičiai, savo kalboje neturėdami nei lūpinio pučiamojo garso **f**, nei aspiruotojo **ph**, visus svetimžodžius nuosekliai taria su grynuoju **p**.

6. Kai kurie iš senesniųjų ir dabartinių žemaičių autorių bent tikriniuose žodžiuose nori išlaikyti **h, ch, f, x** garsus. Rasi dėl to, kad galėtų aklai pamėgdžioti svetimumą. Kiekviena tauta, ką nors imdama iš svietimos, stengiasi perdirbti ir priartinti prie savo kalbos. Todėl nors senesniojoje žemaičių ortografijoje, kaip nepatikimoje ir nenusistovėjusioje, minėtosios raidės yra, bet kaip neturinčios [12] kalboje atitinkamų garsų ir tuščiai abėcėlėje vietą užimančios, turi būti visai pašalintos. Nes tik tada tinka ką nors iš svietimos ir taisyklingesnės orto-

⁴¹ AK 10 „Pīlipas“.

⁴² AK 10 „Pabijonas“.

grafijos perimti ir pamėgdžioti, kai mūsiškėje tas pats garsas žymėtas netinkamomis raidėmis, arba kai taisyklingesnė ir tikslesnė svetima kalba gali padėti ugdyti mūsų kalbą, nekeisdama jos prigimties. Tai paaiškės kalbant apie **cz** garsus ir nosinius balsius.

7. Sudėtinis garsas **dz** skamba analogiškai kaip garsas **c**. Pastarasis žemaičių kalboje yra ir turi abėcėlėje raidę. Bet vietoj **dz** dažnai vartojamas **dž**, ir tai visada minkštas. Būtent prieš storuosius balsius **a, o, u** šitaip minkštinama su raide **i**: *džiaugsmas* 'džiaugsmas', *dziowinty* 'džiovinti', *dziuty* 'džiūti'.

§ IV. Apie dusliusius ir skardžiuosius priebalsius

1. Matėme, kad priebalsiams formuojantis, **c** ir **dz, cz** ir **dž, k** ir **g, p** ir **b, s** ir **z, sz** ir **ž, t** ir **d, f** ir **w** skamba analogiškai, tai yra jų sudarymo mechanizmas visiškai panašus. Pirmieji iš jų, **c, cz, k, p, s, sz, t, f**, buvo pavadinti stipriaisiais, nes jiems ištarti lyg ir daugiau kvapo reikalinga. O kiti, **dz, dž, g, b, z, ž, d, w**, – silpnaisiais, nes jiems ištarti pakanka mažiau oro. Bet nesant pakankamai jautraus anemometro, kiekvienas, norintis išmatuoti šitą oro kiekį, patiria sunkumų, ir tai mane paskatino parinkti tiems garsams aiškesnius ir lengviau priderinamus, bet ne prasčiau atitinkančius jų prigimtį, pavadinimus. Tad pirmuosius, **c, cz, k, p, s, sz, t, f**, pavadinau **dusliaisiais**⁴³, nes tinkamai juos tariant niekada nevartojamas [12v] balsas. Juk nors ir ypač stengtumėmės ištarti juos balsu, visos pastangos liks bevaisės. O jeigu ir ištarsime balsiai, iš karto jie liausis buvę tais pačiais garsais – pavirs atitinkamais skardžiaisiais **dz, dž, g, b, z, ž, d, w**. Antruosius, ką tik išvardytus, pavadinau **skardžiaisiais**⁴⁴, nes be balso iš viso natūraliai skambėti negali. Juk jeigu išgeisime garsus **dz, dž, g, b, z, ž, d, w** tarti tyliai, jų skambesys neišvengiamai išvirs į **c, cz**⁴⁵, **k, p, s, sz, t, f**.

2. Kad įdėmusis skaitytojas geriau šia tiesa įsitikintų, tegul dusliusius garsus taria balsu, pavyzdžiui, šiuose žodžiuose: **sala, szafa**,

⁴³ J. Čiulda čia sakosi priebalsius pavadinęs terminais *ciche* (tylieji) ir *glošne* (balsiniai), bet verčiama visur tradiciniais lietuviškaisiais: *duslieji* ir *skardieji*.

⁴⁴ Lietuviškas terminas *skardusis* (priebalsis) darybiškai nėra susijęs su *balsu*, nors lenkiškame originale toks ryšys yra: *głośny* ← *głos*.

⁴⁵ AK 11 yra „cz, c“, bet MV ženklai sukeisti vietomis.

papa, taki, cały, czasy, szczupak. Susiformuos tokie garsai: **zala, żawa, baba, dagi, dzały, dzazy, źdżubag.** Analogiškai bus, jeigu patyliukais, be jokio balso tars šituos žodžius: **bić, bób, waza, brać, dam, déždź, gola, gaza, spożyć, gaża.** Visi skardieji priebalsiai taps dusliaisiais ir bus pasakyta: **pić, pop, fasa, prać, tam, teszcz, kola, kasa, sposzyć, kasza.**

3. O kiti likusieji priebalsiai **j, l, ł, m, n, r,** kalbant balsiai, yra skardieji, tyliai – duslieji, ir bet kaip tariami visada lieka tie patys, niekada nekinta tiek, kad klaidintų ausį. Todėl seniau vadintus sklandžiais (liquidae) išvardytuosius priebalsius praminiau **patvariaisiais.** Net skardieji priebalsiai, atsidūrę prieš patvariuosius, nevirsta dusliaisiais, nė duslieji skardžiaisiais. Todėl kadangi žemaitiškai žodžiai *driegnas* ‘drėgnas’, *driegnumas*⁴⁶ ‘drėgnumas’ kilę iš veiksmazodžio *driekinty* ‘drėkinti’, *atdriekis* ‘atodrėkis’, *driekis* ‘drėgnumas’, taisyklingai derėtų tarti ir rašyti *drieknas, drieknumas*⁴⁷.

[13] 4. Be čia nurodyto būtent skardžiųjų garsų kitimo, ir vieni, ir kiti dar gali būti taip nepatvarūs – į tai stropiam tyrėjui verta atkreipti dėmesį ir įsidėti į galvą, – ir kas nusakoma svarbia taisykle, kad

– skardieji priebalsiai, atsidūrę tiesiai prieš dusliuosius, pavirsta dusliaisiais, neprarasdami savo esmės;

— duslieji priebalsiai, tiesiai prieš skardžiuosius atsidūrę, tampa skardžiaisiais, nekeisdami savo esmės.

5. Visai ir nemąstant, nieieškant priežasčių, kodėl priebalsiai taip kinta, geriausiai šia tiesa mus įtikina patyrimas, o toliau pateikiami ir į juos panašūs pavyzdžiai tai įrodo. Lenkiškų žodžių **poradźcie się, prędszy, gładki, głębszy, trąbcie, we wsi, wszystek, ciężki, wążki, rozpacz, rozszarpać, roztraćić,** žemaitiškų žodžių *biegty* ‘bėgti’, *augty* ‘augti’, *dyrbty* ‘dirbti’, *dyrbsiù* ‘dirbsiu’, *dyrbk* ‘dirbk’, *medszarké* ‘medšarkė’, *wežty* ‘vežti’, *tiews* ‘tėvas’ ir t. t. skardieji priebalsiai tariami tyliai, lyg ir: **poraćcie się, prętszy, glatki, głępszy, trąpcie, we fsi, fszystek, ciężki, wążki, rospacz, rosszarpać, rostrąćić, biektty, aukty, dyrpty, dyrpsiù, dyrpk, meczarké, weszty, tiefs.** Dėl tos pačios priežasties, kadangi žodis *oszka* ‘ožka’ yra kilęs iš *ożis* ‘ožys’, turi būti rašomas su **ż, ożka,** o ne *oszka.* Toks apgaulingas skambesio ki-

⁴⁶ AK 11v „driegnumas“.

⁴⁷ AK 11v „drieknumas“.

timas tapo begalės klaidų ir netikslumų, kurių neįmanoma ištaisyti, ne tik lenkų, bet ir lotynų bei slavų rašybos priežastimi.

6. Antroji taisyklė, kad **duslieji priebalsiai, atsidūrę tiesiai prieš skardžiuosius, ima skambėti kaip skardieji**, paaiškinama, pvz., tokiais žodžiais: [13v] lenkiškais **byćby, młóćba, prośba, kośba, kuczba**, žemaitiškais *pùsgalwis* ‘pusgalvis’, *neszdamas* ‘nešdamas’, *niekdarbis* ‘niekais užsiėmęs’, *apgauty* ‘apgauti’, *peczdągtis* ‘krosnies dangtis’, *atbiegty* ‘atbėgti’. Tariant skamba kaip **bydźby, młódźba, proźba, koźba, kudźbaja, pùsgalwis**⁴⁸, *neźdamas, niegdarbis, abgauty, pedźdągtis, adbiegty*. Kad šitokia iliuzija nieko nestumtų į rašybos klaidas, kiekvienas privalo kreipti dėmesį į pirminius žodžius, iš kokių garsų jie sudaryti: **być, młóć, proś**⁴⁹, **kuczba**, *pùsé*⁵⁰ *galwa, neszù, niekas darbas, ap gauty, pecziùs dągtis, at biegty*. Kaip turi būti taisyklingai rašomi priešdėliai **ap, at** arba ir **ab, ad**, atsiskleidžia iš tikrojo jų skambesio prieš patvariusius priebalsius: *apjoukty* ‘apjuokti’, *aplejsty* ‘apleisti’, *aplakioty* ‘aplakioti’, *apmyrty* ‘apmirti’, *apnyrsty* ‘įniršti’, *apraszity* ‘aprašyti’, *atjoty* ‘atjoti’, *atlejsty* ‘atleisti’, *atlauźty* ‘atlaužti’, *atmyrkty* ‘atmirkti’, *atnaujinty* ‘atnaujinti’, *atremty* ‘atremti’. Tad ne **ab, ad**, bet **ap, at** rašyti dera. Iš anksčiau pateiktos taisyklės išimtį sudaro tik skardusis priebalsis **w**, prieš kurį atsidūrusių dusliųjų skambesys nekinta: **éwiek, czwartek, czworo, twarz, twego, swat, chwast, kwartał, szwank, swaras** ‘svoris’, *swejkas* ‘sveikas’, *szwynas* ‘švinas’, *twanas* ‘tvanas’, *peczwyjté* ‘krosnies vieta’, *apwinis* ‘apynys’, *apwaziouty* ‘vežimu apvažiuoti’. Todėl taisyklingiau rašyti *Szwiedaj* ‘švedai’, o ne *Żwiedaj*.

7. Tačiau kai sueina šnypščiamieji garsai, viskas veikia atvirkščiai, t. y. skardusis priebalsis, atsidūręs po dusliojo, virsta dusliuoju. Tai matyti iš garsų **cz, sz** rašymo. Storai ir balsiai šnypščiantis garsas **ż** kalboje turi [14] atitinkamą storai šnypščiantį duslųjį. Lenkai, norėdami skardųjį **ż** padaryti duslų, įterpė prieš jį duslųjį šnypščiamąjį **s** – taip skardusis tapo dusliuoju. Šešioliktojo amžiaus lenkų autoriai – Sekluckis ir kiti – rašė **sż**, bet vėlesnieji diakritinius ženklus numetė. Kitas duslusis garsas susideda iš dusliojo **c** ir skardžiojo **ż**. Čia lenkai, norėdami priebalsį **ż** analogiškai paversti dusliuoju ir sujungti su gomu-

⁴⁸ AK 12 „puzgalwis“.

⁴⁹ AK 12 „proś, koś“.

⁵⁰ AK 12 „pusé“.

riniu trunkiuoju **c**, rašytų junginį **csz**. Bet jau pats garsas **c** turi savyje **s**, tad pastarąją raidę jie išmetė; seniau rašė **cz**, o dabar – be diakritinio ženklų **cz**. Tai galima rasti Krokuvoje XVI amžiuje spausdintame veikalė⁵¹, kuris vadinasi *Figury i Modlitwy*, o vėmęzieniu Paná nasze-go Jezusa Kristá, które wszelki człowiek chrześciański przed oczyma má mieć ku rospamiętywaniu dobrodźeystwa⁵² iego nayswiętszego, które nam wszystkim⁵³ raczył wczynić... Panašiai ir kitas to paties amžiaus ir ten pat spausdintas veikalėlis⁵⁴, pavadinatas *Pieśń o Plágách czasów terazniejszych na Polskę przypuszczonych...*, bei daugelis kitų įrodo, kad gilindamiesi į šių dvejbinių priebalsių prigimtį rašytojai suvokė, jog jie susidaro jungiantis jau aprašytiems pavieniams garsams. Čia reikia atkreipti dėmesį, kad lenkų ortografija, vartojanti lotyniškas raides, šiuos garsus išreiškė tiksliausiai. Nei prancūzų **ch** (*recherches*), nei vokiečių **sch**, **tsch** (*Mensch*, *Deutsch*), nei anglų **sh** (*Shacspear*)⁵⁵, nei italų **sc** prieš **e**, **i** (*scelerato*, *Scipione*) neatitinka lenkų ortografijos junginiais **cz**, **sz** etimologiškai išreikštų garsų tikrojo skambesio.

[14v] § V. Apie priebalsių minkštėjimą

1. Žemaičių kalbą neteisingai vadina kietą ir rūščia dėl to, kad į vieną vietą susitelkia daug kietai skambančių priebalsių. Vis labiau plintant švietimui, sumažėjus liaudies priespaudai, šitas menamas kietumas ir rūštumas, ypač vakarinėje Žemaičių dalyje, labai sušvelnėjo; o dėl to ir kalba šioje pusėje yra labiau apdorota ir tobulesnė. Bet rytinės dalies kalba tebėra arba mažai susiformavusi, arba, kaip ir lietuvių tarmė, pirmapradiškai šiurkšti.

2. Tačiau nors kalba žemaičių ir lietuvių tebesančios dar kietos ir rūščios⁵⁶, kaip kalbos kadaise kovingos tautės, gyvenusios šalčiausiam klimatai, bet turi⁵⁷ minkštai skambančių priebalsių, įvairių švel-

⁵¹ *Figury i Modlitwy... Kraków, 1575.*

⁵² AK 12v „dobre dźeystwa“.

⁵³ AK 12v „wszystkim“.

⁵⁴ *Pieśń o Plágách... B. v., 1573.*

⁵⁵ AK 12v „(Schacspear)“.

⁵⁶ J. Čiulda čia greta nenuosekliai vartoja ir vns., ir dgs. lytis „kalbai“ nusakyti.

⁵⁷ Veiksmazodis *turi* lenkiškame originale pavartotas vienaskaita, vadinasi, vėl kalbama apie vieną žemaičių ir lietuvių kalbą.

ninimo pakopų. O meilumui reikšti žodžių, pavadintų **mažybiniais**, yra turtingesnė už lenkų kalbą. Net turi ir tokią ypatybę, kad kai kurie arba iš prigimties minkšti, arba kartą jau sušvelninti priebalsiai minkštėja dar daugiau. Kai kurie priebalsiai net prieš balsį y tariami minkštai, o iš prigimties minkštas priebalsis l, atsidūręs prieš y ir viename skiemenyje su juo, skamba minkštai ir netampa l.

3. Vadinasi, pagal skambesį priebalsiai yra dvejopi, **kietieji** ir **minkštieji**, kitaip švelnieji. Priebalsiai minkšti būna arba iš prigimties, t.y. dėl susidarymo būdo, arba tokie tampa tada, kai kalbos padargai atsiduria padedančioje juos sušvelninti padėtyje. Iš prigimties minkšti yra du priebalsiai: j, l, [15] ir todėl jokių diakritinių ženklų ar variantų jiems nereikia. Net atsidūrę prieš storuosius balsius ir viename skiemenyje su jais, tariami minkštai: *jautis* 'jautis', *pajkas* 'paikas', *jojù* 'joju', *milausis* 'mieliausias', *blowiau* 'blioviau', *lunas* 'liūnas', *lyzdas* 'lizdas'. Priebalsis l, atsidūręs prieš e, žemaičių kalboje skamba kiek kitaip. Paprastai tariamas kaip lenkų **wiele**, **cele**⁵⁸, prancūzų **les**, **leçon**, **lettre**, vokiečių **lesen**, **lehren**, lotynų **legendus**, **electus**, pvz.: *lekù* 'lekiu', *ledas* 'ledas', *lejsty* 'leisti', *eglelé* 'eglelė', *arklelis* 'arklelis (gyvulys)'. Bet kartais, kaip lenkų žodžiuose **lepszy**, **lepiej**, **leżyć**⁵⁹, ištariamas dar siauriau. Tada šitoks minkštumas reiškiamas balse i, rašoma po l: *liekiau* 'lėkiau', *plieszty* 'plėšti', *galiejau* 'galėjau', *klietys* 'klėtis'. Prūsų ir kai kuriuose dabartiniuose žemaičių raštuose galima rasti *miliausis* 'mieliausias', *miliù*⁶⁰ 'myliu', *wiliojù*⁶¹ 'vilioju' vietoj *milausis*, *milù*⁶², *wylojù*⁶³. Taip minkštinti ausiai iš tiesų būtų švelniau, bet kalboje negalima išvelgti skirtumo tarp *miliausis* ir *milausis*. Nebent prūsų priebalsis l, kaip ir vokiečių, šiek tiek priartėja prie l skambesio ir dėl to būdamas kietesnis šitokio minkštavimo reikalauja. Telšių pavieto žemaičiai panašiai minkštąjį priebalsį j kartais taria siauriau: pvz.: *lakiojem* 'lakiojame', *lakiojiem* 'lakiojome', *kapojem* 'kapojame', *kapojciem* 'kapojome'. Čia *jie* tārta kaip lenkų žodžių **jeść**, **zjedziony**, o *je* – kaip **jego**, **jeśli**. Apie tai dar bus „Pastabose apie asmenavimą“.

⁵⁸ AK 13v ž. „cele“ nėra.

⁵⁹ AK 13v „leżec“.

⁶⁰ AK 13v „miliu“.

⁶¹ AK 13v „wilioju“.

⁶² AK 13v „milu“.

⁶³ AK 13v „wyloju“.

[15v] 4. Senesnioji lenkų ortografija suminkštėjusius priebalsius daugiausia žymėjo dešiniuoju diakritiku, tą įrodo penkioliktojo amžiaus rašytojas Zaborowskis (žr. Lelevelis. Dvejetas bibliografinių knygų. T. 1, § XXVI, Nr. k⁶⁴). O dabartinė ši minkštėjimą žymi arba tuo pačiu diakritiku, arba raide *i*, kuri tada jau nebereiškia balsio, bet yra prieš ją einančio priebalsio minkštumo ženklas. Kitaip sakant, įprasta kalbos padargų padėtis kietajam priebalsiui sudaryti pakinta taip, lyg tartume priebalsį, po kurio tame pačiame skiemenyje eina balsis *i*. Žodžių **bicz**, **ciskać**, **dzida**, **kraina**, **dziwowisko** garsas *i* yra tikras balsis. Bet žodžių **miasto**, **ciało**, **pieniacz**, **dziad**, **niewiasta**, **siano**, **siebie**, **wiadro** raidė *i* yra tik prieš ją einančios priebalsės minkštumo ženklas. Plačiau apie tai kalba: Kazimierz Brodziński „**Apie kalbos (lenkų) švelnėjimą**“⁶⁵, Ludwik Osieński „**Apie raidžių i, y, j vartoseną**“⁶⁶ (žr. veikalą „Apie lenkų rašybą“).

5. Senesnioji žemaičių ortografija buvo lenkų rašybos sekimas. Todėl pagal ją autoriai priebalsių minkštėjimą žymėjo ne tik raide *i*, bet ir dešininio ženklu. Tačiau pastarasis būdas lėmė klaidų gausą, nes diakritikas buvo rašomas ir virš tų priebalsių, kurios, eidamos tiesiai prieš balsę *i*, savaime tapdavo minkštos ir nereikalaudavo jokio įspėjančio apie tai ženklo. Priešingai, šitaip žymėdami priskirdavo priebalsėms skambesį, kuris visiškai skyrėsi nuo garsinės kalbos, pvz.: *szeszy* ‘šeši’, *pra[16]szity* ‘prašyti’, *sziksztas* ‘šykštus’, *lyczina* ‘kaukė’, *żidiety* ‘žydėti’. Kadangi priebalsiai **cz**, **sz**, **ż**, atsidūrę prieš *e*, *i*, *y* viename skiemenyje, visada tariami minkštai, tad rašė *śesy*, *praśity*, *śiksztas*⁶⁷, *licina*, *żidiety*. Tačiau žemaičių kalboje nėra **ć**, **ś**, **ż** garsų. Tiesą sakant, žodžio gale prieš *e*, **é**, **es**, **és** priebalsiai **c**, **s**, **z** skamba panašiai kaip **ć**, **ś**, **ż**, bet diakritikais nežymimi. Nebent tam, kad prirastų prie žemaičių ortografijos lenkai arba ir sulenkėję žemaičiai, galima būtų palikti su diakritiku dvejbinių **cz**, **sz** antrąją raidę **z**, jei po jos eina *e* ar *y*: *sześy*, *peczelus*, *czyrskù*.

⁶⁴ Lelewel J. Bibliograficznych ksiąg dwoje. Wilno, 1823. T. 1. J. Čiuldos nurodytame § XXVI (p. 85—89) yra išnaša, pažymėta raide *k* (visos išnašos knygoje žymimos raidėmis), kur ir rašoma apie Stanisławą Zaborowskį.

⁶⁵ Brodziński K. O łagodzeniu języka // Rozprawy i wnioski o ortografii polskiej. Warszawa, 1830. S. 334—431.

⁶⁶ Osieński L. O pisaniu litery *j* (tudzież *i* i *y*) // Rozprawy i wnioski o ortografii polskiej. Warszawa, 1830. S. 128—163.

⁶⁷ AK 14 „śiksztas“.

6. Galima pastebėti šitokią bendrą priebalsių minkštėjimo taisyklę: **kietųjų priebalsių skambesys minkštėja ploniausio balsio i skambesio padedamas, nors raidė i šalia jų rašoma ne visada**. Juk jeigu norime koki kietąjį priebalsį ištarti minkštai prieš balsius **a, o, u**, rašydami tarp priebalsės ir balsės įterpiame raidę **i**, pvz., lenkų **biały, ciasto, zginiony, w ogniu**, žemaičių *kiausziš*⁶⁸ 'kiaušinis', *lakiojù* 'lakioju', *ziùpsnis* 'žiupsnis'. O priebalsio suminkštėjimas prieš balsius **e, y** (žemaičių kalboje) ne visada reiškiamas raide **i**, nors be jos garso apsieiti negali niekada. Juk šliedami kietąjį priebalsį prie balsio **i** kitaip, t. y. siauriau, sudedame kalbos padargus. Tad jeigu nekeisdami šitaip parengtų kalbos padargų padėties vietoj balsio **i** tarsime **e**, minkštas priebalsio skambesys išliks, pvz.: *szì*⁶⁹, *sze, ti, t'e, gi, [16v] g'e, ki, k'e, mi, me; szeszkas* 'šeškas', *katé* 'katė', *genis* 'genys', *kepùré* 'kepurė', *lajmé* 'laimė'. Kai minkštėjama šitaip, balsis **e** skamba grynai, aiškiau negu lenkų žodžių **pieniądz, bielić, kiedy, miedza**, žemaičių žodžių *tiewas* 'tėvas', *gieda* 'gėda', *kieksztas* 'kėkštas', *sziepas* 'spinta'. Žodžių, kurie sudurti iš prielinksnio *pri* ir žodžio, prasidedančio balsiu ar dvigarsiu, raidė **i** nėra prieš ją einančios priebalsės **r** minkštumo ženklas, bet yra balsė. Prielinksnis *pri* visada sudaro atskirą skiemenį, o po jo einantis balsis pridera jau kitam skiemeniui: *priauga* 'prieauga', *priejty* 'prieiti', *priarty* 'priarti', *priekiety* 'priakėti'. Dėl to nesakoma *priar-ty, prie-kiety, priej-ty, priau-ga*, bet *pri-arty, pri-ekiety, pri-ejty, pri-auga*.

7. Visi kietieji piebalsiai žodžio gale prieš **e, es** viename skiemenyje tariami minkštai, ir nėra reikalo rašyti raidės **i**: *grazibé* 'gražybė', *grazibes, mace* 'jėga', *maces, ùbladé* 'kepykla', *ùbladés*⁷⁰, *wogé* 'vogė', *žwaké* 'žvakė', *žemé* 'žemė', *szùlyné* 'šulinys', *ùpé* 'upė', *joré* 'žali dažai', *pùsé* 'pusė', *peszé* 'pešė', *katé* 'katė', *karwé* 'karvė', *pawizé* 'pavyzdžio', *eżé* 'ežia'. Priebalsiai **g, k** prieš **e, ę, y** visada tariami minkštai. Šią bendrą taisyklę lengva atsiminti. Todėl šitaip suminkštėję priebalsiai nereikalauja jokių diakritinių ženklų. Lietuvių tarmėje vietoj galinio **e** dažniausiai tariamas **a** arba **o**, ir prieš jį einančio priebalsio minkštumas raštu perteikiamas raide **i**: *szulinia, upia, pintinis* 'pintinė', *pintinio* 'pintinės', bet žemaitiškai sakoma *szùlyné, ùpé, pintyné*. Net žodžio viduryje lietuviai vie[17]toj **e** taria **a**, kai pirmiau eina suminkš-

⁶⁸ AK 14v „kiausziš“.

⁶⁹ AK 14v „szì“.

⁷⁰ AK 15 „ùbladés“.

tėjęs priebalsis: *kumiale* 'kumelė', *mergiale* 'mergina', *skariale* 'skarelė', *bernalis* 'vaikinas', *tiewialis* 'tėvelis', *motiniale* 'motinėlė', *nianoriu* 'nenoriu', *niaszti* 'nešti'; sako net *biarnialis*, *miargiale*. O žemaičiai sako *kūmelė*, *mergelė*, *skarelė*, *bernelis*, *tiewelis*, *motinelė*, *nenoriū*, *neszty*. Šitokio lietuvių tarimo ir rašymo priežastis yra papratimas kalbėti plačiau pražiota burna, ko balsiui *e* ištarti visai nereikia, taip pat dažnesnis nei reikia priebalsių minkštinimas. Vis dėlto lietuvių tarmė nėra tokia švelni ir maloni ausiai kaip žemaičių. Net priešingai, kur prieš *e* kietasis ar minkštas iš prigimties priebalsis turi būti tariamas dar siauresnio minkštumo, ten po priebalsio reikėtų tarti ir rašyti raidę *i*, tačiau lietuviai taria kietai ir kietuoju **l** keičia iš prigimties minkštą priebalsį **l**: *begti* 'bėgti', *mineti* 'prisiminti', *pradeti* 'pradėti', *galejau* 'galėjau', *gulėjau* 'gulėjau', *pleszti* 'plėšti', *slęgti* 'slėgti'. Žemaitiškai sakoma: *biegty*, *myniety*, *pradiety*, *galiejau*, *gūliejau*, *plieszty*, *sliegty*. Vadinasi, lietuvių tarmė labiau yra linkusi vartoti storuosius balsius **a**, **o**, **u** ir minkštinti prieš tai esančius priebalsius, o žemaičių tarmė labiau linkusi į plonąjį balsį *e*. Ir priešingai, lietuvių tarmė yra linkusi į plonąjį balsį *i*, o žemaičių dažnai linksta į storąjį *y*.

8. Po šitų bendrųjų pastabų dar dera apsvarstyti, kaip minkštėja kai kurie atskiri priebalsiai. Kietieji priebalsiai **cz**, **dž**, **k**, **g**, **sz**, **ž**, atsidūrę prieš **e**, **ę**, **y** viename skiemenyje, ar gale, ar viduryje žodžio, visada be išimčių tariami minkštai: [17v] *czekoczka* 'kaponė', *bażniczelė* 'bažnytėlė', *czyrzkū* 'čirškiu', *Džekonas* 'dekanas', *dżyda* 'ietis', *genis* 'genys', *gerty* 'gerti', *geţis* 'giminaitis', *geþė* 'kablys sienoje', *gyrė* 'giria', *gymynie* 'giminė', *eketis* 'eketė (lede)', *kekė* 'kekė', *keţiety* 'kentėti', *skęsty* 'skęsti', *skyrpsta* 'šaltekšnis (medis)', *kymynaj* 'kiminai', *szyksznosparnis* 'šikšnosparnis', *szepetis* 'šepetys', *szędiena* 'šiandiena', *eżeras* 'ežeras', *żęgty* 'žengti', *żynoty* 'žinoti', *żyrnis* 'žirnis'. O jeigu tie patys suminkštėję priebalsiai tariami dar siauriau, tada vartojama raidė *i*: *cziepronas* 'čiobrelis (žolė)', *gierymas* 'gėrimas', *ekiety* 'akėti', *sziekas* 'ką tik nupjautas šienas', *sųżiedotas* 'sužieduotas'.

9. Sudėtiniai, arba dvejetainiai, priebalsiai **cz**, **dž** paprastuosiuose žodžiuose niekada netariami kietai (žemaičių kalboje), prieš storąsias balses **a**, **o**, **u** įterpiama raidė *i*: *cziaudiety* 'čiaudėti', *wilicziojė* 'strėlėje', *czuikūra* 'stogo kraigas', *džiaugsmas* 'džiaugsmas', *dziowinty* 'džiovinti', *džiuty* 'džiūti'. Bet žodžiuose, sudurtuose iš dviejų, iš kurių pirmasis galiniame skiemenyje prieš galūnę turėjo priebalsį **cz**, atmetus galūnę šis priebalsis, likęs žodžio gale, prijungtas prie antrojo žodžio

nesiliauja buvęs kietasis; *peczyūs* 'krosnis', atmetus galūnę *ūs*, liks *pecz*; *aga* 'krosnies durys, anga'; sudurtas iš jų žodis – *peczagė*. Tą patį galima pasakyti apie dvejetainį priebalsį *dž*. Jeigu pirmasis žodis baigėsi *das* arba *dūs*, o antrasis prasidėjo *ž*, tada atmetus pirmojo žodžio galūnes *as*, *ūs*, priebalsis *d*, kaip ir antrojo žodžio pradinis *ž*, lieka kieti ir, priderdami ne tam pačiam pirminiam žodžiui, nesudaro dvejetainio priebalsio – *joudas* 'juodas', *žolie* 'žolė', *Joudžolie* 'dantenė [18] (žolė, Circaea Lin.)' – sudurtinis žodis, lyg ir *Joud-žolie*⁷¹.

10. Priebalsis *l* tik su storaisiais balsiais sueina į vieną skiemenį: *laktoty* 'laktoti', *lajpioty* 'laipioti', *lągas* 'langas', *ląkas* 'lankas', *klanas* 'klanas', *klonie* 'klonis', *lowa* 'lova', *klupoty* 'klūpoti', *alkanas* 'alkanas', *atols* 'atolas', *sztūlpas* 'stulpas'. O prieš plonuosius balsius *e*, *ę*, *i*, *y* tikroje žemaičių tarmėje niekada netiriamas, bet virsta *l*: *krieslas* 'kėdė', *krieslelis* 'kėdutė', *sala* 'sala', *salelé* 'salelė', *dajlus*⁷² 'lygus', *dajlesnis* 'lygesnis', *ląkstity* 'lankstyti', *lėkty* 'lenkti, vynioti', *lyzdas* 'lizdas', *lajpioty* 'laipioti', *lypty* 'lipti', *lypynė* 'laiptai'⁷³. Jeigu priebalsis *l* yra prieš plonąją balsį, tai nors tarp jų būtų kitas kietasis priebalsis ir dėl to *l* atsidurtų kitame skiemenyje, vis tiek jis visada virsta *l*: *baltas* 'baltas', *baltesnis* 'baltesnis', *kaltas* 'kałtas', *kaltėsnis* 'kaltesnis', *kaltibė* 'kaltė', *kalbù* 'kalbu', *kalbiejau* 'kalbėjau', *szalstù* 'šąlu', *szalty* 'šalti', *małù* 'malu', *malty* 'malti'. Tą pat galima pasakyti apie priebalsį *ž*, nors visgi žodžiuose, sudurtuose iš prielinksnio *už* 'už' ir žodžio, prasidedančio plonuoju balsiu, jo skambesys neminkštėja, nes pridera ankstesniam skiemeniui – *užejty* 'užeiti' skiemenuojama *už-ejty*.

11. Labai nereguliariai ir netolygiai žemaičių kalba ir ortografija minkština priebalsį *d*, nes kada garsą *d* reikia ištarti minkštai prieš storuosius balsius, tada minkštai rašoma ir tariama ne tik padedant garsui *i*, bet dar po *d* priduriama *ž*: *saldūs* 'saldus', *saldžiausias* 'saldžiausias', *dydis* 'didelis', *dydžiausias* 'didžiausias'. Ar nebūtų geriau minkštinant priebalsius išlaikyti vienodumą [18v] (aukščiau Nr. 6)? Dėl to supaprastėtų linksniavimo, laipsniavimo, asmenavimo, žodžių

⁷¹ AK 16 tekstas „pvz., *dydis* 'didelis', *žuwys* 'žuvis', *dydžuwė* 'banginis', — sudurtinis žodis, lyg ir *dyd-žuwė*“ MV pakeistas: „*joudas* 'juodas', *žolie* 'žolė', *Joudžolie* 'dantenė (žolė, Circaea Lin.)' — sudurtinis žodis, lyg ir *Joud-žolie*“.

⁷² AK 16v „*dajlūs*“.

⁷³ AK 16v yra „*lypynė* 'laipteliai'“, bet MV tekstas papildytas, redaguotas: „*lypty* 'lipti', *lypynė* 'laiptai'“.

kilmės taisyklės ir daug iki šiol būtiniausių išimčių išnyktų. Būdvardis *gražūs* ‘gražus’ savo galūne yra panašus į *saldūs* ‘saldus’⁷⁴. Pirmasis ketvirtajame daugiskaitos linksnyje prieš galūnę *ūs* turi suminkštėjusį priebalsį – *gražius* ‘gražius’. Todėl panašiai *saldūs* turi būti *saldius*, o ne *saldzius*.

Be to, šiuo atveju garsas *ž* nereikalingas ir dėl to, kad prieš tai einantis garsas *d* per jį neminkštėja. O jeigu šią paslaugą ir suteiktų, tada raidė *i*, kaip vienintelis minkštumo ženklas, būtų nereikalinga, ir šitam vienam garsui *d* tektų sudaryti atskirą naują taisyklę, kad minkštėja pridėjus kietą priebalsį *ž*. Ar nebūtų juokinga įtikinėti, kad kietasis priebalsis tampa minkštas dėl to, jog susijungia su kitu taip pat kietuoju? Tarkime, kad tai tiesa. Tačiau kam gi tada po priebalsio *d*, suminkštinto garsu *ž*, dar reikia įprasto minkštumo ženklo *i*?

12. Dar didesnė nesąmonė daroma minkštinant priebalsį *t* prieš storuosius balsius, kai jis praranda net savo esmę, visai neatsižvelgiant į tai, kad linksniuojant, laipsniuojant ir asmenuojant, būdamas būtent kamiengalyje, turi išlikti patvarus ir nepakitęs. Taip keistai minkštinant, *t* pakeičiamas taip pat iš prigimties kietuoju ir dvigubu garsu *cz*. Šitai ne tik nepadedą švelninti kalbos, bet dar apsinkina nauja ir nereikalinga taisykle – kad garsas *t*, turintis būti minkštai ištartas prieš storuosius balsius, išnyksta, o į jo vietą įterpiamas *cz*, ir po to pastarasis [19] minkštinamas su *i*: *skajstūs* ‘skaistus’, *skajscziauis* ‘skaisčiausias’, *plātūs* ‘platus’, *plācziauis* ‘plačiausias’. Todėl dažnai geriau ir tinkamiau sakoma Žemaičiuose: *skajstiauis*, *plātiauis*, *matiau* ‘mačiau’, *baltiauis* ‘balčiausias’.

Dar viena nesąmonė yra paplitusi prūsų ir kai kurių Lietuvos pusių šnekamojoje kalboje, kur šiuodu garsu *t*, *d*⁷⁵ net prieš balsį *e* nereikalingais puošalais dabinami, sakoma, pavyzdžiui, *jaucej* ‘jaučiai’, *erszkecej* ‘erškėčiai’, *saldzej* ‘saldžiai’, arba dar blogiau: *jauziej*, *erszkieziej*⁷⁶, *saldziej* vietoj *jautej* (*jautis* ‘jautis’), *erszketej* (*erszketis* ‘erškėtis’), *saldej* (*saldūs*).

13. Galų gale žemaičių kalba dar turi tokią ypatybę, kad žodžio gale priebalsiai visada yra kieti. Visgi esamojo laiko trečiojo asmens veiksmazodžių, kurių pirmojo asmens paskutinis skiemuo turi minkštą

⁷⁴ AK 17 ž. „saldus“ nėra.

⁷⁵ AK 17v yra „d, t“, bet MV raidės sukeistos vietomis.

⁷⁶ AK 17v „erszkeziej“.

garsą, galbūt tinkamiau būtų palikti jį minkštą be jokio diakritiko, arba pridėti galūnę *e*, prieš kurią jų minkštas skambesys būtų natūralus, pvz.: *tūriū* 'turiu', *galū* 'galiu', *žiuriū* 'žiūriu', trečiasis asmuo: *tūr*', *gal*, *žiur*', arba *tūrė*, *galė*, *žiurė*. Apie tai dar bus „Pastabose apie asmenavimą“⁷⁷.

§ VI. Apie balsius

1. Anksčiau sakėme (§ I, Nr. 2), kad balsiai atsiranda tariant pačiu gryniausiu ir nesumišusiu balsu, kuris sklinda pro mažiau ar daugiau pražiotą burną, kai kinta vien lūpų padėtis, o liežuvis arba visai nejuda, arba juda labai mažai, tik tiek, kad padėtų balsą, arba garsą, suploninti. Todėl, kalbant balsu, balsiai negali turėti dusliojo skambesio.

Balsas pagal nuožiūrą ir poreikius gali būti išštas arba sutrumpintas, pakeltas arba [19v] nuleistas. Todėl balsių skambesys priklauso nuo tono ir laiko, – priešingai negu priebalsių, nes nors šnypščiamieji priebalsiai, duslieji ir skardieji, pavieniai ir sudėtiniai, tariami kiekvienas atskirai gali pailgėti, tačiau ištisinėje kalboje to nebūna. Tokias balsių skambesio modifikacijas geriausiai rodo **dainavimas**. Visgi ir čia balsiai neima skirtis kokybe, kaip kad nori įrodyti p. Kraševskis, priskirdamas (neaišku, kaip) balsiams **a**, **u** penkeriopą skambesį, balsiams **e**, **i** – šešeriopą, **o** – trejopą. Kaip bus parodyta vėliau, kai kurie iš tikrųjų kinta.

2. Pirminių balsių, vartojamų lenkų, taip pat ir žemaičių kalboje, yra penki: **a**, **e**, **i**, **o**, **u**, kurie pagal toną nuo žemiausio iki aukščiausio šitaip išsidėsto: **u**, **o**, **a**, **e**, **i**. Be šių pagrindinių, žemaičių kalba dar turi tarpinius tonus ir pustonius, panašiai kaip lenkų. Be to, dar turi pusbalsius, t. y. nosinius balsius, kurie yra tam tikra pereiga iš balsio į priebalsį, kitaip sakant, užima tarp balsio ir priebalsio tarpinę vietą. Vieni iš jų reiškiami atskira raide, kiti – tik diakritiniu ženklu virš ar po ja.

3. Ploniausias balsis **i** turi aukščiausią toną; o truputį žemesnį už **i**, bet dar tolimą iki **e** tono, lenkų ortografija žymi graikiška raide **y**. Lietuvių tarmėje tokį garsą retai pavykdavo išgirsti, todėl senesniuose

⁷⁷ Sakinio „Apie tai dar bus „Pastabose apie asmenavimą“ AK 17v nėra.

raštuose tiktai dvibalsiams raidė **y** ir tebuvo vartojama. Tačiau žemaičių tarmėje galima aiškiai girdėti plonesnį ir storesnį [20] balsio **i** skambesį.

4. Prūsų ortografija plonuoja skambesio balsį išreiškia raide **y**: *mylu* 'myliu', *iszganytas* 'išganytas', *lygus* 'lygus', o storesniojo – raide **i**: *tikiu* 'tikiu', *wissas* 'visas'. Priešingai gryna žemaičių tarme rašantys autoriai lenkų pavyzdžiu plonesnįjį garsą reiškia raide **i**, o storesnįjį – raide **y**: *milù*, *yszganitas*, *ligùs*, *tykiù*, *wysas*. Visgi žemaičių rašyba čia nėra nuosekli, veikiausiai dėl rašančiojo neapdairumo. Rašydami storesnįjį vieni perdeda, kiti vos toleruoja ar ir visai atmeta, o dar kiti tą patį garsą vieną kartą viena, kitą kartą kita raide išreiškia. Vienas iš autorių šitom dviem raidėm (**i**, **y**), rodos, skiria tą patį garsą. Apie balsį **i** jis sako: „Balsį **i** žemaičiai taria ne ką ploniau negu garsą **y**“ ir toliau teigia: „Graikų **y** tariama kaip lotynų **i**, t. y. ne ką kiečiau už paprastąjį **i**“⁷⁸. Nežinome, ar romėnai dvejopai tarė šį balsį, ploniau ir storiau, nes raidė **y** vartojama tik graikų ar iš graikų perimtuose žodžiuose, **papyrus** (παπύρος), dėl kurios tikrojo skambesio vėlesnieji rašytojai nesutaria. Dabar net ne kiekviena tauta lotynų **i** taria kur ne kur storiau, ir tai tik po tam tikrų priebalsių. Tačiau žemaičių tarmėje aiškiai skiriami du šio balsio skambesiai. Vienaip jis skamba žodžiuose *bitis* 'bitė', *sziksza* 'išdirbta oda', *girnás* 'girnós', *žinau* 'žinau', *kibau* 'kibaũ', kitaip – žodžiuose *skabity* 'skabyti (skin[20v]ti lapus, žiedus)', *sziksztas* 'šykštus', *gidity* 'gydyti', *kibau* 'kýbau', *pražido* 'pražydo'. Anuose sakoma *bytys*, *żyksza*, *gyrnas*, *žynau*, *kybau*. Todėl nors abu šitie balsiai vartojami, vienas kito pakeisti negali.

5. Storesnis šito balsio skambesys, pasak Ludwiko Osieńskiego, priklauso nuo to, kiečiau ar minkščiau tariamas su juo sujungtas priebalsis. Bet šitoks samprotavimas apie lenkų kalbą negali būti taikomas žemaičių kalbai, nes joje vienodai tiek po kietųjų, tiek po minkštųjų priebalsių tariamas storiau skambantis balsis, kitaip sakant, prieš storesnio skambesio balsį priebalsiai gali būti tariami ir kietai, ir minkštai. Priešingai, iš prigimties kieti priebalsiai **g**, **k** prieš storesniojo skambesio balsį suminkštėja: *gyré* 'giria', *kyrwis* 'kirvis'.

⁷⁸ Tai citatos iš: Kossakowski K. Grammatyka języka Żmudzkiego (Kałbieda leżuwio Żiamaytiszko). Wilno, 1832. S. 2.

§ VII. Apie susiaurėjusius balsius

1. Žemaičių kalboje ne visur balsiai tariami vienodu tonu. Vieni gryniau ir atviriau, o kai kurie kiti pričiaupta burna tariami. Bet nežinome, koks buvo senovės žemaičių, kitaip sakant lietuvių, tautos, šiandien žinomos prūsų, žemaičių ir lietuvių vardais, kalbos tonas, o dėl to ir kuri būtų tarmė dėl senoviškumo turi turėti pirmenybę. Tik tiek galima pasakyti⁷⁹, kad būtų vakarų ir pietų žemaičių tarmėje kai kurie balsiai yra dvejojop skambesio.

[21] 2. Kai kurie mūsų mokslininkai, senuosiuose žemaičių raštuose nerasdami diakritinių ženklų virš balsių, nedvejodami darė išvadą, kad bet kokie ženklai virš bet kurios balsės yra nereikalingi, ir tai parodė savo rašyboje. O naujesnieji autoriai priešingai, norėdami padaryti, kad kiekvienas šnekamosios žemaičių kalbos garsas būtų matomas rašte, pridurstė nereikalingų diakritinių ženklų ir šitaip dar didesnės netvarkos ir painiavos į ortografiją įvėlė. Tai galima matyti prūsų lietuvių veikaluose.

3. Anksčiau (§ VI, Nr. 3) buvo sakyta, kad tarp ploniausiojo balsio *i* ir balsio *e* yra tarpinis tonas *y*, kuris žemaičių kalboje, atrodo, labiau artėja prie *i* negu prie *e*. Dėmesingai nagrinėdami visus šios kalbos garso atspalvius, dar randame tarpinį toną tarp *y* ir *e*, visgi artimesnį *e* negu *y* tonui (lenkų ortografijoje tai žymima raide *é*), pavyzdžiui, šiuose žemaičių žodžiuose: *stoge* 'stogė', *raškoje* 'rankoje', *ùpieje* 'upėje', *akieje* 'akyje', *raškose* 'rankose', *tiewe* 'tėve', *geresne* 'geresnė', *geriause* 'geriausia', *arkle* 'arklio', *tare* 'tarė', *pasake* 'pasakė', *kiele* 'kėlė', *tùrieje* 'turėjo', – galinio garso *e* žemaičiai netaria gryno ir atviro, bet kreipia jo skambesį *y* linkui. Rašant toks garsas bus reiškiamas raide *é*: *stogé*, *raškojé*, *ùpiejé*, *akiejé*, *raškosé*, *tiewé*, *geresné*, *geriausé*, *arklé* ir t. t. Neužginčijama, kad šių ir panašių žodžių tarimas ne visur išliko vienodas. Nes yra tokių, kurie minėtais atvejais galinį balsį *e* taria atvirą, yra kitų, kurie kai kada labiau artina prie garso *i*, pagaliau yra tokių, kurie taria kaip balsį *y*. Visgi didžioji žemaičių dalis taria susiaurėjusį *é*. Tarp lietuvių netgi mažai yra tokių, kurie šį garsą artina prie *i*, arba ir vietoj *é* taria *i*. Reikėtų [21v] pageidauti, kad susiaurėjęs *é* būtų įtrauktas į žemaičių ortografiją. Apie šio balsio vartoseną būtų žodžio gale, dar paaiškins „Pastabos

⁷⁹ AK 19 „pastebėti“.

apie linksniavimą ir asmenavimą“, o kur turi būti rašomas žodžio viduryje, įteigs atidus gerai kalbančio stebėjimas.

4. Žemaičių, kaip ir lenkų, kalboje tarp balsių **u** ir **o** girdimas tarpinis garsas, pavyzdžiui, šiuose žodžiuose: **Bóg, który, żółty, mróz, góra, grób, ból, nóż, wrzód, róg, stróż, wóz, dół**, žemaičių *suku* ‘suku’, *putu* ‘pučiu’, *żmogus* ‘žmogus’, *krutu* ‘drebu’, *rużej* ‘rugiai’, *buwau* ‘buvau’, *budutis* ‘dudutis (paukštis)’. Lenkų ortografijoje toks garsas teisingai žymimas susiaurėjusia **ó**, nes kitose žodžių lytyse jis virsta **o**, bet ne **u**: **Bóg, Boga, mróz, mrozu, grób, grobu, nóż, noża, róg, rogu, wrzód, wrzodu**. Tačiau žemaičių kalboje tas pats garsas visada virsta atviru **u**, bet niekada **o**: *putu, pusty, buwau, buty, gruwau, gruty, siuwau*⁸⁰, *siuty*. Pirmųjų žodžių *putu, buwau, gruwau, siuwu* kalbamasis garsas skamba kaip lenkų **ó**, antrųjų – įprastai. Kadangi lenkų kalboje **o** garsas linksta į **u**, tai **o** ir gauna diakritinį ženklą (**ó**). O žemaičių atvirkščiai, **u** garsas linksta į **o**, tad kairiniu ženklu derėtų žymėti **ù**: *sùkù* ‘suku’, *pùtù* ‘pučiu’, *bùwau, grùwau, siùwù* ‘siuvu’. Šitaip būtų įteisinta ne kokia didelė naujovė, ir klaidų būtų daroma mažiau, negu naujai įteisinus **ó**. Jau p. Mylės gramatikoje toks balsio skambesys pažymėtas kairiuoju ženklu (**ù**). Jeigu prancūzų ortografija turi **è, ê, a, â**, kurių skambesio skirtumą ausis nelengvai gir[22]di, tai kodėl gi žemaičių **u**, aiškiai turintis dvejetainį skambesį, negalėtų būti žymimas diakritiniu ženklu, kur tas skirtumas egzistuoja.

§ VIII. Apie nosinius balsius

1. Tardami balsius balsą išleidžiame arba per burną, arba – didžiąją jo dalį – per nosį. Todėl vieni balsiai yra gryniesi, kitaip tariant, nenosiniai, o kiti – nosiniai.

2. Nosinis balsių skambesys, būdingas ne tik lenkų, bet ir prancūzų kalbai, abiejose kalbose rašomas nevienodai. Prancūzų kalba nosinį balsį reiškia jungdama grynąjį, t. y. atvirą, balsį su nosiniu priebalsiu, dėl ko šis pastarasis beveik visiškai nunyksa, o jo skambesys atitenka balsiui. O lenkų ortografija, nors seniau panašiai reiškė nosinius garsus (šwyanty, miendzy), kaip kad Zaborowskio, Seklucyano ir kitų penkioliktojo ir šešioliktojo amžiaus rašytojų laikais, šiandien vis dėlto turi du nosinius balsius ir dvi raides jiems: **ą, ę**.

⁸⁰ AK 20 „siuwu“.

3. Jeigu kai kurie priebalsiai eina po nosinio balsio, tai prieš save⁸¹ įgyja garsą **m** arba **n**; bet tolesnės pastabos parodys, kad tai tik ausies apgaulė.

4. Atsidūręs prieš priebalsius **c**, **cz**, **dz**, **t**⁸², nosinis balsis po savęs sukuria garsą **n**, tačiau toks apgaulingas priebalsio atsiradimas yra nulemtas kalbos padargų padėties. Anksčiau (§ II) sakėme, kad ką tik išvardyti priebalsiai susiformuoja, kai liežuvio galas prigludžiamas prie [22v] gomurio arti dantų ir ūmai atplėšiamas orui ar balsui, arba grynai ir pavieniam, arba sujungtam su kitu garsu, akimirksniu veržliai išleisti, dėl ko šie priebalsiai tampa trunkieji. O garsą **n** formuoti pradėdame pražioję burną ir nosiniu skambesiu, ir po to liežuvio galu suduodame kaip tik į tą gomurio vietą, kur buvo sudaromi anie priebalsiai. Tad kai tardami nosinį balsį liežuviumi suduodame į gomurį, kad suformuotume kurį nors iš anksčiau išvardytų trunkių priebalsių, šitoks kalbos padargų judesys ir nenoromis suformuoja daugmaž aiškų garsą **n**, pvz., **mogący**, **ksiąžęcy**, **račzy**, **řęczyć**, **swąd**, **będę**, **będz**, **ksiądz**, **krawędź**, **święt**, **święty** tariami beveik kaip **mogąncy**, **ksiąžęncy**, **řęczy**, **řęczyć**, **swąd**, **będę**, **będz**, **ksiąndz**⁸³, **krawędź**, **święt**, **święty**.

5. Panašiu būdu, sudarydami lūpinius priebalsius **p**, **b**, užčiaupiamė burną, suspaudžiamė lūpas ir staiga jas pražiojame orui tyliai arba su balsu iškvėpti. O garsą **m** pradėdame nosimi ir baigiame sučiauptomis lūpomis, kaip kad pradėdant tarti **p**, **b**. Tad jeigu, sakydami nosinį balsį, užčiaupsime burną kuriam nors iš šių **p**, **b** tarti, net ir nenoromis tarp jų atsiras garsas **m** – **dąb**, **dębu**, **gąbka**, **gołębia**, **odstąpic**, **skąpy**, **tępy**, **kępa** aiškiai tariama **dąmb**, **dęmbu**, **gąmbka**, **gołęmbia**, **odstąpic**, **skąmpy**, **tęmpy**, **kęmpa**. Tokia ausies apgaulė taip pat buvo lotynų ortografijos sudurtinių žodžių su įvairiai perdirbtu prielinksniu **cum** priežastimi. Juk prieš lūpinius priebalsius **p**, **b** ir lūpinį nosinį **m** rašoma **com**: **combinatio**, **compositio**, **commutatio**, o prieš kitus priebalsius rašoma **con**: **contractus**, **con[23]nexio**, **condono**, **concussio**, **concedo**, **consecro**. Nekalbu apie didesnį šito prielinksnio perdirbimą į **col**: **collatio**, **cor**: **correctio**, **cog**: **cognoscere**, **co**: **coagulare**, **cohabitare**, **coemere**, **couti**.

⁸¹ MV iš tikrųjų yra „po savęs“, bet AK 20v yra „prieš save“, taip palikta ir verčiant.

⁸² AK 21 yra penki ženklai: „**c**, **cz**, **d**, **dz**, **t**“, o MV palikti keturi: „**c**, **cz**, **dz**, **t**“.

⁸³ AK 21 ž. „**ksiąndz**“ nėra.

6. Jeigu po nosinio balsio atsiduria gerkliniai priebalsiai **k, g**, taip pat šnypščiamieji duslieji **s, sz** ir skardieji **z, ž**, tai nosiniai priebalsiai **m, n** nesusidaro, nes formuojasi visiškai nepanašiai į juos.

7. Nėra abejonės, kad žemaičių kalba turi nosinius balsius **ą, ę**, bet jų žymėjimas iki šiol nėra nustatytas. Prūsų ortografijoje, 1816 m. Naujojo testamento vertime⁸⁴, kun. Gailevičiaus katekizme⁸⁵ ir daug kur kitur dažnai vartojamos šitos balsės, – bet ne visur, kur iš tikrųjų derėtų. Senesniuose ir netaisyklinguose dabartiniuose žemaičių spaudiniuose šie garsai reiškiami įvairiai, – kartais tinkamais ženklais, bet kartais vietoj **ą** rašoma **am, an, om, on, um, un**, vietoj **ę** – **em, en, im, in, yn, ym**: *žambis, zombis, zumbis* ‘žambis’⁸⁶, taisyklingai *žąbis*; *kandis, kondis, kundis* ‘kandis’⁸⁷, taisyklingai *kądis*; *stembras, stimb-ras, stymbras* ‘meldas (scirpus lacustris)’, taisyklingai *stębras*⁸⁸; *szwentas, szwintas, szwyntas* ‘šventas’⁸⁹, taisyklingai *szwėtas*. Žodžiu, visur prieš lūpinius priebalsius **p, b**⁹⁰ rašoma **m**, o prieš trankiuosius gomurinius (**t, d, c, cz, dz**) – **n**, nekreipiant dėmesio į žodžių kilmę, pvz., *esąs* ‘esąs’, *plaukąs* ‘plaukiąs’ rašoma *esantem* ‘esančiam’, *plaukantius* ‘plaukiančius’, arba dar blogiau – *plaukanczius*⁹¹, vietoj *esątem, plaukątius*. Tokio nenuoseklumo priežastis, be abejonės, būna anksčiau minėta apgaulė. Panašu į tiesą, kad balsis **ą** skamba kaip nosinis balsis **á**, kurio [23v] skambesys senojoje lenkų kalboje buvo tarpinis tarp **a** ir **o**, o **ę** – kaip nosinis balsis **é**, turintis tarpinį skambesį tarp **e** ir **y**. Apie šitą **e, é, y** laipsniavimą plačiai rašo Kaz. Brodziński. Kai kurie vėlesnieji žemaičių rašytojai, norėdami panaikinti tokį netolygumą, įpuolė į kitą kraštutinumą, nes geidė nosines balses visai iš žemaičių ortografijos išbraukti ir nustatė tokią tariamą taisyklę – **jeigu po bet kurio balsio (a, e, i, o, u, y) eina garsas m ar n ir yra viename skiemenyje**

⁸⁴ Naujas Istatimas Jezaus Christaus Wieszpates musu / Vertė J. A. Giedraitis. Wilniuje, 1816.

⁸⁵ Mokslas Krikščioniszko Istatimo aba Zokono. Wilniuy, 1821.

⁸⁶ AK 21v ž. „žambis“ yra tarp ž. „zambis“ ir „zombis“, bet MV nukeltas po ž. „zumbis“.

⁸⁷ AK 22 ž. „kandis“ yra po ž. „kądis“, bet MV atkeltas po „kundis“.

⁸⁸ AK 22 ž-iai „taisyklingai stębras“ yra po ž. „stymbras“, bet MV nukelti po „(scirpus lacustris)“.

⁸⁹ AK 22 ž. „šventas“ yra po ž. „szwėtas“, bet MV atkeltas po „szwyntas“.

⁹⁰ AK 22 yra „b, p“, bet MV raidės sukeistos vietomis.

⁹¹ MV „plaukiančius“, arba dar blogiau – *plaukanczius*“ pakeista iš AK 22 „arba blogiau – *plaukanczius* ‘plaukiančius“.

su juo, tada balsis tampa nosinis, taip pavadintas dėl tarimo per nosį. Bet šitaip patys nepastebėdami įpuolė į maišatį, iš kurios kitaip išbristi negalima, tik perimant nosines lenkų ortografijos balses. O kad jų čia pateikta taisyklė priimta būti negali, paaiškins tolesnės pastabos.

a) Ne visi balsiai turi nosinį skambesį. Balsiai **o**, **y** ne tik lenkų, bet ir žemaičių kalboje niekada nebūna nosiniai. Juk kuris gi žemaitis nepsijuoktų per nosį sakydamas šiuos ir panašius žodžius: *Pons* 'ponas', *kroms* 'prekybos būdelė', *baltoms* 'baltoms (mot. gim.)', *tetyrwyns* 'tetervinas', *awyns* 'avinas', *krowyms* 'krovimas', *putyms* 'pūtimas'?

b) Likusieji balsiai (**a**, **e**, **i**, **u**), sueinantys net su nosiniu priebalsiu **m** arba **n**, ne visada skamba per nosį, pvz.: *tiewams* 'tėvams', *wajkams* 'vaikams', *kłans* 'klanas', *twans* 'tvanas', *temty* 'temti', *arklems* 'arkliams', *sens* 'senas', *giwens* 'gyvens', *kūrimis* 'kuriems', *awims* 'avims', [24] *trinty* 'trinti', *tinty* 'plakti', *kumstys* 'kumštis', *krums* 'krūmas', *kuns* 'kūnas', *luns* 'liūnas'. Šiuose ir panašiuose žodžiuose, nors balsiai ir sueina į vieną skiemenį su nosiniais priebalsiais, nosinio garso nėra.

c) Du suartėję ir susijungę į tą patį skiemenį garsai negali skleisti tokio gryno ir natūralaus nosinio tono, kaip lenkų nosiniai **ą**, **ę**. Todėl netinkamos ortografijos teikimas daro žalą žemaičių kalbai, kuri iš seno yra priėmusi šias dvi raides į savo ortografiją.

d) Ankstesnė jų taisyklė pati aiškiai nepasakė, ar tik pats atviras balsis, atsidūręs viename skiemenyje prieš **m** ar **n**, pasidaro nosinis, išlaikydamas po savęs garsą **m** arba **n**, ar taip pat ir nosinis priebalsis tėra tik ženklas, įspėjantis, kad prieš jį esantis balsis turi būti tariamas per nosį, tik be paties priebalsio. Tačiau nei viena, nei kita taisykle čia būti negali. Juk pirmu atveju du nosiniai garsai būtų greta – nosinis balsis ir toks pats priebalsis, o tai jau nereikalingas perteklius. Dar daugiau pertekliaus atsiranda, jei **m** arba **n** rašoma po nosinių balsių, pvz.: *łankidams* 'lankydamas', *szwęntas* 'šventas', *prigūlęntej* 'prideramai', *prateństy* 'pratešti' ir t. t. Kartais prieš šnypščiamuosius priebalsius po nosinio balsio iš tikrųjų tariama **m** arba **n**, tengi taip ir rašyti dera: *wąmzdis* 'dūdelė', *kąmsza* 'žabais išgrįsta bala', *łąmstitis* 'ke-turnytis', *ąmziūs* 'amžius', *ąmżynas* 'amžinas'. Kartais **m** arba **n** tariama ir prieš trunkiuosius priebalsius – *sąmtis* 'samtis' yra kilęs iš *semù* 'semiu', *sąmdity* 'samdyti', *sąmdynikas* 'samdiny's'. Antruoju atveju priebalsis tuščiai užimtą vietą žodyje – kur yra vie[24v]nas no-

sinis balsis, ten ir vienos raidės jam pakanka. O raidė vietoj diakritinio ženklo vartojama tik minkštinti priebalsiams (§ V, Nr. 6).

8. O jeigu atviraš nosinių balsių tarimas kai kuriuose lietuvių ir jiems artimesniuose žemaičių kraštuose buvo priežastis, kad vietoj **ą** rašyta **am**, **an**, tai iš tikrųjų ir pavienę raidę **ą** galima pagal poreikį labiau ar mažiau pražiota burna tarti (kaip prancūzų **en** arba **on**). Kad kartais ir žemaičiai vietoj nosinių garsų **ą**, **ę** taria atvirus, t. y. grynus, **a**, **e** balsius, bus paaiškinta „Pastabose apie linksniavimą“.

9. Bendroji abėcėlinio rašto taisyklė yra tokia: **kiekvienas atskiras kalbos garsas turi turėti atitinkamą abėcėlės ženklą**. Tačiau jeigu perimtosios abėcėlės raidžių nepakanka visiems atskiriems garsams išreikšti, reikia suktis kitais būdais. Lenkai, neradę perimtoje iš lotynų kalbos abėcėlėje raidžių kai kuriems dvigubo skambesio garsams žymėti, šią ydą ištaisė arba prirašydami prie raidžių diakritinius ženklus, arba jungdami po dvi tas, kurias laikė esant tinkamiausias specifiniams savo kalbos garsams reikšti. Turi lenkai nosines balse **ą**, **ę**, turi būdingas savo kalbai pavienes, kietas priebalse **ł**, **ź** ir sudedamas **cz**, **dz**, **dź**, **sz**, kurių neturi lotynų kalba. Žemaičiai lotynų abėcėlę perėmė ne tiesiogiai iš lotyniškai rašančiųjų, bet jau perdirbtą iš lenkų. Todėl jeigu nedvejojant perimtos **ł**, **cz**, **dź**, **sz**, kaip turinčios atitinkamus garsus žemaičių kalboje, kodėl gi turint nosinius garsus panašiai iš jų neperimti ir raidžių tiems garsams?

10. Skrupulingai tyrinėdami žemaičių kalbos skambesį, pastebime, [25] kad be nosinių **ą**, **ę**, dar balsiai **i**, **u** kartais tariami per nosį. Įsitikinę, kad tokie garsai yra, prūsų autoriai į savo ortografiją įdiegė dvi nosines raides: **ī**, **ū**. Kiekvienas, kuris skiria balsio **i** skambesį, pavyzdžiui, šių žodžių: *ji* 'ji', *jī* 'jī', *kūri* 'kuri', *kūrī* 'kurī', *gīsla* 'gysla', *mūjtynikas* 'muitininkas', *daržynikas* 'daržininkas', *awynikas* 'aviganis', o **u** skambesį — žodžių *siūsty* 'siusti', *siūsty* 'siūsti', *skūsty* 'skusti', *skūsti* 'skūsti', *sūkty* 'sukti', *sūkty* 'sunkti', tas lengvai pastebės nosinio šių dviejų balsių skambesio skirtumą nuo atviro, kur garso **n** nė pėdsako negalima aptikti.

Ir čia jaučiama ta pati ausies apgaulė, kad jeigu nosiniai balsiai **ī**, **ū** atsiduria prieš **p**, **b**⁹², tai po savęs sukuria garsą **m**, o jeigu prieš trankiuosius gomurinius — **n**, pvz., *trūpas* 'trumpas', *gūbas* 'gumbas', *gūtaras* 'gintaras' ir t. t.

⁹² AK 23v yra „b, p“, bet MV raidės sukeistos vietomis.

Vadinasi, jeigu ir nė vienas mūsų kalbos nosinis garsas neturėtų atitinkamo ženklų iš lenkų perimtoje abėcėlėje, turime naudotis prūsų išradimu ir perėmę šių pastarųjų nosinių balsių raides įtraukti į savo ortografiją. Kol kas šiedu balsiai buvo reiškiami **im**, **in**, **um**, **un**, pvz., *jin* 'ji', *kūrin* 'kuri', *galins* 'galis', *stimpū* 'stingstu', *limpū* 'limpu', *trumpas* 'trumpas', *kumpas* 'kumpas', *siunsty* 'siųsti', *wajkun* 'vaikų', *jaunun* 'jaunų'. Net prūsai čia nėra nuoseklūs. Dažnai vietoj **in** rašo **ī** ir atvirkščiai, pvz., *augītas* 'augintas' turi būti *augintas* nuo žodžio *augynū* 'auginu'. Keturiuos nosinės prūsų abėcėlės balsės **ą**, **ę**, **ī**, **ų** turbūt nebuvo kartu su švietimu perimtos iš vokiečių, nes jie nosinių neturi, taip pat ir ne iš [25v] lenkų, nes šie taip pat **ī**, **ų** neturi. Tad prūsų ortografijai turėjo būti ypač reikalingos. O lietuvių prūsų kalba šiaip ar taip yra lietuvių žemaičių. Todėl nusikračius visų abejonių, abejingumo bei naujovių baimės, dera su padėka perimti tokį vykusį išradimą. Pagaliau ir p. Mylė teigia, kad balsis **u** žemaičių kalboje skamba trėjopai: a) įprastai – kaip lenkų kalboje, b) priartėjęs prie **o** ir c) nosinis. Šį paskutinį, kaip ir prūsų ortografijoje, žymi diakritiniu stogelio ženklu. Labiau vis dėlto **ų** reikšti derėtų **ą**, **ę** pavyzdžiu uodegėle po balse.

11. Balsė **ų** žodžio gale kartais tariama kaip **u** atviras, bet kartais panašiai kaip **ū** per nosį, – būtent vardažodžių, baigiančiųsi **us**⁹³, ketvirtajame vns. linksnyje, *sunūs gražūs* 'sūnus gražus', *sunų gražų*⁹⁴ 'sūnų gražų'. Todėl ar nereikėtų tokiu atveju šitokios **ų** ženklini **ų**? Visgi priimti tokia neįprastą naujovę priderės vėlesniems laikams.

§ IX. Apie balsių vartoseną

1. Jeigu ten, kur kalbos mechanizmas remiasi priebalsiais, tie priebalsiai skiemenį formuoja būdami prieš balsius, tai balsiai sudaro tik pagrindą, į kurį remiasi priebalsiai; arba jeigu priebalsiai sudaro su balsiu skiemenį eidami po jo, tai prie balsio kabinasi tam, kad galėtų paskleisti savo skambesį ir sudarytų žodį. Žemaičių kalbos mechanizmas (kaip sakyta § I, Nr. 4) remiasi priebalsiais. O balsiai, nors ir būtini, kai kurie visgi [26] gali būti praleisti. Sudarant žodžius, arba kiek-

⁹³ AK 24 „ūs“.

⁹⁴ MV „*sunų gražų*“ pakeista iš AK 24 „*sunų gražų*“. Vietoj Čiuldos čia ir toliau pavartotos **ų** su graviu spausdinama **ų**.

vienas priebalsis remiasi į atskirą balsį, pvz., *mo-ti-na* ‘motina’, *me-le-ta* ‘meleta (paukštis)’, *pe-lù-dé* ‘peludė’, *sa-la* ‘sala’, *pa-sa-ka* ‘pasaka’, *se-dù-la* ‘sedula (medis)’, arba keli iš karto, pvz., *stra-zdas* ‘strazdas’, *bra-stwa* ‘brasta’, *kli-stù* ‘klystu’, arba ir kabinasi į priešais einantį balsį, pvz., *pats* ‘pats’, *alk-snis* ‘alksnis’. O jeigu balsiai praleidžiami – žodžiui sutrumpinti ar padaryti jį mielesnį ausiai, – tada visi priebalsiai, rėmęsi į tolesnįjį balsį, jį išmetus, prikimba prie pirmesniojo, *rugsztas* ‘rūgštus’, *karsztas* ‘karštas’, *strazdas* ‘strazdas’, *pyktas* ‘piktas’, praleidus priešpaskutinį **a**, tariami *rugszts*, *karszts*, *strazds*, *pykts*.

Žemaičių kalba pasirodo abejinga esanti balsiams **a**, **e** – juos dažniausiai pratusi praleisti, nes puikiai apsieina be jų. Balsį **y** praleidžia labai retai, o balsio **u** – niekada. Panašiai kartais praleidžia **i** tų žodžių, kurie baigiasi **is**, gale: *kùris* ‘kuris’, *žalis* ‘žalias’, *kokis* ‘koks’, *tokis* ‘toks’, *anokis* ‘anoks’, *dwejokis* ‘dvejoks’ ir t. t. sutrumpintai sakomi *kùrs*, *žals*, *koks*, *toks*, *anoks*, *dwejoks*. Iš žodžių, kurie baigiasi **jis**, kasdienėje kalboje kartais irgi išmetama **ji**: *kraujis* ‘kraujas’, *naujis* ‘naujas’, *geradiejis* ‘geradarys’ sutrumpintai sakomi *kraus*, *naus*, *geradies*. Nors žemaičių kalba pratusi kai kuriuos balsius dažnai išmetinėti ir šitaip darytis patogesnė poetams, bet sutelkdama daug priebalsių į vieną skiemenį tampa kietesnė, pvz.: *tyrsztas* ‘tirštas (apie skysčius)’, *pùszkas* ‘spuogas’, *auksztas* ‘aukštas’, *karsztas* ‘karštas’ – *tyrszts*, *pùszks*, *aukszts*, *karszts*⁹⁵. [26v] Tas nepatogumas ir kietumas panaikinamas švelniau tariant priebalsius. Ir lenkų kalboje dažnai krūvon susitelkia daug priebalsių: **strzał**, **déždź**, **trzcina**, **chrzączcz**, **szturm**, **patrże**, **postrzegłszy**. Tačiau toks priekaištas jai nedera, kaip įrodė tai K. Brodzińskiis veikale „**Apie kalbos (lenkų) švelnėjimą**“. Lenkų kalboje vidury žodžio esantys priebalsiai paprastai remiasi į tolesnį balsį: **prze-rznąć**, **wszy-stkich**, o žemaičių kalboje taip būna retai: *bał-sas* ‘balsas’, *ar-klis* ‘arklys’, *ersz-ketis* ‘erškėtis’, *dar-žas* ‘daržas’, *ber-žas* ‘beržas’, *alk-snis*.

2. Apie grynųjų, atvirųjų balsių vartoseną apskritai tik tiek galima pasakyti, kad storieji balsiai **a**, **o** visada tariami atvirai ir dėl to jokio diakritinio ženklų virš jų nereikia. Balsiai **e**, **u**, kaip matėme, gali būti dvejopo skambesio – gryno (atviro) ir susiaurėjusio. Atvirieji rašomi

⁹⁵ MV „*aukszts*, *karszts*“ prirašyti vietoj AK 25 „ir t. t.“

be diakritinių ženklų, o susiaurėjęs **e** gauna dešinįjį ženklą (**é**), susiaurėjęs **u** – kairįjį (**ù**).⁹⁶

3. Žemaičių kalbos ortografijoje dėl nosinių balsių dažnai gali pasitaikyti klaidų. Todėl apskritai galima pasakyti, kad kur tik balsis skamba per nosį, nors po jo ir būtų girdėti nosinių priebalsių **m** arba **n** skambesys, ten reikia rašyti tik nosinį balsį, be priebalsio. Išimti čia sudaro daiktavardžiai, kur tarp pirmesniojo skiemens nosinio balsio ir šnypščiamojo priebalsio, kuriuo prasideda tolesnis skiemuo, girdimas **m**, pvz., *amžiūs* ‘amžius’, *tamsibé* ‘tamsybė’, *wamzdis* ‘dūdelė’. Bet [27] dar atsiranda naujų sunkumų dėl to, kad ne visur tie patys žodžiai ir tos pačios jų galūnės būna vienodai tariamos. Vieni vartoja daugiau nosinių, kitiems patiktų kuo mažiau, net visai nevertoti, pvz., *trobų* ‘trobų’, *laukų* ‘laukų’, *myszku* ‘miškų’, *awiu* ‘avių’, *daržų* ‘daržų’, *stogų* ‘stogų’, *audeklų* ‘audeklų’, *lazdinų* ‘lazdynų’. Šių ir kitų žodžių galinis balsis daugiausia yra nosinis, bet daugelio kitų žodžių tariamas atvirai: *motinu* ‘motinų’, *karwiu* ‘karvių’, *jautiu* ‘jaučių’. Vis dėlto vienodumas reikalauja, kad galinis antrojo dgs. linksnio balsis būtų visada nosinis.

4. Jeigu kur nors balsis skamba per nosį ir abejojama, ar rašyti nosinę balse, ar atvirą kartu su **m** arba **n**, tai susigaudyti padės šita taisyklė, – tokiam skiemenyje nosinį garsą dera rašyti viena nosine balse, kada nei pamatinis žodis, nei vediniai, turintys tą patį skiemenį, neturėjo priebalsio **m** arba **n**, skiemenuojamo su tolesniu balsiu, nors dėl ausies apgaulės prieš trunkiuosius priebalsius (**c**, **cz**, **d**, **dz**, **t**) bei lūpinius **p**, **b** garsas **m** arba **n** ir buvo girdėti. O jeigu kuris nors pamatinis žodis ar vedinys, turintis tą patį skiemenį, turėjo su tolesniu balsiu sujungtą **m** arba **n**, tada nors prieš šnypščiamuosius priebalsius minimi nosiniai priebalsiai ir nebūtų tariami aiškiai, rašyti juos reikia, pvz.: *pinty* ‘pinti’, *pinsi* ‘pinsi’ iš *pynù* ‘pinu’, *pinymas* ‘pynimas’, *pina* ‘pynė’; *tinty* ‘plakti’, *tinsiù* ‘plaksiu’, *tiniau* ‘plakiau’; *dumti* ‘dumti (dumplėmis)’ iš *dùmù* ‘dumių’, *dumples* ‘kalvio dumplės’; *lįkstù* ‘linkstu’, *lįkau* ‘linkau’; [27v] *kamsza* ‘žabais išgrįsta bala’ iš *kemszù* ‘kemšu’; *kuns* ‘kūnas’; *krums* ‘krūmas’; *dziowinty* ‘džiovinti’ iš *dziowynù*; *najkinsiù* ‘naikinsiu’ iš *najkynù* ‘naikinu’.

⁹⁶ MV čia praleistas AK 25 sakiny: „Storesnis balsio i tonas reiškiamas raide y“.

5. Nosiniai balsiai žodžių gale deramai tariami tada, kada paskutinis tų žodžių skiemuo būna ilgas. Atvirkščiai yra su žodžiais, turinčiais paskutinįjį trumpą skiemenį – nors laikantis vienodumo taisyklių turi būti tariamas nosinis balsis, visgi, matyt, dėl neatidumo tariamas grynas. Būtent todėl ketvirtojo vns. linksnio vardažodžių ir dalyvių gale balsis tariamas grynai, o turėtų būti tariamas per nosį. To paties linksnio asmeninių, nurodomųjų ir santykinių įvardžių galas tariamas per nosį, kas rodo, kad kažkada taip turėjo būti tariami ir daiktavardžiai bei būdvardžiai.

§ X. Apie dvibalsius

1. Dvibalsis yra dviejų gretimų balsių, esančių viename skiemenyje, junginys. Tariant pirmasis iš jų tęsiamas arba kirčiuojamas, o antrasis visada lieka trumpas, pvz., lotynų *raucus* ‘užkimes’, *autem* ‘tačiau’, kur *u* po *a* tariamas trumpai.

2. Senoji žemaičių ortografija turėjo septynis dvibalsius: *au*, *ay*, *ey*, *ou*, *oy*, *uy*, *yi*, bet žemaičių kalbai tiek jų nereikia.

Anksčiau buvo sakyta, kad skiemenuojant priebalsiai dažniausiai remiasi į po savęs einantį balsį, o jei jį galima praleisti, likę priebalsiai susijungia, t. y. prisikabina prie pirmesniojo balsio. Todėl jeigu priebalsis [28] *j* neteks tolesniojo balsio, į kurį rėmėsi, tai nekisdamas prisijungs prie pirmesniojo. Pavyzdžiui, jeigu *ejau* ‘ėjau’ numesime būtojo laiko galūnę, liks *ej*, kuriam pridūrę kitų laikų galūnes, gausime *ejsiù* ‘eisiu’, *ejk* ‘eik’, *ejty* ‘eiti’, *ejtumi*⁹⁷ ‘eitumei’. Jeigu trečiajame veiksmažodžių *ąmzdyjù* ‘groju dūdele’, *dalyjù* ‘daliju’, *trubyjù* ‘trimituoju’, *nowyjù* ‘kankinu’ esamojo laiko asmenyje (pagal žemaičių tarmę) numesime galinį *ù*, liks *ąmzdyj*, *dalyj*, *trubyj*, *nowyj*. Panašiai bus, jeigu žodžių, septintajame vns. linksnyje baigiančiųsi *ojé*, *ejé*, pvz., *trobójé* ‘trobėje’, *ùpiejé* ‘upėje’, *łowójé* ‘lovoje’, *klietiejé* ‘klėtyje’, numesime galinį *é* – liks *trobój*, *ùpiej*, *łwoj*, *klietiej*. Iš to aiškėja, kad kas seniau rašyta *ey*, *oy*, *yi*, *eyty*, *troboy*, *raqoy*, *trubyi*, *nowyi*, dabar reikia tinkamiau rašyti *ejty*, *trobój* ir t. t. Kai kurios va-

⁹⁷ AK 26v „ejtumi“.

karų žemaičių sritys vietoj **aj, ej, oj**, numetusios galinį priebalsį **j**, taria pirma einantį balsį ilgai: *wākā* 'vaikai', *ēty* 'eiti', *trobō*⁹⁸ 'troboje', **ką p**. Mylė savo gramatikoje rašo dviem viena greta kitos balsėm **aa, ee**: *wardaa* 'vardažodžiai' (*wardaj*)⁹⁹, *zodee* 'žodžiai' (*zodej*)¹⁰⁰. Toks tarimas ne tik prieštarauja kalbos taisyklėms, bet kaip gremėzdiškas ir nemalonus ausiai nusipelno būti atmetas. Tie patys vakarų žemaičiai gerai taria **yj, uj**¹⁰¹, *myjtas* 'mietas', *mūjlas* 'muilas', *mūjtas* 'muitas', *kūjtis* 'eglynas', *pūjkūs* 'puikus'¹⁰², *lyjsas* 'liesas', *dyjgas* 'daigas', *wyjta* 'vieta', *lyjpsna* 'liepsna', *Syjkis* 'sausis', tad kodėl kartu su tolesne tarime negalėtų **aj, ej** tarti kaip lietuviai, juo labiau, kad toks tarimas ir ausiai malonesnis, ir sutinka su gramatikos taisyklėmis. Todėl geriau sakyti *wajkaj, pejkytj, pajkas, majszas, prakajtas, lejsty, arklej*. Vadinasi, iš septynių [28v] senesniųjų dvibalsių liovėsi jais buvę **ay, ey, oy, uy, yi**.

3. Liko tik du dvibalsiai **au, ou** (lietuvių **uo**), pvz., *pauksztis* 'paukštis', *auszra* 'aušra', *kiauszis* 'kiaušinis', *pakauszis* 'pakaušis', *ousis* 'uosis', *ązouls* 'ąžuolas', *douna* 'duona', *sesou* 'sesuo', *apouks* 'apoukas (paukštis)'. Dvibalsiai **au, ou**, žemaičių kalboje iš tikrųjų tariami, visgi kartais ne visai taip pasakomi ir rašomi. Jeigu žodžio su dvibalsiu **au** vediniuose **au** skambesys nekinta, tada tas dvibalsis išlieka stabilus, pvz., *auszra*¹⁰³, *auksztas, auksas, audeklas, auskaras* 'auskaras', *augty, raugas, laukty, saujė, smaugty* nerodo, kad kuris nors jų vedinių garsas virstų kitu garsu. Todėl negalima rašyti *awszra, awksztas, awdeklas*¹⁰⁴ ir t. t. Bet yra žodžių, kurių vedinių dvibalsis **au** perskyla ir atsiranda atskiras balsis **a**, į kurį remiasi pirmiau einantys priebalsiai, o iš antrojo balsio **u** susidaro priebalsis **w**. Tokiu atveju ir pirminiame žodyje ne dvibalsis, o skiemuo **aw** arba **ow**¹⁰⁵ galėtų būti. Pavyzdžiui,

⁹⁸ AK 26v „trōbō“.

⁹⁹ AK 26v yra „(wardaj) 'vardažodžiai'“, bet MV ž-iai sukeisti vietomis.

¹⁰⁰ AK 26v yra „(zodej) 'žodžiai'“, bet MV jie sukeisti vietomis.

¹⁰¹ AK 26v yra „uj, yj“, bet MV sukeista vietomis.

¹⁰² AK 26v teksto ž-iai „mūjtas 'muitas', mūjlas 'muilas', kūjtis 'eglynas', pūjkūs 'puikus', myjtas 'mietas'“ MV sukeisti vietomis: „myjtas..., mūjlas..., mūjtas..., kūjtis..., pūjkūs...“

¹⁰³ AK 27 „auszra 'aušra'“.

¹⁰⁴ AK 27 „awksas, awdeklas“.

¹⁰⁵ AK 27 „arba ow“ nėra.

veiksmožodžiuose *szauty* 'šauti', *krauty* 'krauti', *szłouty* 'šluoti'¹⁰⁶ galbūt derėtų rašyti **aw**, **ow**¹⁰⁷, nes toliau kaitant balsiai **a**, **u** ir **o**, **u**¹⁰⁸ virsta **a**, **v** arba **o**, **w**: *szawau* 'šoviau', *krowiau* 'kroviau', *szławiau* 'šlaviau'¹⁰⁹. Tačiau, mano manymu, kad išvengtume klaidų, geriau ir tokiais atvejais rašyti **au**, **ou**¹¹⁰, o ne **aw**, **ow**¹¹¹. Ir lotynų *cautus* 'atsargus' yra kilęs iš *cavere*, *fautor* iš *favere*, *gaudere*, *gavisus*. Panašiai žodis *kraujis* 'kraujas', nors turi darinius *krūwynas* 'kruvinas', *krūwinty* 'kruvinti', bet jie jau gerokai nutolę nuo savo prototipo *kraujis*. Tad šis paskutinis žodis stabiliai [29] rašomas su **au**.

4. Žemaičių dvibalsis **ou** lietuvių kalboje sakomas **uo**, dėl ko žūva dvibalsio prigimtis, kad pirmasis balsis visada skamba ilgiau už antrąjį. Šito lietuvių dvibalsio **u** skamba trumpai, **o** – ilgiau, todėl jis negali vadintis tikru dvibalsiu, čia gremėzdiškai tariamas tik vienas **o**, pvz., žemaičių *douna*, *szou*, *sesou*, *mienou*, *riemou*, *akoutas*, *apoukas*, *glousnis*, *szłouty*, *waziouty*, *ylsouty* lietuviai taria *duona*, *waziuoti*, *szluoti* ir t. t. Kai kuriuos žodžius taria net labai nemaloniai: *sesuwa*, *szuwa*.

5. Kai dvibalsiai **au**, **ou** būna gale žodžio, po kurio einantis kitas žodis prasideda balsiu, ištisinėje kalboje **au**, **ou** tariami kaip **aw**, **uw**, pvz., *paskou ejdams szou awyną draskié* 'paskui eidamas šuo aviną draskė' ištisinėje kalboje skamba kaip *paskuw ejdams szuw awyną draskié*; *pardawiau awyną, nuszawau ožką* 'pardaviau aviną, nušoviau ožką'¹¹² sakoma – *pardawiaw awyną, nuszawaw ožką*.

6. Sudurtinių žodžių, padarytų iš prielinksnio *pa* ir žodžio, prasi-dedančio balsiu ar dvibalsiu, du suėję balsiai lieka atskiruose skieme-nyse, pvz., *paakis* 'vieta po akimi', *paausis* 'po ausimi', *paežeris* 'pa-ežerys'¹¹³, *paupis* 'paupys', *paouksmé* 'pavėsis po medžiu'.

¹⁰⁶ MV „szłouty 'šluoti'“ pakeista iš AK 27 „gauty 'gauti' ir daug kitų“.

¹⁰⁷ AK 27 „ow“ nėra.

¹⁰⁸ AK 27 „o, u“ nėra.

¹⁰⁹ MV „krowiau 'kroviau', szławiau 'šlaviau'“ pakeista iš AK 27 „gawau 'ga-vau', krowiau 'kroviau'“.

¹¹⁰ AK 27 „ou“ nėra.

¹¹¹ AK 27 „ow“ nėra.

¹¹² AK 27v tekstas „'pardaviau aviną, nušoviau ožką“ iš sakinio pabaigos MV variante atkeltas kiek aukščiau.

¹¹³ AK 27v du liet. ž-iai „paežeris 'paežerys', paausis 'vieta po ausimi'“ MV variante sukeisti vietomis.

§ XI. Pavienių ir dvejbinių garsų, taip pat dvibalsių, tinkamai vartojamų žemaičių kalboje, išvardijimas

Žemaičių kalbos garsų skambesio ir raidžių, į jos ortografiją arba jau seniai įtrauktų, arba reikalingų įtraukti [29v] naujai, analizė rodo tokią garsų eilę:

a, ą, b, c, cz, d, (dz), dž, e, é, ę, g, i, į, j, k, l, łą, m, n, o, p, r, s, sz, t, u, ù, ū, w, y, z, ź.

Vieni iš jų yra balsiai, kiti priebalsiai. Pirmieji yra arba nenosiniai, arba nosiniai, storieji arba plonieji, atvirieji arba susiaurėję. O priebalsiai vieni yra pavieniai, kurių skambesys žymimas viena raide, kiti sudėtiniai, turintys arba pavienį skambesį, bet išreikštą dviem raidėm, arba ir skambesį iš dviejų priebalsių, ir ženklą iš dviejų raidžių sudėtus. Priebalsiai vėlgi vieni yra duslieji¹¹⁴, kiti juos atitinkantys skardieji, kurių mechanizmas yra toks pats kaip dusliųjų, ir tik tarimas balsu juos skiria nuo pirmųjų. Dar kiti patvarieji, niekada nekeičiantys savo skambesio, taip pat lūpiniai, nosiniai, gerkliniai, gomuriniai trunkieji ir netrunkieji. Šitaip skirstomi garsai patenka į tokias eiles:

Pavieniai priebalsiai.	b, c, d, g, j, k, l, łą, m, n, p, r, s, t, w, z, ź.
Sudėtiniai, arba dvejbiniai . . .	cz, (dz), dž, sz.
Duslieji	c, cz, k, p, s, sz, t, (f).
Skardieji	(dz), dž, g, b, z, ź, d, w.
Patvarieji	j, l, łą, m, n, r.
Lūpiniai	p, b, w.
Nosiniai	m, n.
Gerkliniai	k, g (prieš storuosius bal- sius).
Netrunkieji gomuriniai	j, l, łą (k, g prieš plonuosius balsius).
Trunkieji gomuriniai	c, cz, d, (dz), dž, n, t.
Duslieji šnypščiamieji	c, cz, s, sz.
[30] Skardieji šnypščiamieji . . .	(dz), dž, z, ź.
Visi balsiai	a, ą, e, é, ę, i, į, o, ù, u, ū, y.

¹¹⁴ AK 28 „duslieji, tariami be jokio balso“.

Iš jų:

Storieji a, a, o, ù, u, ą.

Plonieji e, é, e, i, i, y.

Susiaurėje é, ù.

Nenosiniai a, e, é, i, o, ù, u, y.

Nosiniai a, e, i, ą.

Tikrieji žemaičių dvibalsiai au, ou.

Tariamasis lietuvių dvibalsis uo žemaičių nevartojamas.

Toks garsų surūšiavimas yra būtinas, kad galėtume nustatyti kalbos gramatikos taisykles.

§ XII. Apie diakritinius ortografijos ženklus

Po žodžių rašomi lenkų ortografijos ženklai niekuo nesiskiria nuo žemaitiškų. Čia užsiminti būtina tik apie kai kuriuos žymimus virš raidžių, kurie reikalingi žemaičių ortografijai.

Dešininis ženklas (') žymimas virš balsės e (é) tada, kai balsio skambesys šiek tiek siaurėja garso y linkui.

Kairinis ženklas (˘) žymimas virš balsės u (ù) visada, kada balsio skambesys artėja prie garso o.

Skirtukas (˙) būtų reikalingas tada, kai dviejų balsių susilietimas žodyje, sudurtame iš prielinksnio *pri* ir kito žodžio, prasidedančio balsiu, keltų abejonę, ar prielinksnio *pri* raidė i yra balsė, ar taip pat [30v] tampariebalsio r minkštumo ženklu, pvz., *priarty*, *priekiety*, *priauga*, *priejga*. Prūsų raštuose dėl viso šito pasitaiko elipsė. Tad kad neliktų minėtos abejonės, virš balsio i derėtų žymėti skirtuką: *priarty*, *priekiety*, *priauga*, *priejga*¹¹⁵. Tą patį galima pasakyti ir apie žodžius, sudurtus su prielinksniu *ap*, po kurio, kad būtų lengviau tarti vietą, kur susiliečia balsiai, įterpiamas i, pvz., *apiuszris* 'apyaušris', *apiuszris*.

Apostrofas (') prūsų ortografijoje dažnai vartojamas skaitytojui įspėti, kad praleistas balsis. O kadangi ne visada praleidžiamas tas pats balsis, bet pagal poreikį a, e arba i, tai kaip jokios aiškios paslaugos neteikiantis žemaičių ortografijai nėra naudingas.

¹¹⁵ AK 28v „ir t. t.“.

Seniau, vardijant diakritinius ženklus virš raidžių, dar buvo nurodomas kirtis (')¹¹⁶, arba taškas, ir dedamas virš *z* (*ž*) garsui *ž* pažymėti, bet neteisingai kirčiu pavadinintas. Juk joks pavienis priebalsis lenkų ir lietuvių kalbose netariamas kirčiuotas. Ir priebalsis *ż* nėra kirčiuotai tariamas *z*, bet visiškai kitas skirtingas priebalsis. Tai storai ir skardžiai šnypščiantis priebalsis, kurį atitinka taip pat šnypščiamasis duslusis *sz*. Beje, lietuvių prūsų tarmėje kai kurie priebalsiai tariami kirčiuoti, bet tada rašomi dvigubi: *dabbar* 'dabar', *weddu* 'vedù', *reggeti* 'regèti', *tikkiu* 'tikiu', *nammai* 'namai', *gerras* 'geras', *żinoti* 'żinoti'¹¹⁷. Lietuvoje ir Žemaitijoje tariama be kirčio: *dabar*, *wedù*, *regiety*, *tykiù*, *nùmaj*¹¹⁸, *geras*, *żynoty*¹¹⁹.

[31] Antrasis skyrius

Apie kalbos dalis

§ I. Kalbos dalių išvardijimas ir pavadinimas

1. Visi žemaičių kalbą sudarantys žodžiai, panašiai kaip lenkų ir lotynų, skirstomi į aštuonias grupes; tai yra:

Vardažodžiai	<i>Wardaj</i>
Įvardžiai	<i>Ūżwardej</i>
Veiksmažodžiai	<i>Żodej</i>
Dalyviai	<i>Wardazodej</i>
Prieveiksmiai	<i>Priżodej</i>
Prielinksniai	<i>Priwardej</i>
Jaustukai	<i>Sùszukej</i>
Jungtukai	<i>Sùjugej</i>

¹¹⁶ AK 29 „(‘)“.

¹¹⁷ AK 29 du liet. žodžiai „żinoti ‘żinoti’, gerras ‘geras’“ MV variante sukeisti vietomis.

¹¹⁸ AK 29 ž. „nùmaj“ nėra.

¹¹⁹ AK 29 yra „żynoti, geras ir t. t.“, bet MV ž-iai sukeisti vietomis, praleista „ir t. t.“.

Yra kalboje ir vienskiemenių žodžių, paprastai skyrium nevartojamų ir įeinančių į sudurtinius žodžius. Apie tai bus kalbama atitinkamoje vietoje.

2. Šitaip skirstydamas ir pavadindamas kalbos dalis sekiau senaisiais gramatikais, nes dabartinių skirstymas man nepasirodė tinkamas. Pavyzdžiui, kas anksčiau buvo vadinama **Veiksmažodžiu**¹ (verbum), dabartiniai pavadino **laikininku**², nes yra kaitomas laikais. Dėl tos pačios priežasties būtų galima pavadinti ir **nuosakininku** arba **asmeni-ninku**, nes analogiškai yra [31v] kaitomas ir nuosakomis bei asmenimis. Vardažodžius, taip pat įvardžius galima būtų pavadinti **linksnininkais** ar kaip panašiai. Būdvardžius bei dalyvius jie taip pat į vieną kalbos dalį sujungė. Šitoks žemaičių kalbos skirstymas negali būti priimtas. Kadangi tiek daiktiniai, tiek ypatybiniai žodžiai yra pavadinimai, tai jie iš tiesų galėtų tai pačiai grupei priklausyti; tačiau dalyviai, nors kai kurie ir turi būdvardžių galūnes, visgi reiškia ne daikto ypatybę, bet būseną, žymimą veiksmažodžio, iš kurio yra padaryti.

3. Šitos kalbės dalys skirstomos į dvi įprastas rūšis: nekaitomas ir kaitomas. Pirmajai priklauso nekaitomi žodžiai, t. y. tokie, kurių joks dėmuo kalbant nėra kaitomas ar perdirbamas; tokie yra jungtukai, jaustukai, prielinksniai irrieveiksmiai. Antrajai priklauso žodžiai (vardažodžiai, įvardžiai, veiksmažodžiai, dalyviai), kurie kaitomi, tiesa, ne visi, tik jų galas, t. y. vienas ar du pirminio žodžio paskutiniai garsai, ir kaitomi įvairiai, sulig jų prigimtimi ir aplinkybėmis. Tokie garsai vadinami žodžio **pabaiga**, arba trumpiau, **galūne**. Kai kurie ją pavadino žyme. Kalbos dalis skirstyti į dvi pagrindines rūšis, kaip kad yra nustatę gramatikai, labai patogu. Išsamiai aprašyti jas derėtų pradėti nuo **kaitomųjų**, nes tai atitinka žmonių kalbos kūrimosi tvarką ir nurodo **nekaitomųjų** žodžių naudą bei vietą kalboje. Tačiau kadangi susipažinti su šių pastarųjų prigimtimi ir svarba tereikia trumpo paaiškinimo, o kaitomųjų žodžių aprašymas be jų apsieiti negalėtų, tai nuo nekaitomųjų ir pradėdame.

¹ Lenkiškame tekste čia yra žodis *slowo*, — tai J. Čiuldos pasirinktas terminas veiksmažodžiui pavadinti. J. Čiulda griežtai skiria jį nuo *wyraz* 'žodis'. Todėl siekiant išvengti painios sinonimijos, *slowo* versti *žodžiu* negalima, net ir matant, kad Čiulda ypač nelinko vartoti tada naujo, šiandien visuotinai įsigalėjusio lenkų *czasownik* 'veiksmažodis' ir siūlė senesnįjį *slowo* 't. p.' Jis išverstas dabartiniu *veiksmažodžiu*.

² Čia J. Čiulda pavartoja ir kritikuoja šiandien jau įsigalėjusį lenkų terminą *czasownik* 'veiksmažodis', darybiškai susijusį su *czas* 'laikas'.

[32] § II. Apie jungtukus

Jungtukai paprastai yra trumpi žodžiai, vieni patys jokio vaizdo nesukuriantys, tik tarnaujantys kalbėjimo metu vienam sakiniui sujungti su kitu, sujungti daugelį žodžių, kad mintis būtų aiškesnė, pvz.: **lecz, gdyż, i, też, także, albo, albowiem, że, jednak, atoli, bet, nes, yr, tejpog, arba, jog, wynok** ir daug kt.

§ III. Apie jaustukus

Jaustukai dažniausiai būna vienskiemeniai žodžiai, reiškiantys jausmus: džiaugsmą, liūdesį, nuostabą, pasibjaurėjimą, skausmą, grėsmę, kerštą, įsitikinimą, išgąstį ir pan.: *aa! ak! ej! o! uj! ij! aj! oj! nul! ne! ee! uų! et!* ir t. t. Dar yra jaustukų, vartojamų gyvuliams ir paukščiams privilioti bei nuvyti: *pùt! tpruś! trpruksz³! se! ùkszte! ùksź! ùjś! sztyjsz⁴, cziu! tyk! na! tpru! kùsz⁵! cziuk! ziuziu!* ir t. t. Yra jaustukų, kuriais pamėgdžiojami gyvulių ar paukščių balsai, arba ir įvairūs gamtos garsai: traškesys, bildesys, žvangesys, trenksmas, girgždesys, čiurlenimas, ūžesys, šlamesys; arba taip pat atgarsiai, kuriuos išgirsti galima vienam daiktui veikiant kitą. Jaustukai mažai turi reikšmės gramatikai, tad nėra reikalo apie juos plačiau išvedžioti. Be šitų trumpų, dar kalboje yra panašaus trumpumo žodžių, dažniausiai perdirbtų iš kitų taip pat trumpų nekaitomų, kurie atskirti neturi jokios reikšmės, t. y. atskirai niekada nevartojami, o įeidami į kitų žodžių sudėtį, iš dalies ar visiškai keičia jų pirminę reikšmę; tokias atplaišas gramatikai įprato vadinti **priešdėliais**. Daugelyje kalbų [32v] šie priešdėliai atsirado iš prielinksnių, kintant garsams. Plačiau apie tai bus pasakyta paragrafe „**Apie sudurtinius žodžius**“.

§ IV. Apie prielinksnius

Prielinksniai, analogiškai trumpi žodžiai, vieni patys nekaitomi nei giminėmis, nei skaičiais, nei linksniais, yra vartojami su daiktiniais ar ypatybiniais vardažodžiais vieno daikto santykiui ar padėčiai žymėti

³ AK 30 „trpruksz“.

⁴ AK 30 „sztyjsz“.

⁵ AK 30 „kùsz“.

kito daikto atžvilgiu. Prielinksniai taip pat arba ištisi, arba tam tikros patrupėjusios jų dalys įeina į sudurtinius žodžius. Įprasti yra prielinksniai: *apej* 'apie (apie ką)', *pas* 'pas (pas ką)', *pri* 'prie (prie ko)', *ing* arba *ĩ*⁶ 'į' ('į vidų', pvz., *ing Daqa* 'į Dangų'), *po* 'po', *už*⁷ 'už', *at* 'at-', *nug* 'nuo (nuo ko)', *ik* 'iki', *iki* 'net iki', *par* 'per', *ysz* 'iš (iš kur)', *sù* 'su (su kuo)', *be* 'be', *aplik* 'aplink', *tyjs* 'ties', *pro* 'pro', *pagal* 'pagal, anot, per', *szalyp* 'šalia', *pyrm* 'prieš', *paskou* 'paskui (paskui ką)', *lig*, *sùlig* 'lygiai su kuo', *prisz* 'prieš', *dìel* 'dėl', *skersaj* 'skersai', *yszylgaj* 'išilgai', *gret* 'greta' ir t. t. Tačiau kokios įtakos prielinksniai turi vardažodžiams ar įvardžiams ir kaip kalboje vartojami, plačiau bus kalbama „Pastabose apie linksniavimą ir linksnių vartojimą“⁸. Kartais prieveiksmiai, atsidūrę greta vardažodžių ir nulemiantys jų kaitymą linksniais, virsta prielinksniais, pvz.: *artyj* (*artej*) 'arti', iš *artùs*⁹ 'artus', *skersaj* iš *skersas* 'skersas', *yszylgaj* 'išilgai', iš *yszylgas* 'išilgas', *iskypaj* 'iskypai', iš *iskypas* 'iskypas'. Lenkų gramatikai septintąjį linksnį pavadino prielinksniniu, nes be prielinksnio šitoje kalboje jis niekada nevartojamas. O žemaičių kalboje priešingai – tiek pirmasis bei penktasis, tiek ir septintasis niekada nevartojami su prielinksniu. Dėl to visi prielinksniai, [33] sulig savo reikšme, priklauso keturiems likusiems linksniams.

§ V. Apie prieveiksmius

Veiksmažodis, kaip vėliau bus kalbama, žymi daiktų judėjimą, būseną arba tai, kaip vienas daiktas veikia kitą. O žodžiai, nurodantys įvairias šito judėjimo arba veikimo atmainas veiklos vietos, veiksmo būdo ir laiko bei panašių aplinkybių atžvilgiu, yra pavadinti **prieveiksmiais**. Iš daugelio kitų čia kai kurie išvardijami: *ar* 'ar?', *jau* 'jau', *jùk* 'juk', *dar* 'dar', *dabar* 'dabar', *kùr* 'kur, kokia kryptimi?', *niekùr* 'niekur', *ne* 'ne', *tebe* 'dar', *nebe* 'jau ne', *tyn* 'ten', *pakoł* 'kol', *wiel* 'vėl', *dìelko* 'kodėl', *gretù*¹⁰ 'greta', *tolej* 'toli', *gylej* 'giliai', *sze*

⁶ AK 30v „arba *ĩ*“ nėra.

⁷ AK 30v *ùž*.

⁸ Turbūt ketinta nurodyti ne „Pastabas apie linksniavimą“, bet penktojo (sintaksės) skyriaus § II „Apie prielinksnius“, kur apie tai ir kalbama.

⁹ AK 30v „artus“.

¹⁰ AK 31 „gretu“.

‘čia’, *cze* ‘štai čia’, *daug* ‘daug’, *ątaj* ‘antai’, *potam* ‘po to’, *pardiem* ‘apskritai’, *paejlou* ‘paeiliui’, *pakartiou* ‘pakaitomis’, *parežiou* ‘nuosekliai’, *tąkąg* ‘tuoj pat, bematant’, *ikądyn* ‘tuoj paskui ką’, *pasalū* ‘iš pasalų’, *slaptū*¹¹ ‘slapta’, *ajszkej* ‘aiškiai’, *pawyjniu* ‘ta pačia kryptimi’ ir daugelis kitų. Yra ir iš būdvardžių kilusių prievieksmių, vieni **nesantykiniai**, t. y. su jokių objektu ryšio neturintys, kiti **santykiniai**. Vieni ir kiti turi ypatybę būti kaitomi, kaip ir jų būdvardžiai, laipsniais. Apie tai bus kalbama atitinkamoje vietoje. Prielinksniai nuo prievieksmių skiriasi dar tuo, kad pirmieji visada vartojami su kokiais nors linksniais ir nėra niekaip kaitomi, nebent tik sutraukomi į dalis tam, kad galėtų įeiti į sudurtinius žodžius. O antrieji niekaip nei linksniaavimo, nei asmenavimo neveikdami yra kaitomi tiktai laipsniais, ir tai tik ypatybiniai, t. y. kilę iš laipsniuojamųjų būdvardžių.

[33 v] § V¹². Apie vardažodį

Kalba yra minties atvaizdas. O ši susideda iš vaizdinių, tiek patirtų pojūčiais, tiek ir proto sukurtų. Vaizdiniai yra susiję su egzistuojančiais ir įsivaizduojamais daiktais ar jų ypatybėmis, arba ir pačios vienos jų ypatybės yra suvokiamos abstrakčiai, be ryšio su tais daiktais, kuriems jos priklauso. Todėl žodžiai, t. y. pavadinimai, įvardijantys daiktus ar ypatybes, gramatiškai vadinami **daiktiniais vardažodžiais**, **ypatybiniais vardažodžiais**, arba trumpiau – **daiktavardžiais** ir **būdvardžiais**.

§ VII. Apie daiktavardžius

1. Objektai, arba **daiktai**, įvairiai išreiškiantys savo realų arba įsivaizduojamą buvimą, ir prigimties būna įvairios. Yra: a) **Gyvieji**, gyvybe ir jutimais apdovanoti, galintys justi skausmą ir pasitenkinimą: **žmogus**, **žvėris**, **roplys**. b) **Beveik gyvieji**, t. y. tam tikra prasme gyvenantys, bet ryškių jutimų neturintys, negalintys skirti pasitenkinimo ir skausmo: **medis**, **žolė**, **grybas**, **samanos**, **pelėšiai**. c) Jokios gyvybės

¹¹ AK 31 „slaptu“.

¹² AK 31v „VI“.

neturintys, t. y. **negyvieji**: **akmenys, metalai, žemė**. d) **Ypatybiškieji**, t. y. sudaryti iš daiktų ypatybių ar savybių, – kai atskira ypatybė suvokiama abstrakčiai ir todėl tampa objektu: **gražumas, kietumas, šviesumas, gilumas**. e) **Veiksmožodiniai**, reiškiantys veiksmą, judėjimą, veikimą: **matymas, skaičiavimas, mąstymas, vaikščiojimas**. f) **Protiniai**, t. y. pojūčiams pasiekiamos būties neturintys: **siela, mintis, protas, atmintis**; ar taip pat [34] dvasios galiomis arba proto kūriniais esantys: **vaizduotė, nuovokumas, dvasingumas, mandagumas**. g) **Jausminiai**, reiškiantys kokios nors rūšies jausmus: **džiaugsmas, liūdesys, pavydas, sielvartas, meilė, neapykanta**. Šiems priklauso **didinamieji**, kitaip menkinamieji, ir **mažybiniai**, kitaip maloniniai. Apie juos atskirai kitame paragrafe. Vėlgi, vieni iš šitų daiktų yra pavieniai, kiti sudėtiniai, tretį grupiniai. Panašiai ir šių daiktų pavadinimai, t. y. veikiau daiktavardžiai, tuos daiktus atitinkantys, vadinami gyvaisiais, negyvaisiais, ypatybiškaisiais, veiksmožodiniais, protiniais, jausminiais, paprastaisiais, sudurtiniais ir t. t.

2. Gyvųjų daiktų vyriškoji ir moteriškoji, t. y. patino ir patelės, lytis išryškėja daugmaž aiškiai. Nors daiktai, neturintys gyvybės, neturi nė lyties, visgi esame įpratę gyvųjų pavyzdžiu panašiai skirti ir jų, žinoma, tiktai pavadinimų, lytį, t. y. giminę. Dėl to apskritai visi daiktavardžiai turi atskiras savo giminės galūnes, arba, kaip sakome, yra kaitomi **giminėmis**. Kiekvienas daiktas traktuojamas arba vienas, arba krūvoje kartu su kitais tokiais pat daiktais, visgi ne pačią visumą akcentuojant, – todėl daiktavardžiai kaitomi **skaičiais**. Į to paties daikto padėtį ir santykį su kitais daiktais gali būti įvairiai pažiūrėta, dėl to ir jo pavadinimas gali būti įvairiai kaitomas, – tad daiktavardžiai kaitomi **linksniais**. O kadangi į kai kuriuos daiktus ir jų pavadinimus negali būti pažvelgta visais atžvilgiais, tai tokie gramatiškai vadinami **trūkstamaisiais**.

3. Gramatikos objektas apskritai yra kalbos išorinis pavidalas ir tvarka. Todėl pastabų apie įvairius žodžius tikslas bus jų išorinis kaitymas, koks tik kalboje įmanomas. O mintis [34v] ir jausmus bei visokią jų nulemtą žodžių išraišką ir tvarką paliekame logikai ir retorikai. Todėl kalbėjimas apie vardažodžių kaitymą giminėmis, skaičiais, linksniais, laipsniais ir t. t. reiškia, kad sulig tomis giminėmis, skaičiais ir linksniais paprastai kinta vardažodžių galūnių garsai.

§ VIII. Apie didinamuosius ir mažybinius vardažodžius

1. **Didinamieji** vardažodžiai yra žmonių ar kartais ir gyvulių įpročių, fizinių ydų pavadinimai, suvokiami menkinamai ir pašaipiai, dažniausiai paprastos liaudies vartojami, pvz.: *kùpris* 'kuprius', *aklis* 'aklys', *spytris* 'neprimatantis', *žlybis* 'sergančių ar ašarojančių akių', *kùrtiūs* 'kurčius', *klyszis* 'klišis'¹³, *rùjszis* 'šlubis', *krùpis* 'raupuotas, spuoguotas', *szaszkis* 'nušašėlis', *sùskis* 'suskis', *plykis* 'plikis, nuogalius', *krywis* 'sukrypėlis', *pasiùtielis* 'pasiutėlis', *nenaudielis* 'nenaudėlis', *apjekielis* 'apakėlis', *ysztyžielis* 'vėpla, ištižėlis', *sùpùwielis* 'miegalius', *nukarta* 'veltėdys', *yszgama* 'išgama', *szawalka* 'valkata' ir kai kurie kiti.

2. Tačiau tikroji žemaičių kalbos vertybė ir puošmena yra toji gausybė būdų nusakyti švelnumui, subtilumui, meilumui, malonybei; tai išreiškiama **mažybiniais** vardažodžiais. Nes tas pats žodis gali įgyti keturias, penkias ir daugiau, net iki keliolikos skirtingų galūnių, suteikiančių jam maloninę reikšmę. Šių būdų tiesiog neįmanoma apibendrinti viena taisykle. Bet pasakyti bent jau apie dažniausiai vartojamus tuščias darbas nebus.

Brolis 'brolis', *brolelis*, *broлитis*, *broлитelis*, *broliùzis*, *broliùzelis*, *brotis*, *brotajtis*, *brotérajtis*, *brotérelis*, *brotelis*, *broliùkas*, *broliùtis*, *broliùtelis*, *broliùkelis*.

[35] *Sesou* 'sesuo', *seselė*, *seserelė*, *sesité*, *sesitelė*, *sesutė*, *sesutelė*, *seserajté*, *sesyké*, *seseryké*.

Motina 'motina', *motinelė*, *motùlė*, *matùlelė*, *matùlitė*, *matùszė*, *matùszelė*, *matùszité*, *moziutė*, *moziutelė*.

Senis 'senis', *senùtis*, *senùtelis*, *senelis*, *seniùkas*.

Mažas 'mažas', *maželis*, *mažtytelis*, *mažùtis*, *mažùtelis*.

Karwė 'karvė', *karwyké*, *karwelė*, *karwité*, *karwelité*, *karwajté*, *karwelajté* ir t. t.

Apskritai beveik visi vardažodžiai, net būdvardiniai prievieksmiai, gali įgyti mažybinių ir maloninių lyčių.

3. Čia pridera dar priminti vieną žemaičių liaudies vartojamą būdą mažumui reikšti, kai krikšto vardams suteikiamos mažybinės formos

¹³ AK 32 prie ž. „klišis“ galbūt kita ranka pateikiama tokia išnaša: „kojos iškrypusios į vidų“.

vaikystei ar ankstyvai jaunystei nusakyti. Kai mažiųjų formos sudaromos šitaip, vyrų vardai dažnai turi moteriškųjų galūnes. Pvz.: *Agné* 'Agnusia (Agnieszka)', *Domé* 'Domuš (Dominik)', *Até* 'Antoš', *Barbé* 'Basia', *Brūzis* 'Ambroš (Ambroży)', *Būgé* 'Bogusia', *Cylé* 'Cesia (Cecylia)', *Elzé* 'Elžusia', *Gedwé* 'Jadwisia', *Gūsté* 'Gucio (Augustyn)', *Kasté* 'Kostusia', *Leksé* 'Oleš', *Leré* 'Laš (Hilary)', *Lewé* 'Leuš (Leon)', *Magré* 'Malgosia', *Jūzis*¹⁴ 'Juzio', *Nasté* 'Anastazyja', *Paloné* 'Polusia', *Wycé* 'Wincuš', *Pylé* 'Filiš (Filip)', *Stąslé* 'Staš', *Prącé* 'Franuš', *Tamé* 'Tomuš'¹⁵, *Spausté* 'Faustuš', *Myké* 'Michaš', *Maczké* 'Matus', *Prūzé* 'Fruzia', *Mocké* 'Maciuš', *Jūrė* 'Juraš' ir daug kitų. Nors šitokie vardai yra sutrumpinti ir perdirtinti, iš jų galima dar sudaryti mažybinių, t. y. dar ryškesnių maloninių, lyčių, pvz., *Kotré* 'Kasia', *Kotryké*, *Kotrysšé*, *Katūka*, *Katriūka* ir t. t.

[35 v] § IX. Apie vardažodžių gimines

1. Daugelyje Europos kalbų skiriamos trys giminės: vyriškoji, moteriškoji ir bevardė, o pastarajai priskiriami ir tie objektai, kurių giminė nėra išreikšta. Bet žemaičių kalba, kaip ir gyvieji daiktai, turi dvi gimines: vyriškąją, kitaip patino, ir moteriškąją, kitaip patelės. Ir gyvieji daiktai, kurie neturi raiškios lyties, ir negyvieji turi savas giminės galūnes, arba juos galima pažinti iš pridedamo prielinksnio *tas* 'tas', *ta* 'ta'. Tad pagal giminę visi vardažodžiai į dvi rūšis perskirti. Kuriai iš jų koks vardažodis pridera, galima sužinoti, kaip buvo sakyta, iš galūnės. Tačiau ši taisyklė turi išimčių. Taigi žemaičių kalbos daiktavardžiai, kurie baigiasi **as**, **is**, **ūs**, **ou**, priklauso **tiktai** vyriškajai giminei; išskyrus *sesou* 'sesuo', kuris pagal išreikštą lytį yra moteriškosios giminės. Tie, kurie baigiasi **a**, **e**, **i**, **ys**, priklauso moteriškajai giminei. Tačiau vis dėlto yra vardažodžių, turinčių vieną iš šių galūnių, bet priderančių vyriškosios giminės daiktavardžiams. a) Baigiasi **a**, *wylktrasa* 'vilkolakis (pasakoje žmogaus virtimas vilku)', *ergla* 'šiuurkštus pašai-pa, pamaiva' ir kai kurie iš didinamųjų (ankstesnis §); taip pat kai kurių tarnybų svetimšališki pavadinimai, *Storesta* 'seniūnas', *Wajwada* 'vai-

¹⁴ AK 33 „Juzis“.

¹⁵ AK 33 „Tamé 'Tomuš'“ yra tarp „Prūzé 'Fruzia'“ ir „Mocké 'Maciuš'“, bet MV atkelta aukščiau.

vada'; pavardės, lenkų kalboje turinčios galūnę **o**, *Jagiela* 'Jagiełło', *Mynejka* 'Minejko', *Łaska* 'Hłasko' ir t. t.; b) Baigiasi **e**, asmenų giminystės pavadinimai, *Diedé* 'dédé (Дядя)'; kai kurių amatininkų pavadinimai, *Dajlyde* 'dailidė'; pavardės, lenkų kalboje baigiančiosi **cz**, *Wajtkewiczé* 'Wojtkiewicz', *Juzupawiczé*¹⁶ 'Józefowicz', *Brūzewiczé*¹⁷ 'Ambrożewicz'; mažybiniai vardai, [36] vartojami liaudžiai įprastu būdu (žr. ankstesnį paragrafą, Nr. 3); c) Baigiasi **ys**, *debesys* 'debesis', *dątyś* 'dantis', *gelžys* 'geležis', *wagys* 'vagis', *dyjweryś* 'dieveris'.

2. Gyvieji daiktai, kurių lytis yra ryški ir akivaizdi, atskirus turi ir gimininius pavadinimus, o būtent naminių gyvulių ir kai kurių naminių paukščių vardus: *jautis* 'jautis', *karwé* 'karvė', *arklis* 'arklys', *kùmelé* 'kumelė', *bùlùs* 'bulius', *bergždé* 'bergždzia karvė', *szou* 'šuo', *kalé* 'kalė', *kùjlis* 'kuilys', *kiaulé* 'kiaulė', *gajgals* 'antinas', *ątyś* 'antis', *gajdis* 'gaidys', *wyszta* 'višta'. Kiti tik galūnes turi giminines: *żąsynas* 'žasinas', *żąsys* 'žasis', *tetyrwynas* 'tetervinas', *tetyrwa* 'teterva', *esyłas* 'asilas', *esyliczé* 'asilė'. Pagaliau dar kiti abi lytis be jokio skirtumo tuo pačiu žodžiu žymi. Tai ypač būdinga laukinių žvėrių, paukščių ir menkesnių gyvų būtybių pavadinimams: *meszka* 'meška', *zùjkis* 'zuikis', *łapé* 'lapė', *warna* 'varna', *gùlbis* 'gulbė', *gerwé* 'gervė', *gegùzie* 'gegutė', *warlé* 'varlė', *żaltis* 'žaltys' ir t. t. Keturkojų gyvulių, kaip ir paukščių, žuvų, roplių vaisiai, t. y. palikuonys, nepriklausomai nuo lyties, be išimčių yra vyriškosios vardažodžių giminės: *werszís* 'veršis', *kùmelis* 'kumeliukas', *parszelis* 'paršelis', *żąsitis* 'žasiukas', *wyszttis* 'viščiukas', *meszkutis*, *zùwitis*, *giwatutis*, *warlutis*¹⁸ ir t. t. O kalbant apie menkesnius gyvūnus dėmesį reikia kreipti į galūnę.

3. Tačiau šitoks gramatinis giminės skyrimo būdas, kaip labai painus ir turintis daug išimčių, tad kartu ir ne toks patogus, gali būti pakeistas kitu, paprastesniu ir patikimesniu, tai yra, kaip jau buvo sakyta, bet kurio daiktavardžio giminę galima nustatyti iš nurodomojo įvardžio *tas* 'tas', *ta* 'ta' arba ir iš pridėto būdvardžio. Bet šis įvardis, kai kurių netinkamai **artikeliu** [36v] vadinamas, retai tevartojamas, ir tai, rasi, tada, kai žymi kokio nors daikto buvimą. Bet nustatant daiktavardžio giminę pakanka, kad jis būtų numanomas.

¹⁶ AK 33v „Juzupawiczé“.

¹⁷ AK 33v „Bruzewiczé“.

¹⁸ AK 33v ž. „warlutis“ nėra.

§ X. Apie skaičių

1. Žinomesnėse kalbose paprastai du skaičiai vienas nuo kito skiriami galūnėmis: vienaskaita, reiškianti vienetą, ir daugiskaita, reiškianti daugiau negu vieną vienetą. Žemaičių ir graikų kalbų bendra ypatybė yra ta, kad jos turi skirtingas, specifines vienaskaitos (numerus singularis), dviskaitos (numerus dualis) ir daugiskaitos (pluralis) galūnes. Vienaskaitą atitinka tik vienas skaitvardis *wyjnās* 'vienas', dviskaitą panašiai irgi vienas *dū* 'du', *dwy* 'dvi', o daugiskaitą – neribotas žodžių skaičius. Dviskaita lenkų kalboje seniau buvo vartota, sakyta: **dwie nodze**, **bylichwa**, iki šiol sakoma: **dwie oczy**¹⁹, **dwie uszy**. Lietuvių tarmėje, aklaui nusižiūrint į lenkų kalbą ir tuo kenkiant vietinei kalbai, dviskaita nyksta; lietuvių prūsų tarmėje, jau truputį suvokietintoje, vis dėlto dažniau pasitaiko; o gryoje žemaičių tarmėje iki šiol visa dviskaitos vartoseną išlieka, ir tai rodo girtiną šios liaudies tautiškumą, kad išlaiko savo kalbą natūralią.

2. Skaitvardiniai vardažodžiai yra dveji, pirminiai ir kelintiniai. *Wyjnās* 'vienas', *dū* 'du', *trīs* 'trys', *ketūry* 'keturi', *pėky* 'penki', net iki devynių, yra ypatybiniai ir turi atskiras giminių galūnes (išskyrus *trīs* abiem giminėm); o tolesni – *deszimyś* 'dešimtis', *szymtas* 'šimtas', *tukstātys* 'tūkstantis' – yra daiktavardžiai. Kelintiniai: *pyrmas* 'pirmas', *ątras* 'antras', *trētis* 'trečias' [37] ir visi tolesni yra būdvardžiai. Yra dar daiktinių skaitvardžių, reiškiančių daugiau ar mažiau apibrėžtą daiktų skaičių, *dwejtās* 'dvejetas', *trejtās* 'trejetas' ir iki devynių tiktai. Arba taip pat neskaičiuotą kiekį – *keletās* 'keletas'. Yra ypatybinių skaitvardžių, kurie reiškia daiktavardžių, neturinčių vienaskaitos, kiekį: *wyjnery* 'vieneri', *dwejy* 'dveji', *trejy* 'treji', *ketwery* 'ketveri', net iki devynių, bet ne daugiau.

§ XI. Apie būdvardžius

Gilindamiesi į objektus, kurių realų ar tariamą buvimą kažkaip suvokiame, pastebime tam tikrus jų bruožus, ženklus, savybes, vietos padėtį, kuriais vienas objektas skiriasi nuo kito. Tokios savybės vadinamos ypatybėmis, tarsi kokiais priedais, o pagal jų pavadinimą pa-

¹⁹ Prieš „*dwie oczy*“ AK 34 yra dar „*dwie ręce*“, bet MV tai praleista.

rinkti žodžiai – **būdvardžiais**²⁰. O kiek skirtingos savybės, daiktams tarnaujančios, tiek įvairūs ir būdvardžiai, kurie sulig savo reikšme žemaičių kalboje yra septyneriopi.

1. Nurodantys kokio nors daikto, kurį galima lyginti su kitais, ypatybę ar pobūdį: *karsztas* ‘karštas’, *gylūs* ‘gilus’, *ylgas* ‘ilgas’, *tolūs* ‘tolus’, *ertas* ‘erdvus’, *ąksztas* ‘ankštas’.

2. Reiškiantys savybę, priderančią kitam daiktui: *žmogyszkas* ‘žmogiškas’, *dağyszkas* ‘dangiškas’, *žemyszkas* ‘žemiškas’, *wiryshkas* ‘vyriškas’, *motryshkas* ‘moteriškas’²¹, *zidyshkas* ‘žydiškas’, *prusyszkas* ‘prūsiškas’, *wokyszkas* ‘vokiškas’²².

3. Reiškiantys kokio nors daikto gausą, turtingumą, t. y. kai koks nors daiktas yra gausus kitokių nei jis pats objektų; ir jų pavadinimai taip pat atsiranda iš tų daiktų, [37v] kurių gausą reiškia: *akmeningas* ‘akmeningas’, *žūwingas* ‘žuvingas’, *skolingas* ‘daug skolų turintis’, *tūrtingas* ‘turtingas’; kaip lenkų *święty* ir *świętobliwy*, *ządza* ir *požadliwość*, *gniewny* ir *gniewliwy*. O rašomi su **in**, nes bent jau kai kurie aiškiai yra kilę iš veiksmazodžių: *garbingas* iš *garbynù*, *mejlingas* iš *mejlynù*, *graudingas* iš *graudynù*.

4. Nurodantys daikto esmę, t. y. medžiagą, iš kurios daiktas padarytas: *sydabrynīs* ‘sidabrinis’, *warynis* ‘varinis’, *molynīs* ‘molinis’, *medynīs* ‘medinis’.

5. Nurodantys vieno daikto paviršiaus rūšį, kai kitas daiktas jį aptraukia, kitaip sakant, padengia: *molynas* ‘molyje išvoliotas’, *pūrwynas* ‘purvinas’, *taukynas* ‘taukinas’, *krūwynas* ‘kruvinas’.

6. Kelintiniai skaitvardiniai būdvardžiai, kitaip skaitvardžiai, apie kuriuos ankstesniame paragrafe kalbėta.

7. Pagaliau išskirtiniai, nurodantys tik kai kurių daiktų ypatybes, kurios išskiria tuos daiktus iš kitų, greta esančių, bet neturinčių tų pačių ypatybių, daiktų: *baltasis* ‘baltas (tarp kitos spalvos daiktų)’, *gylėsis* ‘gilus (tarp negilių)’, *aukštasis* ‘aukštas (tarp žemų)’, *gražėsis* ‘gražus (tarp negražių)’. Kadangi šita būdvardžių rūšis yra ypač savita, būdinga tik žemaičių ir lietuvių kalbai, pavadinau juos **išskirtiniais** būdvardžiais. Tad tik skirtumo dėlei visi kiti būdvardžiai vadi-

²⁰ Lietuviškas terminas *būdvardis* darybiškai nėra susijęs su *ypatybe*, nors lenkiškame originale toks ryšys yra: *przymiotnik* ← *przymiot*.

²¹ AK 34v yra „*motryshkas* ‘moteriškas’, *wiryshkas* ‘vyriškas’“, bet MV ž-iai sukeisti vietomis.

²² AK 34v ž. „*wokyszkas* ‘vokiškas’“ nėra.

nami paprastaisiais, arba neišskirtiniais. O kad nereikėtų kartotis, dera apskritai pasakyti, kad visi būdvardžiai (išskyrus ketvirtąją rūšį), taip pat veikiamieji ir neveikiamieji kaitomieji dalyviai, kartu ir reikiamybės dalyvis gali būti vartojami išskirtine reikšme. Jie daromi iš pa[38]prastųjų tokiu būdu: būdvardžiai ir dalyviai, baigiasi *as*, prisijungia *is*, *balta*s, *balta*sis, *dyr*btas, *dyr*btasis, *mat*omas, *mat*omasis, *rasz*itynas, *rasz*itynasis. O tų būdvardžių, kurie baigiasi *is*, *ūs*, šitos galūnės keičiamos į *e* ir dar priduriama *is*, *dy*dis, *dy*desis, *gyl*ūs, *gyl*esis. Tuo tarpu veikiamieji dalyviai prie antrojo linksnio galūnės prisiduria *is*, *dyr*bąs, *dyr*bąté, *dyr*bątesis, *rasz*ūs, *rasz*ąté, *rasz*ątesis, *tūr*is, *tūr*ėté, *tūr*ėtesis, *mat*ys, *mat*iūsé, *mat*iūsesis, *rasz*isis, *rasz*isété, *rasz*isėtesis.

§ XII. Apie būdvardžių laipsniavimą

Gilindamiesi į daiktus, turinčius vienodas savybes, pastebime, kad šitokios savybės yra arba esminės ir neatskiriamos nuo savo daiktiško objekto, arba tik atsitiktinės, galinčios jiems priklausyti ar nepriklausyti, ir kad tų pačių ypatybių egzistavimas vienu daiktų išreikštas ryškiau, kitų menkliau. Toks santykinis skirtumas pavadintas **laipsniavimu**. Jo veikiamos pagal laipsnių skirtumą yra kaitomos būdvardžių galūnės, o laipsniai paprastai išskiriami trys: **nelyginamasis**, t. y. būseną tos ypatybės, kuri pirmoji imama lyginti su kitomis; **aukštesnysis**, reiškiantis didesnę ypatybės intensyvumą arba sancaupą; ir **aukščiausiasis**, t. y. minimosios ypatybės smarkiausio intensyvumo būseną. Tačiau kada lyginti imamas daiktas jau turi aukščiausiąjį būdvardžio laipsnį, tada tas daiktas bus laikomas nelyginamojo ypatybės laipsnio; kiti daiktai, imti lyginti su pirmuoju, neturintys tokios intensyvios ypatybės, turės žemesnįjį arba žemiausiąjį laipsnį, pvz., *auk*sztas 'aukštas', *auk*sztesnis 'aukštesnis', [38v] *auk*sztiausiasis 'aukščiausiasis'; *ž*emas 'žemas', *ž*emesnis 'žemesnis', *ž*emiausiasis 'žemiausiasis'. Jeigu kalbama apie daugiau ypatybių, negu jų turi trys daiktai, kiekvienas pilnas vis kitaip intensyvios ypatybės, tada aukštesnysis laipsnis išreiškia tiek įvairių pakopų, kiek tik daiktai turi ypatybės skirtumų; pvz., *gra*žūs 'gražus', *gra*žesnis 'gražesnis', *dar gra*žesnis 'dar gražesnis', *bysz*ki *gra*žesnis 'truputį gražesnis', *jou gra*žesnis 'dar truputį gražesnis'; ir šitaip iki tol, kol bus pasiektas aukščiausiasis laipsnis arba kol bus liautasi atrinkinėti daugiau kalbamosios ypatybės daiktų ir juos ly-

ginti. Kartais dar yra reiškiamas perėjimas nuo nelyginamojo laipsnio prie aukštesniojo; tada vartojamas tą perėjimą reiškiantis veiksmazodis irrieveksmis, parodantis tikslą, į kurią kryptama, pvz., *gerin ejna* 'gerėja, taisyti', *szaltin ejna* 'vis labiau šąla', *szyltin ejna* 'vis labiau šyla'. Būdvardžių laipsniai sudaromi tokia tvarka. Aukštesnysis laipsnis daromas iš nelyginamojo atmetant galūnę ir pridėdant vietoj jos *e* ir skiemenį *snis*: *karsztas* 'karštas', *kasztesnis*²³, *túrtingas* 'turtingas', *túrtingesnis*, *molynas*, *molynesnis*. Aukščiausiasis laipsnis taip pat daromas iš nelyginamojo, atmetus galūnę, pridėdant skiemenis *ausis*, ir kamiengalis čia suminkštėja, jei nėra iš prigimties minkštas: *baltas*, *baltiausis*, *gyłus*, *gyłausis*, *grazūs*, *graziausis*, *dydelis*, *dydelausis*²⁴. Bet ne visi būdvardžiai laipsniuojami. Pagal jau anksčiau nurodytą skirstymą, laipsniais kaitomi gali būti tik pirmosios, trečiosios, penktosios ir septintosios rūšies, o antrosios, ketvirtosios ir šeštosios laipsniais nekaitomi niekada, išskyrus *pyrmas*, *pyrmesnis*, *pyrmiausis*. Būdvardiniairieveksmiai [39] gali būti laipsniuojami ir turi galūnę *ej*: *auksztaj*, *auksztesnej*, *auksztiausej*. Tačiau jeigu šitokierieveksmiai vartojami abstrakčiai reikšme, tai turi savas galūnes ir tik aukštesnįjį laipsnį: *grazù* 'gražu', *graziaus*, *pùjkù* 'puiku', *pùjkiaus*, *karszt* 'káršta', *karsztiaus*, *pykt* 'píkta', *pyktiaus*, *ger* 'gėra', *geriaus* ir t. t.

§ XIII. Apie įvardžius

Dažnas daiktų pavadinimų kartojimas padarytų kalbą nemalonią. Kad būtų išvengta šio nepatogumo, tuos pavadinimus pavaduoja kaitomi žodžiai, vadinami **įvardžiais**. O jie yra:

1. **Asmeniniai**: *asz* 'aš', *tù* 'tu', *jis* 'jis' arba *ans* 'jis'. Įvardis *jis* atitinka lenkų **on**, kurio tolesni linksniai yra **jego**, **jemu** ir t. t., o įvardis *ans* atitinka lenkų **on**, kurio tolesni linksniai yra **onego**, **onemu**.

2. **Nurodomieji**: *tas* 'tas', pačiu žodžiu tik daiktą nurodantis, *szis* 'štai šis', reiškiantis pirštu nurodomą kokį nors dabar matomą daiktą.

3. **Klausiamieji**: a) Daiktiškieji, *kas* 'kas?'; šitą įvardį visada atitinka daiktavardis. b) Ypatybiškieji, *kokis* 'koks', *kùris* 'kuris'; šiuos įvardžius atitinka būdvardis arba ir ypatybiškasis įvardis, *sziokis*

²³ AK 36 „karsztesnis“.

²⁴ AK 36 ž-ių „dydelis, dydelausis“ nėra.

'šioks', *anokis* 'anoks', *tokis* 'toks', *pats* 'pats'. Vis dėlto ne visada įvardžiai *kokis*, *kūris* turi klausiamąją reikšmę, kartais jie siejami su pirmiau einančiu daiktavardžiu ar įvardžiu.

4. **Savybiniai:** *mūnas* 'manas', *tawas* 'tavas', *sawas* 'savas'. Šitie yra tikri būdvardžiai ir pagal juos linksniuojami; iš jų taip pat sudaromi išskirtiniai *mūnasis*, *tawasis*, *sawasis*. Tačiau nekaitomi laipsniais. Kasdienėje [39v] šnekoje šie įvardžiai dažnai suprantami tarsi būtų daiktavardžiai, ir jei jie reiškia, kad kažkoks daiktas yra kieno nors nuosavybė, tai pats daiktavardis imamas to linksnio, kurio reikalauja prie jo esantis veiksmažodis, bet įvardis vartojamas antrojo linksnio, pvz., vietoj *mūnas myszkas* 'manas miškas' sako *mūna myszkas*. Jeigu klausiama: 'koks jo vardas?', sakoma *kou wardū?*, o ne *kajp jem wardas?*

Trečiasis skyrius

Apie linksniavimą

§ I. Apie linksnius

Kalbant vardažodis arba įvardis įvairiai kaito pirmąją savo galūnę pagal skaičių, giminę, kuriai priklauso, ir pagal santykius su kitais objektais – ar jo būseną yra paprasta, ar priklausoma nuo kito, ar turi būti kieno nors nuosavybė, ar įrankis, arba vieta – sulig šešiais pagrindiniais klausimais: *kas* 'kas?', *kyjno* 'kieno, ko?', *kam* 'kam?', *ką* 'ką?', *kou* 'kuo?', *kamé* 'kur, kame?'. Septintas klausimas *kyjk* 'kiek?' reiškia skaičių. Taigi kiek šių klausimų, tiek vardažodis ar įvardis turi skirtingų galūnių, kai į juos atsakoma; tai reiškia, kad tiek yra gramatinių linksnių. Yra dar viena galūnė, bent jau kai kurių daiktavardžių, kai į juos tarsi kreipiamasi arba šaukiama (casus vocativus), o pagal gramatikų nustatytą tvarką užima penktąją vietą tarp linksnių. Žemaičių kalboje vienaskaitai ir daugiskaitai turima po septynis linksnius, o dviskaitai – tik šešis, su tam [40] tikra išimtimi. Yra dar vardažodžių giminės galūnės, keturios vyriškosios giminės daiktavardžių: **as, is, ūs, ou** (ts, bet su šia galūne tėra tik vienas žodis), keturios ir moteriškosios giminės: **a, e, i, ys**. O kadangi šias giminių galūnes atitinka

ir atskiros linksnių galūnės, tai tiek pat turėtų būti ir skirtingų linksniavimo formų. Tačiau vyriškieji vardžodžiai baigiasi **ou**, **ts**, moteriškieji – **i**, yra nereguliaraus linksniavimo, todėl tikrąsias linksniavimo formas daiktavardžiai turi šešias: tris vyriškosios ir tiek pat moteriškosios giminės.

§ II. Apie kamiengalį

Kaitomu vadinamas žodis pagal aplinkybes, t. y. kalbos tvarką, kinta ne visas, tiktai pabaiga, tai yra paskutiniai garsai, kitaip galūnė. O prieš ją einantis garsas vadinamas **kamiengaliu** – todėl, kad iš nekaitomų garsų yra galinis, po savęs prisijungias visokių rūšių galūnės. Kamiengalis paprastai būna kietas ar suminkštintas ženklus **i** priebalsis – pagal poreikį, arba balsis ar dvigarsis. Kartais be kamiengalio, esančio pirmajame linksnyje ar asmenyje, tolesniuose atsiranda dar ir antrasis kamiengalis. Nors pirmasis ir tada neišnyksta, jis tik praranda savo kamiengalio funkciją.

§ III. Pirmoji forma

Vyriškosios giminės daiktavardžiai, kurie baigiasi **as**. Kad būtų lengviau skirti linksnių galūnes, jos išryškinamos.

[40v] Vienaskaita	Dviskaita	Daugiskaita
1. <i>Kas? Stogas</i> 'stogas'	<i>Dù Stogù</i>	<i>Stogaj</i> 'stogai'
2. <i>Kyjno? Stoga</i> 'stogo'	<i>dùms Stogùms</i>	<i>Stogų</i> 'stogų'
3. <i>Kam? Stogou</i> 'stogui'	<i>dùm Stogùm</i>	<i>Stogams</i> 'stogams'
4. <i>Ką? Stogą</i> 'stogą'	<i>dù Stogù</i>	<i>Stogus</i> 'stogus'
5. – <i>Stogé</i> 'stogė!'	<i>Stogùdù</i>	<i>Stogaj</i> 'stogai!'
6. <i>Kou? Stogù</i> 'stogu'	<i>dùm Stogùm</i>	<i>Stogajs</i> 'stogais'
7. <i>Kamé? Stogé</i> 'stogė'	–	<i>Stogųsé</i> 'stoguose'

Pastabos

1. Sulig šita forma linksniuojami ir vienaskaitiniai daiktavardžiai, turintys galūnę **as**, *keletas* 'keletas', *dwejtas* 'dvejetas', *trejtas* 'trejetas', net iki devynių. Taip pat ir daugiskaitiniai, turintys pirmojo linksnio galūnę **aj**, *rataj* 'vežimas', *jaukaj* 'jaukai', *sakaj* 'sakai'.

2. Linksniuojamųjų šia forma vns. pirmojo linksnio galūnė dažnai sutrumpėja – išmetamas balsis **a**: *darbas, darbs, badas, bads, lašas, lašgs, laukas, lauks, kunas, kuns* ir t. t. Išimti sudaro: a) daiktavardžiai, kamiengalyje turintys kurį nors iš šnypščiamųjų priebalsių, *kosas* ‘alūnas’, *byzas* ‘kasa’, *laszas* ‘lašas’, *dryžzas* ‘driežas’; b) daiktavardžiai ar būdvardžiai, kamiengalyje turintys vieną iš **l, m, n, r, w**, jeigu tiesiog prieš kamiengalį yra kuris nors iš priebalsių **d, g, k, m, n, p, t, w** arba vienas iš šnypščiamųjų: *dūblas* ‘dumblas, purvas’, *dūgnas* ‘dugnas’, *yrklas* ‘plaustas, keltas’, *židras* ‘žydras’, *tykras* ‘tikras’, *sydabras* ‘sidabras’, *sapnas* ‘sapnas’, *sekmas* ‘septintas’, *katras* [41] ‘kuris iš dviejų’, *drieknas* ‘drėgnas’, *slaptas* ‘slaptvietė’, *derlas* ‘derlus’, *aklas* ‘aklas’, *gądras* ‘gandras’, *mieszlas* ‘mėšlas’, *rieswas* ‘retokas’¹, *gajstras* ‘gaisras’, *lįksmas* ‘linksmas’, *yjszmas* ‘iešmas’, *gležnas* ‘gležnas’ ir daug kitų.

Vis dėlto šitaip išmetant balsį **a**, kamiengalio priebalsis, jeigu jis buvo skardus, suduslėja. (Apie tai žr. aukščiau, pirmąjį skyrių, § IV.) Todėl, kad rašydami nepadarytume klaidos, turime žiūrėti, koks yra vienaskaitos antrojo ir tolesniųjų linksnių priebalsis.

3. Antrasis vns. linksnis lietuvių tarmėje baigiasi **o**, trečiasis – **uy**, kur storasis garsas **y** nelabai reikšmingas, ketvirtasis – **a** ilguoju, daugiskaitos ketvirtasis – **uos**, septintasis – **uosé**. Kur tik žemaičių tarmėje yra garsai **ą, ę**, ten Lietuvoje tariami grynai, nenosiniai, bet gerokai pailginti balsiai. O tai, kad lietuvių tarmėje vns. ketvirtasis pirmosios, ketvirtosios ir penktosios formos linksnis baigiasi ilguoju balsiu, yra ženklas, jog jis kažkada gale yra turėjęs nosinį balsį, – tai matyti iš prūsų ortografijos. Tą pat galima pasakyti apie dgs. antrojo linksnio galūnę, kuri žemaičių tarmėje aiškiai turi nosinį garsą: *stogu* ‘stogų’, *trobų* ‘trobų’², *arklų* ‘arklių’, *avių* ‘avių’; lietuvių tarmėje, nors garsas grynas, bet gerokai ištęstas.

4. Pagal dabartinį kalbėjimo būdą (kaip buvo sakyta pirmajame skyriuje § IX³) nėra dvejetainio **ųy**, nes pataisius ortografiją reikia rašyti **uj**. O kadangi pirmų trijų formų daiktavardžių vns. trečiojo linksnio

¹ AK 37v „retokas (pvz., audeklas)“.

² AK 37v–38 yra „trobų..., stogu“, bet MV ž-iai sukeisti vietomis.

³ Galbūt J. Čiulda norėjo nurodyti § X: 2, kur ir kalbama apie tokius dalykus (?).

galūnė neatitinka garsų ūj⁴, bet sulig žemaičių tarpe **ou**, tai, man rodos, dabartiniai autoriai neteisingai šį linksnį baigia **uj**, greičiau derėtų baigti žemaitiškai: [41v] *tiewou, warpou, stogou*⁵, *wyrzou*. Krikšto vardai, kurie baigiasi **as**⁶, turi penktąjį linksnį su **aj**: *Petras, Petraj! Jonas, Jonaj! Mykolas, Mykolaj!*⁷

5. Įrankius reiškiančių daiktavardžių šeštasis linksnis paprastai vartojamas su prielinksniu *sù, sù pejlù* 'peiliu', *sù szauksztù* 'šaukštu', *sù dalgiù* 'dalgiu'. Šis įprotis yra kažkada perimtas iš vokiečių kalbos ir visiškai prigijęs.

6. Dviskaitos visų vyriškosios giminės formų pirmasis linksnis turi vns. šeštojo linksnio galūnę; išimtyms bus nurodytos pastabose apie trečiąją ir ketvirtąją formą. Todėl ir darant antrąjį bei trečiąjį dviskaitos linksnį, jų galūniniai priebalsiai **ms, m** prie šeštojo linksnio galūnės pridedami: *stogù* 'stogu', *dù stogù, dùmms stogùmms, dùm stogùm*⁸. Skaitvardis *dù* šalia daiktavardžio ne visada vartojamas, nes skaičiui nurodyti pakanka vien tik galūnės. Pirmasis ir ketvirtasis šio skaičiaus linksniai yra visiškai panašūs, kaip ir trečiasis su šeštuoju. Penktasis skiriasi nuo pirmojo tuo, kad skaitvardis *dù, dwy* jungiamas prie jo galūnės, *zmogùdù* 'du žmonės!', *motinydwy* 'dvi motinos!'. Šitoje ir tolesnėse formose visus šešis dviskaitos linksnius pateikiu, norėdamas parodyti vienų linksnių vienodumą su kitais ar kai kurių skirtingumą.

7. Visų formų dgs. antrasis linksnis baigiasi **ų**. Visgi kai kurių nosinis skambesys nėra aiškus.

8. Šios formos daiktavardžių vns. septintasis linksnis baigiasi **é**, bet kai kas neteisingai rašo **i, y** ar dar blogiau – **ì**. Tas pats [42] dgs. visų vyriškosios giminės formų linksnis daromas iš antrojo to paties skaičiaus linksnio su skiemeniu **sé**: *tiewųsé, baltųsé, anųsé, tųsé*⁹.

⁴ AK 38 „uj“.

⁵ AK 38 „kyrwiou, stogou“.

⁶ AK 38 „kurie baigiasi as“ nėra.

⁷ AK 38 „Petraj, Jonaj“ MV plėstas į „Petras, Petraj! Jonas, Jonaj! Mykolas, Mykolaj!“

⁸ AK 38 „dù stogù 'du stogai', dùmms stogùmms 'dviejų stogų', dùm stogùm 'dviem stogam'“ MV pateikti be vertimo.

⁹ AK 38v „anuose“.

§ IV. Antroji forma

Vyriškosios giminės daiktavardžiai, kurie baigiasi **is**.

Vienaskaita	Dviskaita	Daugiskaita
1. <i>Žinis</i> ‘žynys’	<i>Žiniù</i> ¹⁰	<i>Žinej</i> ‘žyniai’
2. <i>Žiné</i> ‘žynio’	<i>Žiniùms</i>	<i>Žinių</i> ‘žynių’
3. <i>Žiniou</i> ‘žyniui’	<i>Žiniùm</i>	<i>Žinems</i>
4. <i>Žinį</i> ‘žynį’	<i>Žiniù</i>	<i>Žinius</i>
5. <i>Žini!</i> ‘žyny!’	<i>Žiniùdù</i>	<i>Žinej!</i>
6. <i>Žiniù</i> ‘žyniu’	<i>Žiniùm</i>	<i>Žinejs</i>
7. <i>Žinieję</i> ‘žynyje’	„ „	<i>Žiniųsé</i>

Pastabos

1. Šia forma linksniuojami paprasti ketvirtosios rūšies (§ XI) būdvardžiai. Panašiai ir daiktavardžiai, baigiasi **jis**, t. y. **is** su kamiengaliu **j**: *kraujis* ‘kraujas’, *jaujis* ‘jauja’, *geradiejis* ‘geradarys’, *pyktadiejis* ‘piktadarys’, *wiejis* ‘véjas’ ir daug kitų. Senose knygose tokie daiktavardžiai turi pabaigą **jes**, lietuviai baigia **jas** ir linksniuoja pirmąja forma. Kai kas priebalsį **j** išmeta net iš pirmojo linksnio, bet negerai, nes tai kamiengalio garsas. Paprastai šnekėdami žemaičiai kartais numeta vns. pirmojo linksnio abu garsus **ji**, o to paties skaičiaus septintojo linksnio – **jé**: *kraujis*, *kraus*, *dalgiejé* ‘dalgyje’¹¹, *dalgie*; bet tai neteisin[42v]ga. Nuo sklandaus kalbėjimo būtų nukrypstama nedaug, jei būtų numetamas tiktai galinis **é**: *pintynieį* ‘pintinėje’, *trobeseį* ‘trobesyje’, vietoj *pintynieję*, *trobeseję*¹²; paprastai šis balsis ir numetamas.

2. Pirmąjį dgs. linksnį kai kurie (lietuviai, žinoma) rašo *pintinieį* ‘pintinės’, *kajlinieį* ‘kailiniai’, *žirnieį* ‘žirniai’ ir t. t. neva dėl to, kad toji balsė **i** yra linksnio¹³ galūnėje. Bet tolesnių linksnių galūnėse ši raidė yra kamiengalio priebalsio minkštumo ženklas; tokio ženklo pirmojo dgs. linksnio galūnėje nereikia dėl balsio **e**.

¹⁰ AK 38v „Žiniù ‘žyniai’“.

¹¹ AK 39 „dalgyje“ nėra.

¹² AK 39 yra „trobeseję, pintynieję“, bet MV ž-iai sukeisti vietomis.

¹³ AK 39 „pirmojo linksnio“.

3. Visų šitos galūnės daiktavardžių penktasis vienaskaitos linksnis turi galūnę **i**.

4. Daiktavardžių, baigiančiųsi **jis**, vns. septintasis linksnis kamiengalio **j**, nors jau iš prigimties minkštą, turi dar siauresnį ir minkštesnį, *kraujis, kraujiejė, jaujis, jaujiejė*¹⁴.

§ V. Trečioji forma

Vyriškosios giminės daiktavardžiai, kurie baigiasi **ūs**.

Vienaskaita	Dviskaita	Daugiskaita
1. <i>Wyrszùs</i> ‘viršus’	<i>Wyrszù</i>	<i>Wyrszaj</i> ‘viršūs’ ¹⁵
2. <i>Wyrzsaus</i> ‘viršaus’	<i>Wyrszùm</i> s	<i>Wyrszų</i>
3. <i>Wyrzou</i> ¹⁶	<i>Wyrszùm</i>	<i>Wyrzams</i>
4. <i>Wyrszą</i>	<i>Wyrszù</i>	<i>Wyrszus</i>
5. <i>Wyrzau!</i>	<i>Wyrszùdù</i>	<i>Wyrszaj!</i>
6. <i>Wyrszùmi</i>	<i>Wyrszùm</i>	<i>Wyrszùmis</i>
[43] 7. <i>Wyrzoujé</i> ‘viršuje’	„ „	<i>Wyrzųsé</i> ‘viršuose’ ¹⁷

Pastabos

1. Šitos galūnės daiktavardžiai su minkštu kamiengaliu daugiskaitoje linksniuojami antrąja forma: *altoriùs* ‘altorius’, *altorej*, *karalùs* ‘karalius’, *karalej*, *slaniùs* ‘dramblys’, *slanej*, *kłajùs* ‘klaida’, *kłajej*, *bùliùs* ‘bulius’, *bùlej*, *skiriùs* ‘skirtumas’, *skirej*, *wajsiùs* ‘vaisius’, *waj-sej*.

2. Ketvirtasis vns. linksnis pagal prūsų tarmę baigiasi **ų**, bet žemaičių tarmėje ši galūnė skamba kitaip nei dgs. antrojo linksnio galūnė. Juk pastaroji aiškiai turi nosinį garsą **ų**, o ana skamba kaip **ą** arba ir **ù**. Tad jeigu šito linksnio galūnėje norėtume išlaikyti balsę **ų**, reikėtų virš jos uždėti kairinį ženklą, kad sulygintume skambesį su balsiu **ą**; tačiau kad nereikėtų tik dėl šito vieno linksnio įtraukti naujos raidės į žemaičių ortografiją, norėčiau priimti galūnę **ą**.

¹⁴ AK 39 ž. „*Jaujis, jaujiejė*“ nėra.

¹⁵ AK 39 „‘viršūs’“ nėra.

¹⁶ Nuo čia MV praleisti ž-io „*Wyrszùs*“ keturių vns. linksnių lenk. vertimai iš AK 39, atitinkamai: 3 — „‘viršui’“, 4 — „‘viršų’“, 5 — „‘viršau!’“, 6 — „‘viršumi’“.

¹⁷ AK 39 „‘viršuose’“ nėra.

3. Vns. šeštasis linksnis sutrumpintai kartais pasakomas be skiemens **mi**, *wyrszù* vietoj *wyrszumi*¹⁸, kaip kad pirmosios ir antrosios formos daiktavardžiai; ir dėl to dviskaita į anas formas yra visiškai panaši. Tas pats dgs. linksnis neteisingai irgi pasakomas *wyrszajs* vietoj *wyrszùmis*.

4. Pirmasis dgs. linksnis lietuvių tarmėje yra panašus į tą patį vienaskaitos linksnį, o Žemaičiuose jis paprastai baigiamas **aj**, kaip ir pirmojoje formoje. *Nes kelses netejsi Christaj* 'nes kelsis netikrų kristų'¹⁹ (Mat., XXIV skyr., 24 eil.; Mork., XIII skyr., 22 eil. Lietuviškasis 1816 m. Naujojo Testamento vertimas).

[43v] 5. Daiktavardžio *žmogùs* 'žmogus' daugiskaita yra *žmones* 'žmonės', ir šio skaičiaus lytis linksniuojama tolesne penktąja forma.

§ VI. Ketvirtoji forma

Moteriškosios giminės daiktavardžiai, kurie baigiasi **a**.

Vienaskaita	Dviskaita	Daugiskaita
1. <i>Troba</i> 'troba'	<i>dwy Troby</i>	<i>Trobas</i> 'trobos'
2. <i>Trobos</i> 'trobos'	<i>dwym Trobym</i>	<i>Trobų</i> 'trobų'
3. <i>Trobaj</i> ²⁰	<i>dwym Trobym</i>	<i>Troboms</i>
4. <i>Trobą</i>	<i>dwy Troby</i>	<i>Trobas</i>
5. <i>Troba!</i>	<i>Trobydwy!</i>	<i>Trobas!</i>
6. <i>Trobù</i>	<i>dwym Trobym</i>	<i>Trobomis</i>
7. <i>Trobojé</i> 'troboje'	„ „	<i>Trobosé</i> 'trobose'

Pastabos

1. Šia forma linksniuojami daugiskaitiniai mot. giminės daiktavardžiai, jų linksnių galūnės – tos pačios, pvz., *szùkas* 'šukos', *lajptas* 'laiptai', *pyrszlibas* 'piršlybos', *įwedibas* 'įvedybos', *kryksztinas*

¹⁸ AK 39v „*wyrszùmì*“.

¹⁹ Vertimas cituojamas iš: Mūsų Viešpaties ir Gelbėtojo Jėzaus Kristaus Naujasis Testamentas. B. v. Leidykla „Krikščionis“, 1987.

²⁰ Nuo čia MV praleisti ž-io „*Troba*“ keturių vns. linksnių lenk. vertimai iš AK 40, atitinkamai: 3 — „*trobai*“, 4 — „*trobą*“, 5 — „*troba!*“, 6 — „*troba*“; taip pat praleisti keturių dgs. linksnių lenk. vertimai, atitinkamai: 3 — „*troboms*“, 4 — „*trobas*“, 5 — „*trobos*“, 6 — „*trobomis*“.

‘krikštynos’, *kepynas* ‘kepenys’, *strienas* ‘strėnos’ ir daug kt. Ta pačia forma linksniuojami vyr. giminės daiktavardžiai, baigiasi **a**: *Wajwada* ‘vaivada’, *Storesta* ‘seniūnas’; tačiau dviskaita tokia kaip pirmos formos.

2. Kasdienėje kalboje vns. antrasis linksnis kartais baigiamas **as**; tačiau gerokai didesnė moteriškųjų daiktavardžių dalis turi galūnę **os**. Taigi, kad išlaikytume vienodumą, taip pat turime priimti vieną visiems galūnę **os**. [44] Lietuvių tarmėje šitas linksnis visada baigiamas **os**.

3. Daiktavardis *Motina*, taip pat kai kurie triskiemeniai krikšto vardai penktąjį linksnį turi be galūnės: *Motin* ‘motina!’, *Kotrin* ‘Kotryna!’, *Barbor* ‘Barbora!’ ir t. t. Taip sakoma net maldose, kai vardas vartojamas su būdvardžiu ar netgi be jo. Panašiai dainose, kur norint išlaikyti reikiamą skiemenų skaičių, vieną iš jų tenka išmesti.

4. Kadangi šitės ir tolesniųjų formų dviskaita turi vienodas galūnes, trumpumo dėlei ji praleidžiama. Anksčiau buvo sakyta, kad dviskaita daroma iš šeštojo vns. linksnio, tačiau šitoji forma yra išimtis.

5. Mot. giminės daugiskaitos pirmasis ir ketvirtasis linksniai žemaičių tarmėje turi vienodas galūnes ir skiriasi tiktai kirčiu. Lietuvių tarmėje pirmasis linksnis baigiasi **os**.

6. Šeštasis to paties skaičiaus linksnis kasdieniškai ir atsainiai šnekant būna panašus į trečiąjį; bet tai neteisinga.

7. Iki šiol nėra tikra, ar daiktavardžiai, turintys kamiengalį **cz**, **j** arba **l**, privalo baigtis **a** ir būti linksniuojami ketvirtąja forma, ar turi baigtis **é** ir priklausyti penktajai formai, pvz., *Bažnyczia* ‘bažnyčia’, *wiliczia* ‘strėlė’, *griniczia* ‘dūminė troba’, *sekliczia* ‘seklyčia’, *warpniczia* ‘varpinė’, *koja* ‘koja’, *gauja* ‘daugybė’, *sauja* ‘sauja’, *gala* ‘galia, jėga’, *negala* ‘silpnumas, negalia’, *nediela* ‘sekmadienis’ ir daug kitų. Juk kasdienėje šnekoje tie patys daiktavardžiai vienus linksnius turi ketvirtosios, o kitus – penktosios formos. Vakarų žemaičių tarmėje tokių daiktavardžių vienaskaita dažniausiai linksniuojama [44v] penktąja forma, ir pirmasis linksnis yra su **é** gale: *Bažnyczé*, *wiliczé*, *saujé*²¹, *negalé*²²; tačiau daugiskaita kaitoma ketvirtąja forma, tai matyti iš trečiojo, šeštojo ir septintojo linksnio galūnių. Toks nevienodumas rodosi esąs kažkoks lietuvių tarmės prasiskverbimas į žemaičių. Mano nuomone, geriau būtų linksniuoti tolesniąja penktąja forma.

²¹ AK 40v „griniczè; saujé“.

²² AK 40v „galé“.

§ VII. Penktoji forma

Šiai formai priklauso daiktavardžiai, baigiasi *é*.

Vienaskaita	Daugiskaita
1. <i>Ta Drobé</i> 'drobė'	<i>Drobes</i> 'drobės'
2. <i>Tos Drobés</i> ²³	<i>Drobių</i>
3. <i>Taj Drobej</i>	<i>Drobiems</i>
4. <i>Tą Drobę</i>	<i>Drobes</i>
6. <i>Tù Droby</i>	<i>Drobiemis</i>
7. <i>Tojé Drobiejé</i>	<i>Drobiesé</i>

Pastabos

1. Šia forma linksniuojami tiek paprastieji, tiek mažybiniai abiejų giminių daiktavardžiai su galūne *e*. Vieni iš jų baigiasi *e* atviru ir turi beveik kietą kamiengalį, vos šiek tiek to balsio sušvelnintą: *Karaliste* 'karalystė', *draugiste* 'bendrininkavimas'²⁴, *dajlyde* 'dailidė'; kiti turi labai suminkštėjusį kamiengalį: *garbie* 'garbė', *taurie* 'taurė', *gylie* 'gilė', *pelie* 'pelė', *uždarbie*²⁵ 'uždarbis', *dermie* 'derlius', *dederwynie* 'dedervinė', *gyjie* 'gija, sruoga', *ka[45]mùnie* 'kamanė' ir daug kitų. Pastarųjų antrasis vns. linksnis yra *garbies*, *pelies*, *gyjies*, bet tolesni — kaip ankstesnėje formoje: *garbej*, *pelej*, *gyjej*, *kamùnej*, *dermej*²⁶. Galų gale dar kiti, o tokių daugiausia, baigiasi susiaurėjusiu *é* ir turi kamiengalį, kuris dėl *e*²⁷ sušvelnėjęs: *diedé* 'dėdė', *tetuté* 'tetutė', *ùpé* 'upė', *karwé* 'karvė', *szùlyné* 'šulinys'; taip pat ir liaudiški mažybiniai daiktavardžiai (žr.²⁸ 2 skyr., § VIII). Apie *moté* 'moteris', *dùktie* 'duktė' bus tolesnės formos pastabose.

²³ Nuo čia MV praleisti ž-io „*Drobé*“ penkių vns. linksnių lenk. vertimai iš AK 40v—41, atitinkamai: 2 — „*drobés*“, 3 — „*drobei*“, 4 — „*drobę*“, 6 — „*drobe*“, 7 — „*drobėje*“; taip pat praleisti penkių dgs. linksnių vertimai, atitinkamai: 2 — „*drobių*“, 3 — „*drobėms*“, 4 — „*drobes*“, 6 — „*drobėmis*“, 7 — „*drobėse*“.

²⁴ AK 41 „*draugysté*, *bendrininkavimas*“.

²⁵ AK 41 „*mùsie* 'musė', *uždarbie*“.

²⁶ AK 41 „ir t.t.“

²⁷ AK 41 „*é*“.

²⁸ AK 41 „žr. aukščiau“.

2. Penktąja forma linksniuojami daugiskaitiniai tos pačios galūnės mot. g. daiktavardžiai: *ekietes* 'akėčios', *pieses* 'pėdės', *dumples* 'dumplės', *rages* 'rogės', *kelnės* 'kelnės' ir daug kitų. Taip pat trečiosios formos daiktavardis (*žmogùs*) *žmones* 'žmonės'.

3. Yra tik trys mot. g. daiktavardžiai, baigiasi *i*: *pati* 'patelė' (kartais reiškia 'žmona'), *marti* 'marti' (prūsų 'sužadėtinė'), *apati* 'apačia'. Jų vns. antrasis linksnis turi galūnę *os* ir suminkštėjusį kamiengalį, *patios*, *martios*, *apatios*²⁹, jie linksniuojami penktąja įvardžių forma (žr. toliau – § XIX). Apie tai dar bus ten pat užsiminta.

§ VIII. Šeštoji forma

Moteriškosios giminės daiktavardžiai, kurie baigiasi *ys*.

Vienaskaita

1. *Wynys* 'vinis'
2. *Wynyjs* 'vinies'
3. *Wynyj*³⁰
- [45v] 4. *Wyni*
6. *Wyny*
7. *Wynieję*

Daugiskaita

- Wynis* 'vynys'
Wynių
Wynims
Wynis
Wynymis
Wyniesė

Pastabos

1. Šia forma linksniuojami:

a) Tos pačios galūnės vyr. g. daiktavardžiai: *dyywers* 'dieveris (svainis)', *debesys* 'debesis', *gelžys* 'geležis', *wagys* 'vagis', *dątyś* 'dantis' ir kai kurie kiti; tačiau vns. šeštasis linksnis ir dviskaita galūnės turi kaip kad vyriškosios giminės formos. Moteriškosios giminės daiktavardis *bytys* 'bitė' žemaičių tarmėje linksniuojamas šeštąja forma, o lietuvių, kadangi yra *bite* arba *bitie*, linksniuojamas penktąja forma.

b) Abiejų giminių daiktavardžiai, baigiasi *ou*; tačiau tolesni jų linksniai daromi ne iš pirmojo, bet iš antrojo linksnio. Todėl vienokį kamiengalį turi pirmasis, kitokį – tolesni linksniai: *szou* 'šuo', *szù-*

²⁹ AK 41 ž. „*apatios*“ nėra.

³⁰ Nuo čia MV praleisti ž-io „*Wynys*“ keturių vns. linksnų lenk. vertimai iš AK 41v, atitinkamai: 3 — „*viniai*“, 4 — „*vinj*“, 6 — „*vinimi*“, 7 — „*vinyje*“; taip pat praleisti penkių dgs. linksnų vertimai, atitinkamai: 2 — „*vinij*“, 3 — „*vinims*“, 4 — „*vinis*“, 6 — „*vinimis*“, 7 — „*vinyse*“.

nyjs, szùnij, sesou 'sesuo', *seseryjs, seseryj, mienu* 'mėnulis', *miensyjs, mienesyj, raumou* 'raumuo', *raumėnyjs, raumėnyj, melmou* 'nugarinė', *melmėnyjs, melmėnyj*³¹, *želmou* 'želmuo', *želmėnyjs, želmėnyj, riemou* 'rėmuo', *riemėnyjs, riemėnyj*³² ir daug kitų. Panašiai du mot. giminės daiktavardžiai, *motė* 'moteris', *moteryjs, duktie* 'duktė', *dùkteryjs*. Visgi vyriškosios giminės daiktavardžiai šeštąjį linksnį ir dviskaitą turi tokią pat, kaip ir anksčiau nurodytos šios giminės formos, išskyrus daiktavardį *wądou* 'vanduo', kurio vns. antrasis ir šeštasis ir dgs. šeštasis linksniai kartais sutrumpintai pasakomi *wądens, wądemi, wądemis* vietoj *wądenyjs, wądenymi, wądenymis*. Daiktavardis *mienou* 'mėnuo (laikas)' antrąjį vns. linksnį turi *mienesė* ir linksniuojamas antrąja forma.

[46] c) Daugiskaitiniai tos pačios galūnės daiktavardžiai – *sma-gėnis* 'smegenys, kaulų čiulpai, dantenos' ir kai kurie kiti.

2. Kai kurių šios galūnės daiktavardžių dgs. antrasis linksnis turi minkštą kamiengalį, pvz., *awys* 'avis', *awiu, wynys, wyniu, bytys, bytiu, wagys, wagių*, o kai kurių – kietą, pvz., *wowerys* 'voverė', *woweru, datys, datų*³³, *debesų, moterų* ir t. t. Apie daiktavardį *Wieszpats* žiūrėk toliau § XIX.

§ IX. Apie būdvardžių linksniavimą

Paprastieji vyr. giminės būdvardžiai žemaičių kalboje turi galūnes: **vieni as:** *baltas* 'baltas', *storas* 'storas', *plonas* 'plonas', *plykas* 'plikas', *joudas* 'juodas'; **kiti – is:** *žalis* 'žalias', *dydelis* 'didelis', *dydis* 'išdidus', *tokis* 'toks', *anokis* 'anoks'; **treči – ūs:** *dajlūs* 'lygus', *saldūs* 'saldus', *grazūs* 'gražus', *dùbūs* 'gilus (indas)', *gylūs* 'gilus (upė)', *kratūs* 'kratus', *apwalūs* 'apvalus'. Moteriškosios giminės tų pačių būdvardžių pirmasis tipas baigiasi **a:** *balta, stora, plona, plyka, jouda*³⁴; antrasis – **e** atviru: *žale, dydele, dyde*³⁵, *toke, anoke*; trečiasis – **i:** *dajli, saldi, graži, dùbi, gyli, krati, apwali*³⁶.

³¹ AK 41v „melmenyj“.

³² AK 41v „riemenyj“.

³³ AK 42 yra „szou, szùnj“, bet MV pakeista „datys, datų“.

³⁴ AK 42 ž. „plyka, jouda“ nėra.

³⁵ AK 42 ž. „dyde“ nėra.

³⁶ AK 42 yra tik keturi pavyzdžiai: „dajli, saldi, gyli, graži“, bet MV jų pagausinta iki septynių.

Išskirtiniai pirmojo tipo vyr. giminės būdvardžiai baigiasi **asis**, *baltasis*, *storasis*, o moteriškosios – **oji**, *baltoji*, *plykoji*. Antrojo ir trečiojo tipo vyr. giminė turi **esis**, *žalesis*, *dydesis*, *dydelesis*, *grazesis*, *dūbesis*, o moteriškoji – **oji** ir suminkštėjusį kamiengalį, *žaloji*, *grazioji*, *saldioji*.

Paprastieji būdvardžiai, kurie baigiasi **as** ir **ūs**, turi savą linksniaviamą; bet tie, kurie baigiasi **is**, [46v] vieni linksniuojami antrąja daiktavardžių forma, kiti – taip, kaip galūnės **ūs** būdvardžiai, išskyrus vns. pirmąjį linksnį. Šiam tipui priklauso aukštesniojo ir aukščiausiojo laipsnio būdvardžiai. Tad bus nurodytos keturios būdvardžių formos, dvi paprastųjų (neišskirtinių) ir tiek pat išskirtinių. Kad būtų trumpiau, moteriškosios giminės čia pateikiamos tik galūnės.

§ X. Pirmoji būdvardžių forma

Paprastieji būdvardžiai, kurių vyr. g. baigiasi **as**, mot. g. – **a**.

Vienaskaita		Dviskaita		Daugiskaita	
Vyr. g.	mot.	Vyr. g.	mot.	Vyr. g.	mot.
1. <i>Baltas</i>	'baltas' -a	<i>Baltù</i>	-y	<i>Balty</i> ³⁷	-as
2. <i>Balta</i>	-os	<i>Baltùms</i>	-yms	<i>Baltų</i>	-ų
3. <i>Baltam</i>	-aj	<i>Baltùm</i>	-ym	<i>Baltims</i>	-oms
4. <i>Baltą</i>	-ą	<i>Baltù</i>	-y	<i>Baltus</i>	-as
6. <i>Baltù</i>	-ù	<i>Baltùm</i>	-ym	<i>Baltajs</i>	-omis
7. <i>Baltamé</i>	-ojé	„	„	<i>Baltųsé</i>	-osé

Pastaba

Paprastųjų būdvardžių su galūne **is**, nurodančių daikto esmę: *warynis* 'varinis', *medynis* 'medinis' ir t. t.³⁸ (žr.³⁹ 2 skyr., § XI, Nr. 4), vyr. giminė linksniuojama antrąja forma, o mot. g. – penktąja daiktavardžių forma. Tačiau visi kiti šitos pačios galūnės, taip pat aukštesniojo ir aukščiausiojo laipsnio būdvardžiai linksniuojami tolesniąja forma. Skiriasi tiktai vns. pirmojo linksnio abiejų giminių galūnės.

³⁷ AK 42v „balty 'balti'“.

³⁸ AK 42v santr. „ir t.t.“ nėra.

³⁹ AK 42v „žr. aukščiau“.

[47] § XI. Antroji būdvardžių forma

Paprastieji būdvardžiai, kurie baigiasi **ūs**.

Vienaskaita		Dviskaita ⁴⁰		Daugiskaita	
Vyr. g.	mot.	Vyr. g.	mot.	Vyr. g.	mot.
1. <i>Gražūs</i> 'gražūs'	-i	<i>Gražiù</i>	-y	<i>Gražy</i> ⁴¹	-es ⁴²
2. <i>Gražė</i>	-ios	<i>Gražiums</i>	-yms	<i>Gražių</i>	-ių
3. <i>Gražem</i>	-ej	<i>Gražium</i>	-ym	<i>Gražims</i>	-ioms
4. <i>Graži</i>	-ę	<i>Gražiù</i>	-y	<i>Gražius</i>	-es
6. <i>Gražiù</i>	-y	<i>Gražiùm</i>	-ym	<i>Gražejs</i>	-iomis
7. <i>Gražemė</i>	-iojė	„	„	<i>Gražiųsė</i>	-iosė

Pastabos

1. Visi šia forma linksnuojami būdvardžiai tolesniuose po pirmojo linksniuose turi arba iš prigimties minkštą kamiengalį, arba suminkštėjusį, būtent prieš storuosius balsius **o, u, ù, ą**.

2. Lietuvių tarmėje vienaskaitos antrasis linksnis baigiasi **aus**: *saldūs* 'saldus', *saldaus*, *brągūs* 'brangus', *brągaus*. O daugiskaitos pirmasis turi vienaskaitos pirmojo galūnę; skiriasi tik kirtis.

3. Aukštesniojo ir aukščiausiojo laipsnio mot. giminės būdvardžių pirmasis linksnis baigiasi **ė**, antrasis – **es**⁴³: *gražesnė*, *gražiausė*, *dydesnės*, *dydiausės*⁴⁴, o tolesni – kaip ir ankstesnėje formoje.

[47v] § XII. Trečioji būdvardžių forma

Šiai formai pridera išskirtiniai būdvardžiai, kurie baigiasi **asis**.

Vienaskaita		Dviskaita		Daugiskaita	
Vyr. g.	mot.	Vyr. g.	mot.	Vyr. g.	mot.
1. <i>Storasis</i> 'storas'	-oji	<i>Storoujù</i>	-ejy	<i>Storyjy</i>	-oses
2. <i>Storojė</i>	-osės	<i>Storoujùms</i>	-ejjyms	<i>Storųjù</i>	-ųjù

⁴⁰ AK 42v iš viso nenurodoma dviskaita, jokia jos forma.

⁴¹ AK 42v „gražy 'graži'“.

⁴² AK 42v „žes“.

⁴³ AK 43 „ės“.

⁴⁴ AK 43 šių keturių pavyzdžių nėra.

3. <i>Storoujou</i>	-ajej	<i>Storoujùm</i>	-ejym	<i>Storįsims</i>	-osiems
4. <i>Storąji</i>	-aje	<i>Storoujù</i>	-ejy	<i>Storųsius</i>	-oses
6. <i>Storoujù</i>	-ajy	<i>Storoujùm</i>	-ejym	<i>Storajsejs</i>	-osiemis
7. <i>Storamyjé</i>	-ojiejé	„	„	<i>Storųsiųsé</i>	-osiesé

§ XIII. Ketvirtoji būdvardžių forma

Šia forma linksniuojami išskirtiniai būdvardžiai, kurie baigiasi *esis*, visų trijų laipsnių.

Vienaskaita		Dviskaita	Daugiskaita	
Vyr. g.	mot.		Vyr. g.	mot.
1. <i>Gražesis</i> 'gražus' ⁴⁵	-ioji	kaip ir	<i>Grażyjy</i>	-ioses
2. <i>Gražiojé</i>	-iosés	trečiojoje	<i>Gražiųjy</i>	-iųjy
3. <i>Gražioujou</i>	-ejej	formoje ⁴⁶	<i>Gražįsims</i>	-iosiems
4. <i>Gražiįjį</i>	-eje		<i>Gražiųsius</i>	-ioses
6. <i>Gražioujù</i>	-ejy		<i>Gražejsijs</i>	-iosiemis
7. <i>Gražemyjé</i>	-iojiejé		<i>Gražiųsiųsé</i>	-osiesé

[48] Pastabos

1. Šios formos linksniavimas yra panašus į ankstesniosios. Jis skiriasi tik vns. ketvirtuoju, šeštuoju ir septintuoju bei dgs. šeštuoju vyriškosios giminės linksniu.

2. Yra du nereguliarūs būdvardžiai arba skaitvardžiai: *dù* 'du', *dwy* 'dvi' ir *trįs* 'trys'. Pirmojo abiejų giminių linksniavimą galima rasti daiktavardžių pirmojoje ir ketvirtojoje formoje, o skaitvardis *trįs* yra bendros giminės ir linksniuojamas taip: 1. *trįs*, 2. *tryjy*, 3. *trims*, 4. *tris*, 6. *trymis*, 7. vyr. g. *tryjųsé*, mot. g. *tryjosé*.

§ XIV. Apie įvardžių linksniavimą

Įvardžiai daugeliu atžvilgių linksniuojami kitaip negu daiktavardžiai ir būdvardžiai, be kita ko dar ir taip, kad dviskaitoje skaitvardis

⁴⁵ AK 43 ž. „gražus“ nėra.

⁴⁶ AK 43 yra „kaip aukščiau“, bet MV pakeista „kaip ir trečiojoje formoje“.

dù, *dwy* jungiasi prie įvardžio galo ir tik jo galūnė kaitoma linksniais. Yra penkios įvardžių linksniavimo formos: keturios asmeninių įvardžių *asz* 'aš', *tù* 'tu', *jis* 'jis', *ans* 'jis' ir viena nereguliaraus įvardžio *pats* 'pats'.

§ XV. Pirmoji įvardžių forma

Pirmojo asmens įvardis *asz*⁴⁷.

Vienaskaita	Dviskaita		Daugiskaita
Bendra giminė	Vyr. g.	mot.	Bendra giminė
1. <i>Asz</i> 'aš'	<i>mùdù</i>	<i>mùdwy</i>	<i>Mes</i> 'mes'
[48v] 2. <i>Mùnys</i>	<i>mùdùms</i>	<i>mùdwyms</i>	<i>mušų</i> ⁴⁸
3. <i>Mun</i> ⁴⁹	<i>mùdùm</i>	<i>mùdwym</i>	<i>mums</i>
4. <i>Mùnį</i>	<i>mùdù</i>	<i>mùdwy</i>	<i>mus</i>
6. <i>Mùnym</i>	<i>mùdùm</i>	<i>mùdwym</i>	<i>mùmis</i>
7. <i>Mùniejė</i>	„	„	<i>mùmisé</i>

§ XVI. Antroji įvardžių forma

Antrojo asmens įvardis *tù*⁵⁰.

Vienaskaita	Dviskaita		Daugiskaita
Bendra giminė	Vyr. g.	mot.	Bendra giminė
1. <i>Tù</i> 'tu'	<i>jùdù</i>	<i>jùdwy</i>	<i>jųs</i> 'jūs'
2. <i>Tawys</i>	<i>jùdùms</i> ⁵¹	<i>jùdwyms</i>	<i>jųsų</i> 'jūsų'
3. <i>Taw</i>	<i>jùdùm</i>	<i>jùdwym</i>	<i>jums</i> ⁵²

⁴⁷ AK 43v „*asz* 'aš'“.

⁴⁸ Nuo čia MV praleisti ž-io „*Mes*“ penkių dgs. linksnių lenk. vertimai iš AK 43v, atitinkamai: 2 — „*mūšų*“, 3 — „*mums*“, 4 — „*mus*“, 6 — „*mumis*“, 7 — „*mumyse*“.

⁴⁹ AK 43v „*Mùn*“.

⁵⁰ AK 44 „*tù* 'tu'“.

⁵¹ AK 44 „*judùms*“.

⁵² Nuo čia MV praleisti ž-io „*jųs*“ keturių dgs. linksnių lenk. vertimai iš AK 44, atitinkamai: 3 — „*jums*“, 4 — „*jus*“, 6 — „*jumis*“, 7 — „*jumyse*“.

4. <i>Tawī</i>	<i>jùdù</i>	<i>jùdwy</i>	<i>jus</i>
6. <i>Tawym</i> ⁵³	<i>jùdùm</i>	<i>jùdwym</i>	<i>jùmis</i>
7. <i>Tawiejé</i>	„	„	<i>jùmisé</i>

Kai kas blogai taria trečiajį linksnį *tau*. Garsas *w* yra antrojo ir tolesnių vns. linksnių kamiengalis. Taigi trečiasis tiktai kad be galūnės, bet pats kamiengalis pabaigoje išlieka.

§ XVII. Trečioji įvardžių forma

Ja linksniuojamas trečiojo asmens įvardis *jis*. Šis įvardis neturi dviskaitos⁵⁴.

[49] Vienaskaita		Daugiskaita	
Vyr. g.	mot.	Vyr. g.	mot.
1. <i>Jis</i> 'jis'	<i>ji</i> 'ji'	<i>Jyj</i> 'jie'	<i>jos</i> 'jos'
2. <i>Jo</i> 'jo'	<i>jos</i> 'jos'	<i>Jų</i> 'jų'	<i>jų</i> 'jų'
3. <i>Jem</i> 'jam'	<i>jej</i> 'jai'	<i>Jims</i> 'jiems'	<i>joms</i> 'joms'
4. <i>Ji</i> 'ji'	<i>jė</i> 'ją'	<i>Jus</i> 'juos'	<i>jes</i> 'jas'
6. <i>Jou</i> 'juo'	<i>jy</i> 'ja'	<i>Jejs</i> 'jais'	<i>jomis</i> 'jomis'
7. <i>Jemé</i> 'jame'	<i>fojé</i> 'joje'	<i>Jųsé</i> 'juose'	<i>josé</i> 'jose'

XVIII. Ketvirtoji įvardžių forma

Antrasis trečiojo asmens įvardis *ans* 'jis' (*anas*).

Vienaskaita		Dviskaita		Daugiskaita	
Vyr. g.	mot.	Vyr. g.	mot.	Vyr. g.	mot.
1. <i>Ans</i> 'jis'	<i>ana</i> 'ji' ⁵⁵	<i>anoudù</i>	<i>anyjdwy</i>	<i>anyj</i> 'jie' ⁵⁶	<i>anos</i> 'jos' ⁵⁷

⁵³ AK 44 „Tawymi“.

⁵⁴ AK 44 šito sakinio nėra, bet tarp vienaskaitos ir daugiskaitos, toje vietoje, kur paprastai nurodoma dviskaita, parašyta: „neturi dviskaitos“.

⁵⁵ AK 44v yra „Anas 'jis', ana, anoi“, bet MV yra „*Ans* 'jis', *ana* 'ji““, be to, AK 44v „anoi“ prirašytas vėliau, prie jo nurodyta išnaša: „215 gal toi' wietoj ta (tojjs [?])“ — visa tai gali būti prirašyta ne J. Čiuldos ranka.

⁵⁶ AK 44v ž. „jie“ nėra.

⁵⁷ AK 44v ž. „jos“ nėra.

2. <i>Ano</i>	<i>anos</i>	<i>anoudùms</i>	<i>anyjdwymys</i>	<i>anų</i>	<i>anų</i>
‘ano’ ⁵⁸	‘anos’ ⁵⁹			‘jų’ ⁶⁰	‘jų’ ⁶¹
3. <i>Anam</i>	<i>anaj</i>	<i>anoudùm</i>	<i>anyjdwym</i>	<i>anims</i>	<i>anoms</i>
4. <i>Aną</i>	<i>aną</i>	<i>anoudù</i>	<i>anyjdwym</i>	<i>anus</i>	<i>anas</i>
6. <i>Anou</i>	<i>anù</i> ⁶²	<i>anoudùm</i>	<i>anyjdwym</i>	<i>anajs</i>	<i>anomis</i>
7. <i>Anamé</i>	<i>anojé</i>	„	„	<i>anųsé</i>	<i>anosé</i>

Klausiamasis įvardis *kas* ‘kas?’ turi tiktai vienaskaitą ir yra linksniuojamas kaip *anas*. Ta pačia forma linksniuojami klausiamasis *katras* ‘kuris iš dviejų?’ ir nurodomasis *tas* ‘tas’. Tačiau nurodomasis įvardis *szis* ‘šis’, taip pat ypatybiškieji *kùris* ‘kuris’, *kokis* ‘koks’, *tokis* ‘toks’, *anokis* ‘a[49v]noks’, *sziokis* ‘šioks’ linksniuojami kaip *jis*, o dviskaitą turi kaip kad *ans*⁶³ linksniavimas, tik prieš dvibalsį *ou* yra suminkštėjęs kamiengalis, *kùrioudù*, *kokioudù*.

§ XIX. Penktoji įvardžių forma

Nereguliaraus įvardžio *pats* ‘pats’ linksniavimas.

Vienaskaita		Dviskaita		Daugiskaita	
Vyr. g.	mot.	Vyr. g.	mot.	Vyr. g.	mot.
1. <i>Pats</i>	<i>pati</i>	<i>patiūdù</i>	<i>patydwym</i>	<i>patis</i>	<i>pates</i>
‘pats’	‘pati’ ⁶⁴			‘patys’ ⁶⁵	‘pačios’ ⁶⁶
2. <i>Patys</i>	<i>patios</i>	<i>patiūdùms</i>	<i>patydwymys</i>	<i>patių</i>	<i>patių</i>
3. <i>Patem</i>	<i>patej</i>	<i>patiūdùm</i>	<i>patydwym</i>	<i>patims</i>	<i>patioms</i>

⁵⁸ AK 44v ž. „ano“ nėra.

⁵⁹ AK 44v ž. „anos“ nėra.

⁶⁰ AK 44v ž. „jų“ nėra.

⁶¹ AK 44v ž. „jų“ nėra.

⁶² AK 44v „anu“.

⁶³ AK 44v „anas“.

⁶⁴ AK 44v ž. „pati“ nėra.

⁶⁵ AK 44v ž. „patys“ nėra.

⁶⁶ AK 44v ž. „pačios“ nėra.

4. <i>Patį</i>	<i>pate</i>	<i>pātiūdù</i>	<i>patydwy</i>	<i>patius</i>	<i>pates</i>
6. <i>Patiù</i>	<i>paty</i>	<i>patiùdùm</i>	<i>patydwym</i>	<i>patejs</i>	<i>patiomis</i>
7. <i>Patemé</i>	<i>patiojé</i>	„	„	<i>patiusé</i>	<i>patiosé</i>

Šia forma linksniuojamas daiktavardis *Wieszpats* 'Viešpats', kuris Lietuvoje ir Žemaičiuose reiškia Viešpatį Kristų, o Prūsuose – viešpataujantį karalių. Panašiai ir moteriškosios giminės daiktavardžiai *marti* 'marti', *apati* 'apačia' bei iš lenkų kalbos perimtas *Poni* 'ponia'. Šiuo atveju dviskaitoje skaitvardis prie galo neprisijungia.

§ XX. Apie dalyvius ir jų linksniavimą

1. Pats pavadinimas „dalyvis“ rodo, kad toks žodis susideda iš vardažodžio ir veiksmažodžio⁶⁷, t. y. kad apima šių abiejų kalbos dalių reikšmę. Tiksliau sakant, žymi asmenį, veikiantį tam tikru laiku; todėl kaip [50] vardažodis jis kaitomas giminėmis, skaičiais ir linksniais ir yra maždaug tikras būdvardis; o kaip veiksmažodis kaitomas laikais. Nelengva apibrėžti dalyvį, nesusipažinus su kalbos dalimi, vadinama **veiksmažodžiu** (verbum), todėl tikslingiau būtų apie jį pakalbėti po veiksmažodžio ir asmenavimo; tačiau kadangi kalbama apie vardažodžių ir įvardžių linksniavimą, nedera griauti tvarkos. Dalyviai, kaip ir veiksmažodžiai, iš esmės skirstomi į tris grupes: veikiamuosius, neveikiamuosius ir sangražinius. Dalyviai, padaryti iš tokių veiksmažodžių, taip pat turi panašius pavadinimus, bet savas galūnes, o šios dar būna esamojo, būtojo ir būsimojo laiko; dalyviai taip pat būna vienlaikiai, daiktiniai ir reikiamybės.

2. Vienu **veikiamųjų** esamojo laiko dalyvių vyriškoji giminė baigiasi **ąs**, kitų – **jis**, pagaliau trečių – **ūs**: *kasąs* 'kasąs', *kapojis* 'kapojąs', *raszūs* 'rašąs'. Būtašis tos pat giminės laikas baigiasi **ys**: *kasys*, *kapojys*, *raszys*. Būsimasis – **is**: *kasis*, *kaposis*, *raszisis*. **Vienlaikis** dalyvis: *kasdamas*, *kapodamas*, *raszidamas*. **Daiktinis** dalyvis yra tikras veiksmažodžio daiktavardis: *kasymas* 'kasimas', *kapojymas* 'kapojimas', *raszimas* 'rašymas'. Būtinasis arba **reikiamybės** dalyvis:

⁶⁷ Lietuviškas terminas *dalyvis* darybiškai nėra susijęs nei su *vardažodžiu*, nei su *veiksmažodžiu*, nors lenkiškame originale toks ryšys yra: *imiesłów* ← *imię*, *słowo*.

kastynas 'kurį reikia kasti', *kapotynas* 'kurį reikia kapoti', *raszitynas* 'kurį reikia rašyti'.

3. Vieni esamojo laiko **neveikiamieji** dalyviai baigiasi **amas**, *kasamas*, kiti — **emas**, *kopojemas*, tretį — **omas**, *raszomas*. Būtojo ir būsimmojo — **as**: *kastas*, *kasemas*, *kapotas*, *kaposemas*, *raszitas*, *raszisemas*⁶⁸. Tolesnių aiškinimų apie dalyvius, jų su[50v]darymą ir tinkamą vartoseną siunčiu skaitytoją į penktojo skyriaus § V ir tolesnius. Čia apsvarstykime jų linksniavimą, kaip jie sutampa su būdvardžiais ir kuo skiriasi.

4. Trijų laikų **neveikiamieji** dalyviai, taip pat reikiamybės dalyvis linksniuojami pirmąja būdvardžių forma (§ X). Jie gali būti net išskirtinės atmainos ir linksniuojami trečiąja forma (§ XII). Bet laipsniais dalyviai nekaitomi ir negali turėti mažybinių formų. Vienlaikis dalyvis turi tiktai giminių ir pirmojo linksnio skaičiaus galūnes, tad jis nelinksniuojamas. Daiktinis dalyvis yra vyriškosios giminės ir linksniuojamas pirmąja daiktavardžių forma (§ III).

5. Trijų laikų **veikiamieji** dalyviai linksniuojami antrąja būdvardžių forma (§ XI), skirtumas tik tas, kad tolesniųjų linksnių kamiengalis yra kitoks, nei buvo pirmojo linksnio, t. y. vienas iš garsų, einančių po kamiengaliu, pats tampa kamiengaliu. Esamojo laiko dalyviai, baigiasi **as** ir **us**, vietoj šių galūnių prisijungia **at** ir po to tikrąsias linksnių galūnes; taigi garsas **t** tampa kamiengaliu, *kasas*, *raszus* antrąjį linksnį turi *kasatė*, *raszatė*. Kiti linksniai yra kaip ir nurodytosios formos. Esamojo ir būsimmojo laikų dalyviai, baigiasi **is**, vietoj šios galūnės įgyja **et** ir tolesniųjų linksnių galūnes: *kapojis*, *kapojetė*, *kaposis*, *kaposetė*. Įprasta būtojo laiko dalyvių galūnė **ys** keičiama **us** ir pridamos linksnių galūnės: *kasys*, *kasusė*. [51] Kai kurie iš jų tokias lytis turi su minkštu kamiengaliu: *raszys*, *raziusė*. Tik pirmojo dgs. vyriškosios giminės linksnio kaitomieji veikiamieji visų laikų dalyviai, taip pat vienlaikis baigiasi **is**. O moteriškoji visų dalyvių giminė galūnę turi jau šitaip pakitusią: *kasas*, *kasati*, *kapojis*, *kapojeti*, *raszus*, *raszati*.

6. Daug sunkiau apibūdinti iš sangražinių veiksmazodžių kilusių sangražinių dalyvių kiekvieno linksnio galūnes, todėl jie linksniuojami atskira toliau pateikiama forma.

⁶⁸ Šie šeši MV ž-iai AK 45 pateikti kitaip: „*kastas*, *kapotas*, *raszitas*, *kasemas*, *kaposemas*, *raszisemas*“. Ankstesnio sakinio *kopojemas* AK 45 yra *kapojemas*.

§ XXI. Linksniavimo forma⁶⁹

Esamojo laiko sangražiniai dalyviai, baigiasi **ąs**:

Vienaskaita		Dviskaita		Daugiskaita	
Vyr. g.	mot.	Vyr. g.	mot.	Vyr. g.	mot.
1. <i>Raszqs</i> 'rašąsis'	-ątis	<i>Raszqtious</i>	-ys	<i>Raszqtįs</i>	-ios
2. <i>Raszqtés</i>	-ios	<i>Raszqtiums</i>	-yms	<i>Raszqtįųs</i>	-iųs ⁷⁰
3. <i>Raszqtems</i>	-ejs	<i>Raszqtiums</i> ⁷¹	-yms	<i>Raszqtims</i>	-tioms ⁷²
4. <i>Raszqtįs</i>	-ęs	<i>Raszqtious</i>	-ys	<i>Raszqtius</i>	-es
6. <i>Raszqtious</i>	-ys	<i>Raszqtiums</i>	-yms	<i>Raszqtejs</i>	-iemis
7. <i>Raszqtemes</i> ⁷³	-iojes	„	„	<i>Raszqtįsė</i>	-iosė

Šita pačia forma linksniuojami sangražiniai būtojo ir būsimojo laikų dalyviai, taip pat esamojo laiko su galūne **is**⁷⁴. Tik atsiranda toks garsų skirtumas: būtojo laiko dalyvių su galūne **ęs** antrasis linksnis baigiasi **ūsės**, tad **s** po **ù** yra ka[51v]miengalio garsas, o galūnės **įs** dalyviai antrąjį linksnį turi su **ėtės**, ir čia kamiengalis yra **t**. Tad viso labo skiriasi arba antrasis kamiengalis, arba balsis, esantis prieš tą kamiengalį.

Ketvirtasis skyrius

Apie asmenavimą

§ I. Apskritai apie veiksmažodžius

Kiekviena atskira kalbos dalis paprastai vadinama žodžiu, juk yra dalies arba visos minties išraiška. Bet gramatine reikšme **veiksmažo-**

⁶⁹ Vietoj MV paragrafo pavadinimo „Linksniavimo forma“ ir po to einančio paaiškinamojo sakinio AK 46 yra sakiny: „Esamojo laiko sangražinių dalyvių, baigiančiųsi **ąs**, forma“.

⁷⁰ AK 46 „-ątiųs“.

⁷¹ Nuo čia AK 46 trijų dvisk. vyr. g. linksnių pateikta tik linksniavimo paradigma, o ne visas ž., atitinkamai: 3 — „-ms“, 4 — „-ous“, 6 — „-ūms“, bet MV atstatytas jau ištisas žodis.

⁷² AK 46 „-oms“.

⁷³ AK 46 „Raszqtémės“.

⁷⁴ AK 46 „įs“.

dis¹ – tai žodis, žymintis buvimą, judėjimą arba kokį nors veiksmą: *gùlù* ‘guliu’, *wajksztiojù* ‘vaikščioju’, *muszù* ‘mušu’². Tas daiktas, kurio buvimas, veiksmas ar veikimas žymimas, yra vadinamas **asmeni** ir gali būti vienas, du ar ir daugiau jų; todėl veiksmažodis kaitomas **asmenimis** ir **skaičiais**, kaip kad sulig asmeniu ir skaičiumi kinta veiksmažodžio galūnė. Buvimas ar veiksmas arba vyksta, arba jau praėjo, arba dar tik turi vykti, – todėl veiksmažodis kaitomas **laikais**. Veiksmažodis arba praneša apie kokį nors buvimą ar veiksmą, arba žymi jų būtinumą, arba teigia tam tikromis sąlygomis jų galimumą, arba ir nė vienos iš šių aplinkybių nereiškia, – dėl to veiksmažodis kaitomas **nuosakomis**.

§ II. Apie veiksmažodžio rūšis

Žemaičių kalbos veiksmažodžiai pagal reikšmes skirstomi į dešimt [52] skyrių.

1. **Pagalbiniai**. Šita kalba turi tik vieną pagalbinį veiksmažodį *buty* ‘būti’. Tikrosios reikšmės jis neturi **jokios**, ir kaip pagalbinis vartojamas tik sudurtinėse formose.

2. **Niekatrieji**³, savarankiški, reiškiantys kokio nors objekto būseną, judėjimą ar ramybę, nei į jį patį, nei į kitą objektą jokio veiksmo nenukreipiantys: *sergù* ‘sergu’, *ejnù* ‘einu’, *joukous* ‘juokiuosi’, *wiepsau* ‘vėpsau’.

3. **Veikiamieji**, nurodantys, kad vienas objektas veikia kitą, ir tokiu atveju pirmasis iš jų vadinamas veikėju: *skajtau* ‘skaitau’, *arù* ‘ariu’, *pjaunù* ‘pjaunu’; *skautau*⁴ *raszta* ‘skaitau raštą’, *arù* *dyrwà* ‘ariu dirvą’, *pjaunù* *zolę* ‘pjaunu žolę’, *szùkoujù* *plaukus* ‘šukuuju plaukus’.

4. **Parūpinamieji**, reiškiantys asmens veikimą sulig paliepimu, sulig kito valia, *raszidynù* ‘kažkas rašo mano palieptas, mano pageidavimu’. Savarankiškieji (niekatrieji) veiksmažodžiai neturi parūpinamosios atmainos, ir jei būna prisidūrę sangražinių galūnes, paprastai

¹ Kodėl verčiant vartojamas terminas *veiksmažodis*, o ne *žodis* (lenk. *słowo*), žr. išnašą p. 269

² MV „*muszù* ‘mušu’“ pakeistas iš AK 46 „*kasù* ‘kasu’“.

³ Pagal seną tradiciją J. Čiulda intransityvinius veiksmažodžius čia vadina *niekatraisiais* (*nijakie*), o toliau tranzityvinius — *veikiamaisiais* (*czynne*).

⁴ AK 46v „pvz., *skajtau*“.

reiškia, kad tai, ką daro vienas asmuo, kam kitam rūpėti neturi: *kibaus* 'kybau sau', *rimaus* 'sėdžiu arba stoviu sau ranka pasirėmęs' ir t. t. Tokie veiksmažodžiai taip pat neturi įvykio veiksmo arba sudurtinių formų veiksmažodžių reikšmės. Savarankiškieji, kurių jau pirminė forma yra sangražinė, pridera jau anksčiau minėtai grupei: *joukous* 'juokiuosi', *sousous* 'rūpinuosi'.

5. **Neveikiamieji**, reiškiantys patirtą veiksmą. Iš tikrųjų jie nurodo, kad tas veiksmas kyla iš jį patiriančio asmens valios, noro arba paliepimo, *raszidynous* 'man rašo'. Vieni neveikiamieji veiksmažodžiai sudaromi iš veikiamųjų, kiti [52v] jau iš prigimties yra tokie: *szyldaus* 'šildausi', *wiedynous* 'vėdinuosi', *szaldaus* 'šaldausi'; reiškia, kad asmuo eksponuoja save kokio nors daikto, reiškinio poveikiui. Tad visada ne pats veikia, bet veiksmą patiria.

6. **Sangražiniai**, reiškiantys į save nukreiptą veiksmą: *welkous* 'velkuosi', *kasaus* 'kasausi', *turiuous* 'turiuosi', *stataus* 'statausi'⁵. Tokius tiksliau būtų vadinti **sangražos**⁶.

7. **Savybiniai**. a) Veikiamieji, reiškiantys sau ir paties atliekamą veiksmą: *kasous* 'kasu sau', *raszauus* 'rašau sau', *wežous* 'vežu sau' vietoj *kasù saw*, *raszau saw*, *wežù saw*. b) Neveikiamieji, reiškiantys vieno asmens veiksmą, atliekamą kito asmens naudai ar žalai: *raszidynous* 'man rašo'. Veikiamieji savybiniai asmenuojami kaip sangražiniai, o neveikiamieji savybiniai – kaip paprastieji neveikiamieji.

8. **Gamtiniai**, reiškiantys gamtos garsus, tai yra gyvų ir negyvų daiktų skleidžiamus įvairius balsus ir garsus, atgarsius: *szniokszty*, *oszty*, *barszkiety*, *tratiety*, *szaukty*, *klikty*, *riekty*, *baubty*, *krokty*, *žwęgty*, *žwyjgty*, *cipty*, *ugsty*, *knarkty*⁷, *karkty*, *krokty*, *gyrgždiety*⁸ ir t. t.

9. **Dažniniai**, reiškiantys daug sykių kartojamą veiksmą, *wajksztynieju* 'dažnai vaikštau'.

10. **Mažaveiksmiai**, reiškiantys vos ženklų veiksmą: *dürsteriety* 'vos įdurti', *žwyłgteriety* 'vos pažvelgti, mesti akį'.

⁵ AK 47 ž-ių „*stataus* 'statausi'“ nėra.

⁶ J. Čiulda visur vartoja lenkišką terminą *zaimkowe* ir tik čia — *zwrótnie*. Verčiant visur pasirinktas vienas lietuviškas terminas — *sangražiniai*, nukrypta ir išversta *sangražos* tik čia.

⁷ AK 47 ž. „*knarkty*“ nėra.

⁸ AK 47 ž-ių „*krokty*, *gyrgždiety*“ nėra.

Visi iš šitų devynių skyrių veiksmažodžių (pagalbinis čia neskaičiuojamas) yra arba **eigos** veikslo, reiškiantys dar nepabaigtą veiksmą, arba **įvykio** veikslo, reiškiantys besibaigiantį, jau pabaigtą arba [53] tikrai turintį baigtis veiksmą. Pastarieji visada yra sudurti iš prielinksnio, reiškiančio atliekamo veiksmo kryptį arba būdą, ir veiksmažodžio. O įvykio veikslo sangražiniai ir neveikiamieji įvardį turi įspraustą tarp prielinksnio ir veiksmažodžio, tai yra tarp žodžių, įeinančių į įvykio veikslo veiksmažodžių sudėtį: *atsygułty* 'atsigulti', *apsydarity* 'apsirengti', *užsyraszity* 'užsirašyti', *užsyraszidynù* 'mane užrašo'.

§ III. Bendrosios žemaičių veiksmažodžių asmenavimo taisyklės

1. Žemaičių veiksmažodis yra dvejopo asmenavimo: [paprastojo, t. y. pavienio, ir sudurtinio. Pavieniu asmenuojamas pats vienas veiksmažodis. Sudurtiniu – pagalbinis veiksmažodis asmenuojamas, o veikiamasis ar neveikiamasis veiksmažodžio dalyvis pridedamas reikalingo laiko ir kaitomas giminėmis bei skaičiais: *raszùs* 'rašąs', *raszomas* 'kurį rašo', *raszys* 'rašęs', *raszitas* 'rašytas', *raszisis* 'turintis rašyti', *raszisemas* 'turintis būti rašytas', *raszitynas* 'kurį reikia rašyti'.

2. Asmenuojant veiksmažodį reikia atsižvelgti į nuosakas, laikus, skaičius ir asmenis. Žemaičių asmenavimas, tiek paprastasis, tiek ir sudurtinis, yra keturių nuosakų: **tiesioginės**, **liepiamosios**, **tariamiosios** ir **bendraties**. Paprastojo asmenavimo tiesioginė nuosaka turi tris laikus: esamąjį, būtajį ir būsimąjį⁹. Sudurtinis asmenavimas turi daugiau laikų, apie tai bus smulkiai kalbama toliau § X. Kitos nuosakos tik po vieną laiką turi¹⁰. Asmenavimo **skaičiai** irgi yra trys: vienaskaita, dviskaita ir daugiskaita. **Asmenis** su savitomis galūnėmis kiekvienas laikas turi [53v] septynis; tris vienaskaitos, o dviskaitos ir daugiskaitos tik po du, pirmąjį bei antrąjį, trečiasis šiųdvių skaičių asmuo yra toks pat kaip ir vienaskaitos, be jokio nukrypimo ar išimties. Viena tik liepiamoji nuosaka turi penkias savas galūnes, nes nėra vns. pirmojo asmens, o to paties skaičiaus trečiasis asmuo yra tas pats esamojo laiko asmuo, tik su reikiamu priedu.

⁹ AK 47v šis sakinyš baigiasi pastaba „o kitos nuosakos turi tik po vieną laiką“; plg. tolesnę išnašą.

¹⁰ Viso šito MV sakinio AK 47v nėra; plg. ankstesniąją išnašą.

3. Linksniuojant kaitomos tik linksnių galūnės, o asmenuojant – tik asmenų galūnės. Prieš jas esantis garsas analogiškai vadinamas **kamiengaliu**. Dėl vienodo ar skirtingo tokių galūnių kaitymo žemaičių kalbos paprastojo asmenavimo veiksmažodžiai skiriami į dvi grupes. Pirmajai priklauso veiksmažodžiai, kurių esamasis laikas baigiasi **ù** ir **au**: *garbynù* ‘garbinu’, *sakau* ‘sakau’. Antrajai pridera veiksmažodžiai, turintys sangražinių veiksmažodžių galūnes, tai yra **aus** ir **ous**, apie tai bus toliau § VIII.

§ IV. Apie pirmosios grupės veiksmažodžių asmenavimą

1. Vieni veiksmažodžiai, turintys kurią nors iš galūnių **ù** arba **au**, yra veikiamieji, kiti niekatrieji, tretį parūpinamieji, dar kiti įvykio veikslo, t. y. apskritai visi, kurie turi čia nurodytas galūnes. Ne visų šių veiksmažodžių esamasis ir būtasis laikas daromi vienodai; žinoma, iš pirmo žvilgsnio galėtų atrodyti, kad nereguliarių ar trūkstamųjų (defectiva) veiksmažodžių yra begalė. Tačiau galima drąsiai pasakyti, kad žemaičių kalboje nėra nei nereguliarių, nei tikrų trūkstamųjų veiksmažodžių; [54] nes jeigu ne visų veiksmažodžių esamasis ir būtasis laikas prieš kamiengalį yra vienodos sudėties, tai neabejotinas, vienodas ir patvarias jie turi asmenų galūnes. Yra du veiksmažodžiai, kurių esamojo laiko rašyba nenustatyta: *ejnù* ‘einu’, *emù* ‘imu’. Vieni sako, ir taip teisingiau, *ejnù*, *ejni*, *ejna*, *ejnaw*, *ejnam* ir t. t., o kiti – *ejtù*, *ejti*, *ejta*, *ejtaw*¹¹. Kad šitas antrasis pasakymo būdas netinkamas, matyti iš tokios pastabos. Jeigu esamojo laiko veiksmažodžiai, kurie baigiasi **tù**, prieš šį **tù** turi balsį arba skiemenį **ej**, tai garsas **t** būtajame laike nedingsta: *kretù* ‘drebu’, *krietiau*, *ketù* ‘kenčiu’, *ketiejau*, *kejtù* ‘keičiu’, *kejtiau*. Todėl kad būtų *ejtù*, būtasis laikas turėtų būti *ejtiau*. O kai kurie veiksmažodžiai, kurie baigiasi **nù**, esamojo laiko kamiengalį **n** būtajame laike numeta arba pakeičia kitu: *szaunù* ‘šáunu’, *szawau*, *punù* ‘pūnu’, *pùwau*; taigi teisingiau bus *ejnù*, *ejau*. Panašiai veiksmažodis *emù*, *emi*, *ema*, *emaw*, *emam* ir t. t., jeigu taip turi būti tariamas ir rašomas, būtų jį laiką turės *emiau*, bendratį *imty*. O jeigu sakysime

¹¹ AK 48 lyties „*ejtaw*“ nėra.

*jemù*¹², *jemi*, *jema*, *jemaw*¹³, būtasis laikas bus *jiemiau* su susiaurėjusiu jau ir taip iš prigimties minkštu priebalsiu *j*. Bendraties nuosaka bus *jimty*. Lietuvoje sakoma *imù*¹⁴, *imiau*, *imty*.

2. Kai kurie veiksmažodžiai kartais atrodo neva beasmeniai, nes kasdienėje paprastoje kalboje dažniausiai vartojamas trečiasis visų laikų asmuo. Neva **beasmeniai**, nes kiti asmenys yra numanomi, vartojami poezijoje. Tokie veiksmažodžiai paprastai žymi oro būklę, *lina* 'lyja' iš *linù*, *lini*, *lyjau*, *lisiù*, *lity*; *sniga* 'sninga' iš *snigù*, *snygau*, *snygsiù*, [54v] *snygty*. Taip pat veiksmažodžio *rejké* 'reikia' (oportet)¹⁵ dažniausiai vartojamas trečiasis asmuo; visgi kartais pasakoma *rejkiejau* 'man reikėjo', *rejkietio* 'man būtų reikėję'; taip pat yra dalyviai, *rejkis* 'reikis', *rejkemas* 'kurio reikia', *rejkietas*¹⁶, *rejkietynas*.

3. Taigi kad neliktų jokio įtarimo dėl žemaičių veiksmažodžių nereguliarumo, reikia tvirtai ir visam laikui žinoti kiekvieno veiksmažodžio **esamąjį** ir **būtajį** laikus bei **bendraties nuosaką**. Iš jų sudaromos nuosakos ir dalyviai.

4. Veiksmažodžiai su galūne *ù* asmenuojami dviem pavidalais. Vieni prieš šią galūnę kamiengalio priebalsį turi kietą, *garbynù* 'garbinu', *dyrbù* 'darau', *drožù* 'drožiu'. Tokių vns. antrasis asmuo baigiasi **i**, *garbyni*, *dyrbi*, *droži*, trečiasis – **a**, *garbyna*, *dyrba*, *droža*. Kiti turi minkštą kamiengalį, *tùriù* 'turiu', *galù* 'galiu', *ekiejù* 'akėju'. Šitų antsis asmuo panašiai baigiasi **i**, trečiasis – **é**: *tùri*, *tùré*, *gali*, *galé*¹⁷, *ekieji*, *ekiejé*. Kartais sakoma su elipse *tùr*, *gal*, *ekiej*; tada kamiengalis vėl ima skambėti kietai, nebent iš prigimties minkštas garsas neturėtų atitinkamo kietojo¹⁸. Veiksmažodžių su galūne **au** es. laiko vns. antrasis asmuo baigiasi **aj**, trečiasis – **o**, *raszau* 'rašau', *raszaj*, *raszo*.

5. Visų laikų ir nuosakų dviskaitos ir daugiskaitos asmenų galūnės yra vienodos, jos pridedamos prie trečiojo asmens galūnės; taigi dviskaitos pirmajam asmeniui pridedama **w**: *dyrbaw*, *raszow*¹⁹, *tùrew*, *dyr-*

¹² AK 48v „Jemu“.

¹³ AK 48v „ir t. t.“

¹⁴ AK 48v „imu“.

¹⁵ AK 48v lotyniško ž. „oportet“ nėra.

¹⁶ AK 48v „rejkas, arba rejkietas“.

¹⁷ MV pavyzdžiai „tùri, tùré, gali, galé“ pakeisti iš AK 48v „gùli, gùlė, tùri, tùré“.

¹⁸ AK 49 sakinio pabaiga „nebent būtų iš prigimties minkštas“ MV pakeista „nebent iš prigimties minkštas garsas neturėtų atitinkamo kietojo“.

¹⁹ AK 49 „raszow“.

*bow, rasziew, tūriejow*²⁰, *dyrbsew, raszisew, tūriesew*. Antrajam asmeniui – **tau**: *dyrbatau, [55] tūretau, raszotau* ir t. t. Daugiskaitos pirmajam asmeniui – **m**: *dyrbam, dyrbom, dybsem*²¹, *raszziem, raszisem, raszom*. Antrajam asmeniui – **t**: *dyrbat, raszot, tūret, dyrbot, rasziet, tūriejot, dyrbset, tūrieset, rasziset*²². Kadangi veiksmažodžių kamiengalis dažniausiai būna priebalsis, ir priebalsiai taip pat yra dviskaitos bei daugiskaitos galūnės, tai kad dėl tokio priebalsių susiliejinimo nebūtų sunku tarti, būtent esamojo laiko ir liepiamosios bei tariamosios nuosakos, tarp kamiengalio ir asmens galūnės išspraudžiamas balsis **e**: *tūriesiū* ‘turėsiu’, *tūriesi* ‘turėsi’, *tūries, tūriesew, tūriesem*²³, *tūriek* ‘turėk’, *tūriekew, tūrieketau, tūriekem, tūrieket, tūrietumet* ir t. t.

6. Visų veiksmažodžių, neturinčių sangražinių galūnių, būtasis laikas be išimties baigiasi **au**. Tačiau vieni iš jų turi kietą kamiengalį: *dyrbau, garbynau, sūkau, kyrtau*; tokių trečiasis asmuo baigiasi **o**, *dyrbo, garbyno*, ir šis laikas yra visiškai panašus į esamąjį laiką veiksmažodžių, baigiančiųsi **au**. Kiti kamiengalį turi minkštą: *rasziau, matiau, poulau, skielau*, ir trečiasis jų asmuo baigiasi **é**: *matié, raszié, poulié, skielié*, arba netaisyklingai – *poulé, skielé*²⁴. Veiksmažodžių, turinčių kamiengalį **j**, trečiasis asmuo lietuvių tarmėje baigiasi **o**, *gulejo, lakiojo*. Bet žemaičių tarmėje jie dvejoji. Tų, kurie prieš kamiengalį **j** turi balsį **e** arba **y**, trečiasis asmuo baigiasi **o**, *ekiejo, wamzdyjo*; o tų, kurie prieš kamiengalį **j** turi balsį **o**, trečiasis asmuo baigiasi **é** su dar didesniu priebalsio **j** skambesio susiaurėjimu: *kapojau, kapojié*²⁵, *kapojiem, kapojiet*. Čia matyti aiškus skirtumas tarp [55v] esamojo ir būtojo laiko. Pirmajame sakoma *lakiojem* ‘lakiojame’, antrajame – *lakiojiem* ‘lakiojome’, ir todėl prie jau iš prigimties minkšto priebalsio **j** pridedamas dar didesnio minkštumo ženklas. Būtojo laiko veiksmažodžiai su kamiengaliais **t** arba **d** minkštinami pridedant ženklą **i**, bet kamiengaliai nevirsta **cz** arba **dž**, kaip kai kas norėtų (žr. pirmąjį skyr., § V, Nr. 11–12).

²⁰ AK 49 „turiejow“.

²¹ AK 49 „dyrbsem“.

²² AK 49 yra išvardyti tik 3 esamojo laiko pavyzdžiai: „dyrbat, raszot, tūret ir t. t.“, bet MV papildyta dar ir 3 būtojo bei 3 būsimojo laiko pavyzdžiais.

²³ MV tekstas „tūriesi ‘turėsi’, tūries, tūriesew, tūriesem“ pakeistas iš AK 49 „tūries ‘turės’, tūriesew, tūriesetau“.

²⁴ AK 49 yra „poulé, skielé, arba taip pat poulié, skielié“, bet MV pakeista „poulié, skielié, arba netaisyklingai — poulé, skielé“.

²⁵ AK 49v ž. „kapojié“ nėra.

7. Nesangražinių veiksmažodžių bendraties nuosaka lietuvių tar-
 mėje turi įvairių galūnių arba netgi baigiasi vien priebalsiu **t**, o žemaičių
 visada baigiasi **ty**. Prieš šią galūnę kartais būna garsų, galinčių sukelti
 sunkumą ir daug rašybos klaidų, nes vieni veiksmažodžiai prieš ga-
 lūnę **ty** turi skardųjį storąjį²⁶ šnypščiamąjį priebalsį²⁷: *drožty, wežty,*
grežty; kiti – duslųjį storąjį šnypščiamąjį²⁸: *neszty, kimszty, karszty*
 ‘senti’ (senescere)²⁹; dar kiti – plonąjį šnypščiamąjį **s**, *kasty, tęsty*;
 kiti – duslųjį lūpinį **p**: *werpty, kepty, kyrpty*; kiti – skardųjį **b**,
dyrbty, grobty; pagaliau dar kiti – duslųjį gerklinį **k**, *pikty, myrkty*;
 kiti – skardųjį **g**, *degty, dėgty*; jų skambėjimas, susiduriant tokio pa-
 ties skambesio priebalsiams arba skardiesiems su dusliaisiais, duslėja,
 ir dėl ausies apgaulės neatidus gali pridaryti klaidų (žr. pirmąjį skyr.,
 § IV, Nr. 5). Todėl kad būtų išvengta tokio nepatogumo, reikia štai
 ko laikytis. Jeigu prieš bendraties nuosakos galūnę **ty**³⁰ girdimas lyg
 ir vieno iš dusliųjų priebalsių **k**, **p**, **sz** skambesys, tada reikia tikrinti,
 koks yra esamojo laiko kamiengalio priebalsis. Jeigu tai kuris nors iš
 šitų pačių dusliųjų, tada ir bendraties nuosakoje jis bus duslus: *szokty,*
szokù, wer[56]pty, werpù, koszty, koszù. O jeigu esamasis laikas turi
 juos atitinkantį skardųjį, tai ir bendraties nuosakoje reikia rašyti skar-
 dųjį: *dėgty, degù, degty, degù, dyrbty, dyrbù, drožty, drožù*. Kartais
 veiksmažodžiai, bendraties nuosaką turintys su vienu iš minėtųjų dus-
 liai skambančių priebalsių, esamajame laike baigiasi **stù**, o prieš šią
 galūnę garsas tebelieka abejotinas dėl jo sutapimo su dusliuoju **s** iš
 galūnės **stù**. Tokiu atveju reikia patikrinti, koks yra būtojo laiko ka-
 miengalis: *pikty* ‘pykti’, *pikstù, pikau, ligty* ‘derėti’, *ligstù, ligau*. Tad
 nors dėl tolesnių dusliųjų **st** esamasis laikas prieš tai einantį priebalsį
 atrodo turįs duslų, būtasis laikas rodo, kad reikia rašyti skardųjį.
 Ir dėl kitų į šiuos panašių veiksmažodžių tą patį dera pastebėti: *wok-*
ty ‘valyti’, *wokù, wokiau, wogty* ‘vogti’, *wagù, wogiau*. Tą pat turi iš-
 laikyti net ir iš veiksmažodžių išvesti daiktavardžiai, pvz., *žįgsnis* ‘žings-
 nis (žingsnis, matas)’, nors skamba *žįksnis*³¹, bet kadangi yra kilęs iš

²⁶ Klasifikuodamas priebalsius J. Čiulda visai nekalba nei apie storuosius, nei apie plonuosius (plg. I skyrių, § XI).

²⁷ AK 49v „priebalsį ž“.

²⁸ AK 49v „šnypščiamąjį sz“.

²⁹ AK 49v lotyniško ž. „(senescere)“ nėra.

³⁰ AK 49v „ty“ nėra.

³¹ AK 50 „žęksnis“.

žegù ‘žengiu’, reikia rašyti *žigsnis*; *daqtis* ‘dangtis’ iš *degù* ‘dengiu’, *sagtis* ‘sagtis’ iš *segù* ‘segu’. Taigi šitaip nusikratoma visokių abejonių ne tik dėl teisingo bendraties nuosakos, bet ir esamojo laiko rašymo. Tačiau jeigu kuris nors veiksmožodis bendraties nuosakoje turi vieną iš minėtųjų dusliai skambančių garsų, o esamajame laike kamiengalis yra skardus, bet ne analogiško skambesio su kalbamuoju, tada bendraties nuosaka rašoma su tokiu garsu, koks skamba, — *westy* ‘vesti’ rašomas su *s*, nors yra kilęs iš *wedù* ‘vedu’, *wediau*.

8. Visų nesangrąžinių veiksmožodžių būsimasis laikas ir liepiamoji bei tariamoji nuosaka [56v] daromi be išimties vienodai iš bendraties nuosakos. **Būsimajam laikui** daryti galūnė *ty* keičiama garsu *s*, ir jis tampa šio laiko kamiengaliu. Pirmasis būsimąjo laiko asmuo baigiasi *ù*, ir prieš šią galūnę kamiengalis *s* suminkštėja, *dyrbty*, *dyrbsiù*; antrasis asmuo turi galūnę *i*, *dyrbsi*, o trečiasis šitame laike galūnės jokios neturi — *dyrbs*. Veiksmožodžių, kurie prieš bendraties nuosakos galūnę turi duslųjį ar skardųjį, plonąjį ar storąjį šnypščiamąjį priebalsį, prisijungiančių būsimajame laike dar šnypščiamąjį *s*, panašiai dėl kelių iš karto šnypščiamųjų susidūrimo tarimas taptų labai sunkus. Tokiu atveju būsimąjo laiko *s* neprisijungiamas, bet anas šnypščiamasis užima jo vietą, ir jeigu yra skardus, tai virsta dusliuoju ne tik garsas, bet ir raidė: *drožty*, *drosziù*, *kasty*, *kasiù*, *koszty*, *kosziù*, o ne *drožsiù*, *kassiù*, *koszsiù*, tai prieštarautų kalbos švelnumui.

9. Liepiamoji nuosaka daroma tokia tvarka. Bendraties nuosakos galūnė *ty* pakeičiama *k*, ir šis priebalsis tampa liepiamosios nuosakos kamiengaliu: *dyrbty*, *dyrbk*, *dyrbkew*, *dyrbkem*. Tikro trečiojo asmens, kaip jau buvo sakyta, šita nuosaka neturi, bet jis imamas iš esamojo laiko ir pridamas liepiamasisrieveiksmis *tegùl* ‘tegul’, arba trumpiau — *te*: *dyrbk* ‘dirbk’, *tegùl dyrba* arba *te dyrba* ‘tedirba’. Jeigu prieš bendraties nuosakos galūnę yra koks nors šnypščiamasis priebalsis, iš liepiamosios nuosakos jis nei išmetamas, nei kinta: *drožty*, *drožk*, *neszty*, *neszk*, *westy*, *wesk*. Net gerkliniai *k*, *g*³² iš šitos nuosakos neišmetami, bet nors ir sunkiai, dvigubai, tariami: *degty*, *degk*, *sùkty*, [57] *sùkk*, *pikty*, *pikk*, *rugty*, *rugk*³³.

³² AK 50v yra „g, k“, bet MV raidės sukeistos vietomis.

³³ AK 50v keturių paskutinių MV pavyzdžių — „*pikty*, *pikk*, *rugty*, *rugk*“ — nėra.

10. Sudarant tariamąją nuosaką, kai numetamas galinis bendratis nuosakos balsis **y**, likęs priebalsis **t** tampa tik pirmojo asmens kamiengaliu, suminkštėja ir įgyja galūnę **o**: *szokty, szoktio, biegy, biegtio*. Tačiau ir tolesniųjų asmenų nei išnyksta, nei virsta kitu, tik vėl pasidaro kietas ir prisijungia dar du garsus, iš kurių antrasis tampa tolesniųjų asmenų kamiengaliu. Kai kas vietoj **t** pirmąjį asmenį blogai taria ir rašo su **cz**, *rasziczio* vietoj *raszitio*. Kad taip tarti ir rašyti klaidinga, rodo tolesni asmenys, kurie turi garsą **t**, o ne **cz**. Taigi sudarant antrąjį asmenį po **t** pridedama **um**, iš jų galinis **m** tampa šio asmens kamiengaliu, taip pat ir abiejų kitų skaičių: *raszitūmi, raszitumew, raszitumem*. Trečiasis šitos nuosakos asmuo neturi savo galūnės ir baigiasi kamiengaliu, *raszitum, dyrbtum, szoktum*. Lietuvių tarmėje trečiasis asmuo turimas su **u**, *dyrbtu*³⁴, *drožtu*, o tai dėl neteisingai numesto kamiengalio **m**, kuris turi būti pastovus.

§ V. Smulkiau apie pagalbinį veiksmažodį

Pagalbinis veiksmažodis *buty* 'būti', kaip bet kurioje iš žinomesnių³⁵ Europos kalbų, taip ir žemaičių, yra sudėtas iš atskirų dalių, atitrūkusių nuo kitų veiksmažodžių. Bendratis nuosaka *buty*³⁶, būtasis laikas *būwau*, būsimasis *busiū, buk, butio* paimti iš veiksmažodžio *buty* 'trukti, būti vietoje (manere)', *busiū, būwau, butio* kaip *gruty* 'griūti', *grunū, grūwau, grusiū, grutio, puty* 'pūti', [57v] *pūwau, pusiū, punū, putio*. Esamasis laikas *esū* 'esu' ir tolesni asmenys yra paimti iš išnykusio veiksmažodžio *esty, esū* 'esu', *esi* 'esi', trečiasis asmuo tinkamesnis būtų *esa* 'yra'. Lietuvoje sakoma *est* neteisingai, nes tolesni asmenys to garso **t** neturi. Žemaičiai trečiąjį asmenį sako *ira*, kuris ko gero būtų nuotrupa kažkokio pražuvusio veiksmažodžio *irū, iri, ira, iraw, iram* ir t. t. Nors dėl to trečiasis asmuo teisingesnis būtų *esa*, visgi sudurtiniai veiksmažodžiai, sudaryti su prielinksniais arba priešdėliais *nebe, tebe, ne, te*, kurie ne ištisi priduriami prie veiksmažodžio, bet be galinio balsio **e**, kuris išspraudžiamas į veiksmažodžio vidų, – tokie

³⁴ AK 50v „raszitu“.

³⁵ AK 50v „žinomų“.

³⁶ AK 51 „buty 'būti'“.

veiksmožodžiai, sakau, rodo, kad to neva nereguliarumo atmesti negalima: *tebiera* 'dar yra', *nebiera* 'jau nėra', *tiera* 'yra tik', *niera* 'nėra' vietoj *tebe ira*, *nebe ira*, *te ira*, *ne ira*. Kartais galima išgirsti sakant, net ir senesniuose raštuose būna, *esmù* vietoj *esù*; tokio kalbėjimo neteisingumą rodo tolesni asmenys *esi*, *esaw*, *esam*, *esat*, o ne *esmaw*, *esmam*, *esmat*. Dar blogiau sakoma *esmi* vietoj *esù*, nes jokio veiksmožodžio pirmasis asmuo nesibaigia i. Lietuvių tarmėje dviskaitos ir daugiskaitos galūnės yra ne gryni priebalsiai, bet prie jų pridedami ir balsiai a arba e: *esawa*, *esame*, *esate*. Ten panašiai papildomi ir kiti veiksmožodžiai, *raszom*, *tùrem*, *dyrbam*³⁷ yra sakomi *raszome*, *dyrbame*, *tùrema*. Žemaičių tarmėje šie balsiai nepridedami. Kartais sakoma *eswa*, *estau*, *esma*, *este*, bet negerai, nes tai sudarytų nereikalingą išimtį iš bendros ir vienodos asmenų galūnių taisyklės. Panašiai blogai sakoma *esau* vietoj *esaw*; taip pakeitus matyti šis netikimas, ir kartą visam [58] laikui reikia atsiminti, kad dviskaitos pirmojo asmens galūnė yra w, ne u. Kad pagalbinio veiksmožodžio esamasis laikas yra paimtas iš kito veiksmožodžio, įrodo dar ir tai, jog liepiamosios nuosakos trečiasis asmuo, būdamas kiekvieno be išimties veiksmožodžio trečiuoju esamojo laiko asmeniu, nėra *tegùl esa* ar³⁸ *tegùl ira*, bet *tegùl buna*, kaip *tegùl dyrba*, *tegùl raszo*, *tegùl gruna*³⁹. Lietuvių tarmėje liepiamosios nuosakos trečiasis asmuo neteisingai yra paimtas iš būsimosio laiko: *tegùl bus*, *tegùl dyrbs*, *tegùl raszis*. Maldose turbūt galima tokią raišką palikti dėl senumo svarbos: *tegùl bus pagarbintas Jezus Kristus*. Pagalbinis žemaičių veiksmožodis turi visus kaitomuosius ir nekaitomuosius dalyvius, net neveikiamuosius dalyvius, ir veiksmožodinį daiktavardį.

§ VI. Pagalbinio veiksmožodžio asmenavimo forma

Jau § III Nr. 2 buvo sakyta, kad dviskaita ir daugiskaita savito trečiojo asmens neturi, bet vartojamas trečiasis vns. asmuo. Todėl tik esamajame laike jis bus nurodomas, o tolesniuose – praleidžiamas.

³⁷ AK 51 yra „*dyrbam*, *tùrem*“, bet MV ž-iai sukeisti vietomis.

³⁸ AK 51v ž. „ar“ nėra.

³⁹ AK 51v „*tegùl gruna*“ nėra.

Tiesioginė nuosaka

Esamasis laikas	Būtamasis laikas	Būsimasis laikas
Vns. 1. <i>Esù</i> 'esu'	<i>bùwau</i> 'buvau'	<i>busiù</i> 'būsiu'
2. <i>Esi</i> 'esi'	<i>bùwaj</i> 'buvai'	<i>busi</i> 'būsi'
3. <i>Ira (esa)</i> 'yra'	<i>bùwo</i> 'buvo'	<i>bus</i> 'bus'
Dvisk. 1. <i>Esaw</i> 'esava'	<i>bùwow</i> 'buvova'	<i>busew</i> 'būsiwa'
2. <i>Esatau</i> 'esata'	<i>bùwotau</i> 'buvota'	<i>busetau</i> 'būsišta'
[58v] 3. <i>Ira (esa)</i> 'esa'		
Dgs. 1. <i>Esam</i> 'esame' ⁴⁰		<i>busem</i> 'būsimė'
2. <i>Esat</i> 'esate'		<i>buset</i> 'būsite'
3. <i>Ira (esa)</i> 'yra'		

Liepiamoji nuosaka

Vns. 2. <i>Buk</i> 'būk!'
3. <i>Tegùl buna</i> 'tegul būna'
Dvisk. 1. <i>Bukew</i> 'būkiva'
2. <i>Buketau</i> 'būkita'
Dgs. 1. <i>Bukem</i> 'būkime'
2. <i>Buket</i> 'būkite'

Tariamoji nuosaka⁴¹

Vns. 1. <i>butio</i> 'būčiau'
2. <i>butùmi</i> 'būtum'
3. <i>butum</i> 'būtų'
Dvisk. 1. <i>butumew</i> 'būtumėva'
2. <i>butumetau</i> 'būtumėta'
Dgs. 1. <i>butumem</i> 'būtumėmė'
2. <i>butumet</i> 'būtumėtė'

Bendraties nuosaka

Buty 'būti'

Dalyviai

Kaitomieji

Veikiamieji

Es. laiko	<i>Esùs</i> 'esąs'
Būt. „	<i>Bùwys</i> 'buvęs'
Būs. „	<i>Busis</i> 'būsiąs'

Neveikiamieji

<i>Esamas</i> 'kuris yra'
<i>Butas</i> 'kuris buvo'
<i>Busemas</i> 'kuris bus'

⁴⁰ AK 51v tarp dgs. esamojo ir būsimosio laikų pateiktos būtojo laiko 1-ojo ir 2-ojo asmenų formos, atitinkamai „bùwom 'buvome“ ir „bùwot 'buvote“, bet MV jos kažkodėl praleistos.

⁴¹ AK 51v tariamosios nuosakos paradigma pateikta be skaičių ir asmenų, o MV jie jau nurodyti.

Nekaitomieji**Vienlaikis**Es. laiko *Esqt* 'kai yra'*Budamas* 'būdamas'Būt. „ *Būwùs* 'kai buvo'**Reikiamybės**Būs. „ *Busjt* 'kai dar bus'*Butynas* 'kuris turi būti'[59] **Veiksmožodinis daiktavardis** *Būwymas* 'buvimas'**Pastabos**

1. Kai kas pateikia ypatingą tiesioginės nuosakos būtajį eigos veikslo laiką: *budawau* 'būdavau', *raszidawau* 'rašydavau'; bet tai greičiau yra dažniniai veiksmožodžiai, jie net turi visus kitus laikus ir nuosakas: *budaujù* 'buvinėju', *raszidaujù* 'rašinėju', *budauk* 'buvinėk', *raszidautio* 'rašinėčiau'. Taigi todėl tiesioginė nuosaka iš tikrųjų turi tik tris laikus.

2. Nekaitomieji dalyviai beveik galėtų būti laikomi bendraties nuosakos laikais; bet kadangi jie turi savo laikus ir savitą vartoseną, tai nekeičia tikrojo savo pavadinimo – **dalyviai**.

§ VII. Asmenavimo formaVeiksmožodžiai, baigiasi **ù** ir **au**: *dyrbù*, *turiù*, *matau*.**Tiesioginė nuosaka****Esamasis laikas**

Vns.	1. <i>Dyrbù</i> 'dirbu'	<i>turiù</i> 'laikau'	<i>matau</i> 'matau'
	2. <i>Dyrbi</i> 'dirbi'	<i>turi</i> 'laikai'	<i>mataj</i> 'matai'
	3. <i>Dyrba</i> 'dirba'	<i>turé</i> 'laiko'	<i>mato</i> 'mato'
Dvisk.	1. <i>Dyrbaw</i>	<i>turew</i>	<i>matow</i>
	2. <i>Dyrbatau</i>	<i>turetau</i>	<i>matotau</i>
Dgs.	1. <i>Dyrbam</i> 'dirbame'	<i>turem</i> 'laikome'	<i>matom</i> 'matome'
	2. <i>Dyrbat</i> 'dirbate'	<i>turet</i> 'laikote'	<i>matot</i> 'matote'

[59v] Būtais laikas

Vns.	1. <i>Dyrbau</i> 'dirbau'	<i>turieju</i> 'laikiau'	<i>matiau</i> 'mačiau'
	2. <i>Dyrbaj</i> ⁴²	<i>turiejej</i>	<i>matej</i>
	3. <i>Dyrbo</i>	<i>turiejo</i>	<i>matie</i>
Dvisk.	1. <i>Dyrbow</i>	<i>turiejow</i>	<i>matiew</i>
	2. <i>Dyrbotau</i>	<i>turiejotau</i>	<i>matietau</i>
Dgs.	1. <i>Dyrbom</i> ⁴³	<i>turiejom</i>	<i>matiem</i>
	2. <i>Dyrbot</i>	<i>turiejot</i>	<i>matiet</i>

Būsimasis laikas

Vns.	1. <i>Dyrbsiù</i> 'dirbsiu'	<i>turiesiù</i> 'laikysiu'	<i>matysiù</i> 'matysiu'
	2. <i>Dyrbsi</i>	<i>turiesi</i>	<i>matisi</i>
	3. <i>Dyrbs</i>	<i>turies</i>	<i>matis</i>
Dvisk.	1. <i>Dyrbsew</i>	<i>turiesew</i>	<i>matisew</i>
	2. <i>Dyrbsetau</i>	<i>turiesetau</i>	<i>matisetau</i>
Dgs.	1. <i>Dyrbsem</i>	<i>turiesem</i>	<i>matisem</i>
	2. <i>Dyrbset</i>	<i>turieset</i>	<i>matiset</i>

Liepiamoji nuosaka

Vns.	2. <i>Dyrbk</i> 'dirbk'	<i>turiek</i> 'laiky'	<i>matik</i> 'matyk'
	3. <i>Tegul dyrba</i>	<i>tegul turé</i>	<i>tegul mato</i>
	'tegul dirba'	'tegul laiko' ⁴⁴	'tegul mato' ⁴⁵
Dvisk.	1. <i>Dyrbkew</i>	<i>turiekew</i>	<i>matikew</i>
	2. <i>Dyrbketau</i>	<i>turieketau</i>	<i>matiketau</i>
Dgs.	1. <i>Dyrbkem</i>	<i>turiekem</i>	<i>matikem</i>
	2. <i>Dyrbket</i>	<i>turieket</i>	<i>matiket</i>

[60] Tariamoji nuosaka

Vns.	1. <i>Dyrbtio</i> 'dirbčiau'	<i>turietio</i> 'laikyčiau'	<i>matitio</i> 'matyčiau'
------	------------------------------	-----------------------------	---------------------------

⁴² AK 52v visų trijų ž-ių būtojo laiko vns. 2-asis ir 3-iasis asmenys turi lenk. vertimus, atitinkamai: 2 — „dirbai“, „laikai“, „matei“, 3 — „dirbo“, „laikė“, „matė“, bet MV jų nebėra.

⁴³ AK 52v visų trijų ž-ių būtojo laiko dgs. abu asmenys turi lenk. vertimus, atitinkamai: 1 — „dirbome“, „laikėme“, „matėme“, 2 — „dirbote“, „laikėte“, „matėte“.

⁴⁴ AK 52v „tegul laiko“ nėra.

⁴⁵ AK 52v „tegul mato“ nėra.

	2. <i>Dyrbtùmi</i>	<i>turietùmi</i>	<i>matitùmi</i>
	3. <i>Dyrbtum</i>	<i>turietum</i>	<i>matitum</i>
Dvisk.	1. <i>Dyrbtumew</i>	<i>turietumew</i>	<i>matitumew</i>
	2. <i>Dyrbtumetau</i>	<i>turietumetau</i>	<i>matitumetau</i>
Dgs.	1. <i>Dyrbtumem</i>	<i>turietumem</i>	<i>matitumem</i>
	2. <i>Dyrbtumet</i>	<i>turietumet</i>	<i>matitumet</i>

Bendraties nuosaka

Dyrbty 'dirbti' *turiety* 'laikyti' *matity* 'matyti'

Dalyviai

Kaitomieji veikiamieji

Es. laik.	<i>Dyrbaš</i> 'dirbaš'	<i>turis</i> 'laikąš'	<i>matùs</i> 'matąš'
Būt. „	<i>Dyrbys</i> 'dirbęs'	<i>turiejys</i> 'laikęs'	<i>matys</i> 'matęs'
Būs. „	<i>Dyrbsis</i> 'dirbsias'	<i>turiesis</i> 'laikysias' ⁴⁶	<i>matisis</i> 'matysias' ⁴⁷

Nekaitomieji veikiamieji

Es. laik.	<i>Dyrbat</i> 'kai dirbau'	<i>turijt</i> 'kai laikiau' ⁴⁸	<i>matat</i> 'kai mačiau' ⁴⁹
Būt. „	<i>Dyrbùs</i>	<i>turiejùs</i>	<i>matius</i> ⁵⁰
Būs. „	<i>Dyrbsjt</i>	<i>turiesjt</i>	<i>matisjt</i>

Neveikiamieji

Es. laik.	<i>Dyrbamas</i> 'kurį dirba' ⁵¹	<i>turemas</i> 'kurį laiko'	<i>matomas</i> 'kurį mato'
Būt. „	<i>Dyrbtas</i>	<i>turietas</i>	<i>matitas</i>
Būs. „	<i>Dyrbsemas</i>	<i>turiesemas</i>	<i>matisemas</i>

⁴⁶ AK 53 „'laikysias'“ nėra.

⁴⁷ AK 53 „'matysias'“ nėra.

⁴⁸ AK 53 „'kai laikiau'“ nėra.

⁴⁹ AK 53 „'kai mačiau'“ nėra.

⁵⁰ AK 53 „matius“.

⁵¹ AK 53 neveikiamųjų dalyvių visų trijų ž-ių esamasis laikas neturi lenk. vertimų, nors MV — turi.

[60v] Vienlaikis

Dyrbdamas 'dirbdamas'⁵² *turiedamas* 'laikydamas' *matidamas* 'matydamas'

Reikiamybės

Dyrbtynas 'reikia dirbti'⁵³ *turietynas* 'reikia laikyti' *matitynas* 'reikia matyti'

Veiksmožodinis daiktavardis

Dyrbymas 'dirbimas' *turiejymas* 'laikymas' *matimas* 'matymas'

§ VIII. Apie sangražinių veiksmožodžių asmenavimą

1. Sangražinio asmenavimo veiksmožodžiai arba turi šitą reikšmę (§ II, Nr. 6), arba dar yra veikiamieji, arba neveikiamieji ar niekatrieji, – turintys tik sangražinių veiksmožodžių galūnes. Asmenuojant įvardis *sawī* 'save' vartojamas ne visas, bet tik vienas priebalsis *s*, jis pridedamas prie veiksmožodžio galūnės. Ir jeigu pridedamas prie galūnės *ū*, tai ją keičia *ou*, tiek esamojo, tiek būsimąjo laiko tik pirmajame asmenyje: *genū* 'genu', *genous* 'vejuosi kažką', *turiū* 'laikau', *turious* 'kažko laikausi', *ginsious* 'vysiuosi', *turiesious* 'laikysiuosi'. Prie bet kurio laiko veiksmožodžių, kurie baigiasi *au*, *s* pridedamas prie tos pat galūnės: *matau* 'matau', *mataus*, *matiau*, *matiaus*, *turieju*, *turiesiaus*.

2. Asmenų galūnės yra tos pačios, kaip ir ankstesnio asmenavimo, tik prie jų pridedamas sangražinis *s*. Visgi dviskaitos ir daugiskaitos asmenų gale, tarp įprastinės pirmojo asmens galūnės ir priebalsio *s*, įterpiamas balsis *o*: *garbynū*, *garbynous*, *garbynas* 'giriasi', *garbynawos*, *garbynamos*. O dgs. antrojo asmens gale [61] galūnė *t* suminkštėja, po jos išspraudžiamas *e*: *garbynaties*, *raszieties*, *turieseties*, *turietümeties*. Panašiai liepiamojoje nuosakoje po kamiengalio priebalsio *k*

⁵² AK 53 visi trys vienlaikio dalyvio, t. y. pusdalyvio, ž-iai neturi lenk. vertimų, bet MV — turi.

⁵³ AK 53 visi trys reikiamybės dalyvio ž-iai neturi lenk. vertimų, bet MV — turi.

atsiranda e: *raszik, raszikes, matik, matikes, matikemos, matiketies*⁵⁴. Prie įprastinės bendraties nuosakos galūnės pridodama **js**, *raszity, raszityjs*.

3. Tik eigos veikslo sangražiniai veiksmažodžiai turi savas galūnes, o įvykio veikslo, kadangi yra sudurti iš kokio nors prielinksnio ir veikiamojo veiksmažodžio, tai įvardis *sy* atsiduria tarp šių dviejų įvykio veikslo veiksmažodžių sudarančių dalių. Pats toks veiksmažodis išlaiko savo pirminę galūnę ir yra asmenuojamas sulig veiksmažodžių, kurie baigiasi **ù** arba **au**, forma: *raszau, raszau*⁵⁵, *pasyraszau, liksmynù, liksmynous*⁵⁶, *pasyliksmynù, joukous* 'juokiuosi', *prasyjoukù*⁵⁷.

4. Kas buvo sakyta apie nesangražinių veiksmažodžių asmenavimą (§ IV, Nr. 3 ir toliau), tinka ir sangražiniams. Todėl šios galūnės veiksmažodžiai esamajame ir būtajame laike analogiškai būna trejopi.

§. IX. Sangražinių veiksmažodžių asmenavimo forma

Tiesioginė nuosaka

Esamasis laikas

Vns.	1. <i>Kasous</i> 'kasuosi'	<i>sakaus</i> 'sakausi'	<i>turious</i> 'laikauši'
	2. <i>Kasis</i>	<i>sakajs</i>	<i>turis</i>
	3. <i>Kasas</i>	<i>sakos</i>	<i>tures</i>
Dvisk.	1. <i>Kasawos</i>	<i>sakowos</i>	<i>turewos</i>
	2. <i>Kasataus</i>	<i>sakotaus</i>	<i>turetaus</i>
[61v] Dgs.	1. <i>Kasamos</i>	<i>sakomos</i>	<i>turemos</i>
	2. <i>Kasaties</i>	<i>sakoties</i>	<i>tureties</i>

Būtajasis laikas

Vns.	1. <i>Kasiaus</i> 'kasiausi'	<i>sakiaus</i> 'sakiausi' ⁵⁸	<i>turiejaus</i> 'laikiausi' ⁵⁹
	2. <i>Kasejs</i>	<i>sakejs</i>	<i>turiejejs</i>
	3. <i>Kasies</i>	<i>sakies</i>	<i>turiejos</i>

⁵⁴ AK 53v ž. „*matiketies*“ nėra.

⁵⁵ AK 53v ž. „*raszau*“ nėra.

⁵⁶ AK 53v ž. „*liksmynous*“ nėra.

⁵⁷ AK 53v teksto „*joukous* 'juokiuosi', *prasyjoukù*“ nėra.

⁵⁸ AK 53v „*sakiausi*“ nėra.

⁵⁹ AK 53v „*laikiausi*“ nėra.

Dvisk.	1. <i>Kasiewos</i>	<i>sakiewos</i>	<i>turiejowos</i>
	2. <i>Kasietaus</i>	<i>sakietaus</i>	<i>turiejotaus</i>
Dgs.	1. <i>Kasiewos</i>	<i>sakiewos</i>	<i>turiejowos</i>
	2. <i>Kasieties</i>	<i>sakieties</i>	<i>turiejoties</i>

Būsimasis laikas

Vns.	1. <i>Kasious</i> 'kasiuo- si' ⁶⁰	<i>sakisious</i> 'saky- siuosi'	<i>turiesious</i> 'laiky- siuosi'
	2. <i>Kasis</i>	<i>sakisis</i>	<i>turiesis</i>
	3. <i>Kases</i>	<i>sakises</i>	<i>turieses</i>
Dvisk.	1. <i>Kasewos</i>	<i>sakisewos</i>	<i>turiesewos</i>
	2. <i>Kasetaus</i>	<i>sakisetaus</i>	<i>turiesetaus</i>
Dgs.	1. <i>Kasemos</i>	<i>sakisemos</i>	<i>turiesemos</i>
	2. <i>Kaseties</i>	<i>sakiseties</i>	<i>turieseties</i>

Liepiamoji nuosaka

Vns.	2. <i>Kaskes</i> 'kaskis' ⁶¹	<i>sakikes</i> 'sakykis'	<i>turiekės</i> 'laikykis'
	3. <i>tegùl kasas</i>	<i>tegùl sakos</i>	<i>tegùl tures</i>
Dvisk.	1. <i>Kaskewos</i>	<i>sakikewos</i>	<i>turiekewos</i>
	2. <i>Kasketaus</i>	<i>sakiketaus</i>	<i>turieketaus</i>
[62] Dgs.	1. <i>Kaskemos</i>	<i>sakikemos</i>	<i>turiekemos</i>
	2. <i>Kasketies</i>	<i>sakiketies</i>	<i>turieketies</i>

Tariamoji nuosaka

Vns.	1. <i>Kastios</i> 'kasčiau- si' ⁶²	<i>sakitios</i> 'sakyčiau- si'	<i>turietios</i> 'laiky- čiausi'
	2. <i>Kastumis</i> ⁶³	<i>sakitumis</i>	<i>turietumis</i>
	3. <i>Kastumes</i>	<i>sakitumes</i>	<i>turietumes</i>

⁶⁰ AK 54 visų trijų ž-ių būsimąjo laiko vns. 1-asis asmuo neturi lenk. vertimų, bet MV — turi.

⁶¹ AK 54 liepiamosios nuosakos visų trijų ž-ių vns. 2-asis asmuo neturi lenk. vertimų, bet MV — turi.

⁶² AK 54 tariamosios nuosakos visų trijų ž-ių vns. 1-asis asmuo neturi lenk. vertimų, bet MV — turi.

⁶³ AK 54 visos tariamosios nuosakos lytys su galūniniu „-ù-“ turi ir gravio ženklą (3 ž-iai po 6 lytis — iš viso 18), bet MV atitinkamos 18 lyčių „-u-“ turi jau be gravio.

Dvisk.	1. <i>Kastumewos</i>	<i>sakitumewos</i>	<i>turietumewos</i>
	2. <i>Kastumetaus</i>	<i>sakitumetaus</i>	<i>turietumetaus</i>
Dgs.	1. <i>Kastumemos</i>	<i>sakitumemos</i>	<i>turietumemos</i>
	2. <i>Kastumeties</i>	<i>sakitumeties</i>	<i>turietumeties</i>

Bendraties nuosaka

Kastyjs 'kastis'⁶⁴ *sakityjs* 'sakytis' *turietyjs* 'laikytis'

Dalyviai

Kaitomieji veikiamieji

Es. laik.	<i>Kasqs</i> 'kasąsis'	<i>sakqs</i> 'sakąsis'	<i>turįs</i> 'laikąsis'
Būt. „	<i>Kasęs</i>	<i>sakęs</i>	<i>turiejęs</i>
Būs. „	<i>Kasįs</i>	<i>sakįsįs</i>	<i>turiesįs</i>

Nekaitomieji

Es. laik.	<i>Kasqtes</i> 'kai kasiausi' ⁶⁵	<i>sakqtes</i> 'kai sakiausi'	<i>turętes</i> 'kai laikiausi'
Būt. „	<i>Kasiūses</i>	<i>sakiūses</i>	<i>turiejęses</i>
Būs. „	<i>Kasętes</i>	<i>sakisętes</i>	<i>turiesętes</i>

Vienlaikis

Kasdamos 'kasdamasis'⁶⁶ *sakidamos* 'sakidamasis'

turiedamos 'laikydamosis'

[62v] Neveikiamųjų ir reikiamybės dalyvių nėra.

Nekaitomasis veiksmožodinis daiktavardis

Kasymos 'kasimasis' *sakimos* 'sakymasis'⁶⁷ *turiejimos* 'laikymasis'⁶⁸

⁶⁴ AK 54 bendraties nuosaka pateikta be lenk. vertimų, bet MV — su.

⁶⁵ AK 54v visi trys nekaitomieji esamojo laiko dalyviai neturi lenk. vertimo, bet MV — turi.

⁶⁶ AK 54v visi trys vienlaikiai dalyviai, t. y. pusdalyviai, neturi lenk. vertimo, bet MV — turi.

⁶⁷ AK 54v „sakymasis“ nėra.

⁶⁸ AK 54v „laikymasis“ nėra.

Pastabos

1. Šia forma asmenuojami ir neveikiamieji eigos veikslo bei savybiniai veiksmažodžiai, nes turi sangražinių veiksmažodžių galūnes.

2. Iš šio asmenavimo įsitikiname, kokia yra veiksmažodžių, asmenuojamų § VII nurodyta forma, tikroji tiek esamojo, tiek būtojo laiko trečiojo asmens galūnė, nes balsis, atsidūręs prieš sangražos žymę, t. y. galūnę *s*, yra nesangražinių veiksmažodžių trečiojo asmens galūnė.

§ X. Apie sudurtinį asmenavimą

Kaitant sudurtines formas, kaip buvo sakyta, asmenuojamas tik pagalbinis veiksmažodis ir pridamas dalyvis to veiksmažodžio, kuris pasirinktas asmenuoti; ir kai kurie jo laikai pradžioje įgyja skiemenį⁶⁹ **be** tebesitęsiančiam veiksmui pažymėti. Sudurtinis asmenavimas tuo skiriasi nuo paprastojo, kad, 1) tiesioginė nuosaka turi **devynis** laikus, o liepiamoji ir tariamoji tik po tris; 2) kad jis turi visus tris visų trijų skaičių asmenis; visgi dviskaitos ir daugiskaitos trečiąjį asmenį skiria vien tik dalyvis, jis taip pat išreiškia reikiamas giminės galūnes, ir todėl toks asmenavimas gali būti vadinamas gimininiu; 3) šito asmenavimo dalyvis būna arba kaitomasis veikiamasis, arba neveikiamasis, ir visų trijų laikų, esa[63]mojo, būtojo ir būsimojo. Toks sudurtinis asmenavimas būdingas tik žemaičių kalbai, nevartojamas jokiaje žinomesnėje Europos kalboje; iš pirmo žvilgsnio jis gali atrodyti tik neišlavintos kalbos páníniava, ir todėl šitokiu būdu lenkiškai kalbant žemaitis tampa juokingas, pvz., **jestem bywszy, bylem robiwszy, bądź pizzący**. Bet žemaičių kalboje tai nėra juokinga, ir kas ją moka iš pagrindų, iš šito asmenavimo pažins didžiulį jos turtingumą. Apie tai kiekvienas gali įsitikinti iš tolesniojo skyriaus § XII, kur smulkiai išaiškinta, kur ir kokiais atvejais tiktai šitoks asmenavimas vartojamas. Kadangi lenkų kalboje tokio nėra, tai ir žemaičių kalboje jo sistema negalėjo turėti lenkų kalbai būdingų pavadinimų; todėl jie buvo sudaryti pagal tai, kokio laiko pagalbinis veiksmažodis ar dalyvis vartojamas. Žemaičių gramatikos autoriai sudurtinį asmenavimą maišė su pavieniu, arba paprastuoju; tai darė neteisingai, nes jie labai skiriasi

⁶⁹ Terminas „skiemeni“ pavartotas tik AK 54v („zglaske“), o čia, MV, J. Čiuldos turbūt per klaidą parašyta „garsą“ („glaske“).

reikšme ir kalbos sudėtimi; todėl negali būti vienas vartojamas tapačiai vietoj kito. Visi veiksmožodžiai, turintys kaitomuosius veikiamuosius ar neveikiamuosius dalyvius, neišskiriant netgi pagalbinio veiksmožodžio, gali būti asmenuojami sudurtine forma. O kadangi pagalbinio veiksmožodžio, kaip veiksmožodžio, asmenų ir skaičių galūnes išlaiko ir šitas asmenavimas (žr. § VI), tai kad sutrumpėtų raštas ir būtų išvengta nuobodaus vienodumo, tik pirmieji kiekvieno laiko asmenys bus nurodomi.

[63v] § XI. Sudurtinio asmenavimo forma

Tiesioginė nuosaka

- | | |
|---|---|
| 1. Tikrasis esamasis laikas
<i>Esù dyrbąs</i> 'esu dirbąs' | 2. Dabartinis būtasis I.
<i>Esù dyrbys</i> 'esu dirbęs' |
| 3. Dabartinis būsimasis I.
<i>Esù dyrbsis</i> 'turiu dirbti' | 4. Praėjęs esamasis I.
<i>Bùwau bedyrbąs</i> 'kai dirbau' |
| 5. Tikrasis būtasis I.
<i>Bùwau dyrbys</i> 'buvau dirbęs' | 6. Praėjęs būsimasis I.
<i>Bùwau dyrbsis</i> 'turėjau dirbti' |
| 7. Būsimas esamasis I.
<i>Busiù bedyrbąs</i> 'ką tik pradėsiu dirbti' | 8. Būsimas būtasis I.
<i>Busiù dyrbys</i> 'dirbau, bet nepabaigiau' |
| 9. Tikrasis būsimasis I.
<i>Busiù dyrbsis</i> 'būsiu dirbsiąs' | |

Liepiamoji nuosaka

Esamasis laikas

Buk bedyrbąs 'dirbk gi'

Būsimasis laikas

Buk dyrbsis 'nuspręsk dirbti'

Būtasis laikas

Buk dyrbys 'įrodyk, kad dirbai'

Tariamoji nuosaka

Esamasis laikas

Butio bedyrbąs 'būčiau jau bepradedąs dirbti'

Būsimasis laikas

Butio dyrbsis 'turėčiau dirbti'

Būtasis laikas

Butio dyrbys 'būčiau dirbęs'

Bendraties nuosaka nevertojama.

Panašiai asmenuojami neveikiamieji dalyviai *dyrbamas* 'dirbamas', *dyrbtas* 'dirbtas', *dyrbsemas* 'skirtas dirbti'. Dalyvių giminių ir skaičių galūnes galima nustatyti iš linksniavimo (žr. trečiąjį skyr., § XX, Nr. 2–6, taip pat § XXI).

[64] Penktasis skyrius

Apie sintaksę

§ I. Bendras gramatinės sintaksės vaizdas

Sintakse gramatikoje vadinama tam tikra žodžių tvarka, derinimas, žodžių darymas suduriant vienus su kitais, jų surikiavimas pagal tvarką daiktų, kurių pavadinimais yra kalbos žodžiai; kaip galima pastebėti jų tarpusavio ryšius ir kaip vieni iš jų tarytum veikia kitus; kaip vienų reikšmė kinta suartėjus su kitais, kaip toks suartėjimas ar išsiskyrimas yra reikalingas ar žalingas vaizdinių tvarkai. O kaip daikto vaizdiniai paprastai nuo smulkių prieina prie bendrųjų, taip ir žodžiai, atitinkantys tuos bendruosius vaizdinius, konkrečiai žemaičių kalboje, susidaro iš žodžių, tarnaujančių vienetams. Nors fizinio pasaulio vaizdiniai atsiranda pažįstant pačius daiktus, o santykio tarp tų daiktų vaizdiniai eina po jų, visgi šiuose „Samprotavimuose“ maniau tinkama laikytis antrajame skyriuje nustatytos tvarkos, tai yra pradėti svarstyti nuo nekaitomųjų kalbos dalių. Apie jaustukus pakankamai paaiškinta jau ten, tad čia jie praleidžiami.

§ II. Apie prielinksnius

1. Prielinksniai, kaip rodo jau pats pavadinimas, yra žodžiai (tiesą sakant, **ne[64v]kaitomi**), kalboje vartojami prie vardažodžių¹. Daiktavardis ar būdvardis gali daugiariopa prasme, padėti ir santykiu įeiti į kalbos sudėtį; tačiau neturėdami tiek atitinkamų linksnių

¹ Lietuviškas terminas *prielinksnis* darybiškai nėra susijęs su *vardažodžiu*, nors lenkiškame originale toks ryšys yra: *przymek←imię*.

galūnių, tą trūkumą išreiškia, arba užpildo prie savęs pavartotais prielinksniais, tinkamais toms aplinkybėms ir santykiams reikšti. Vardžodžiai turi septynias linksnių galūnes; bet ne visi linksniai reikalauja prielinksnių. Pirmasis ir penktasis linksniai neprisijungia jokio; septintasis, reiškiantis vietą, kurioje yra koks nors daiktas, vartojamas tik šiuo vienu atveju, ir turėdamas savą galūnę, panašiai neprisijungia jokio prielinksnio. Tad likę keturi linksniai: antrasis, trečiasis, ketvirtasis ir šeštasis gali būti reikalingi prielinksnių, jų galūnėms nekintant.

2. Prielinksniai, kurie vartojami su vienu antruoju linksniu, yra: *pri* 'prie', seniau nuo jo atplėštas **p** būdavo prijungiamas prie to paties linksnio daiktavardžio, *trobosp* 'prie trobos' vietoj *pri trobos*; *nu* arba *nug* 'nuo', *ik* 'iki', *iki* 'net iki', *ysz* 'iš (iš kur)', *be* 'be', *pyrm* 'prieš (prieš ką)', *paskou* 'paskui (paskui ką)', *diel* 'dėl', *gret* 'greta'; *ejty pri žmogaus* 'eiti prie žmogaus', *atemiau nu žmogaus* 'atėmiau iš žmogaus', *ne priteka ik wyršaus* 'nepasiekia net² iki viršaus', *prilypo iki wyršunės* 'prilipo net iki viršūnės', *ejnū ysz trobos* 'einu iš trobos', *palykau be kepurės* 'likau be kepurės', *pastatiau jautį gret arklė* 'pastaciau jautį greta arklio', *ejna szou pyrm mūnys* 'eina šuo prieš mane', *waziawo brolis paskou seseryjs* 'važiavo brolis paskui seserį', *diel lygos negalieju buty miestė* 'dėl ligos negalėjau būti mieste'.

[65] 3. Tik su vienu ketvirtuoju linksniu vartojami prielinksniai: *prisz* 'priešais', *par* 'per', *pas* 'pas (pas ką)', *pro* 'pro', *apej* 'apie (apie ką)', *aplej* 'aplink', *aplik* 'aplink', *ing* 'į'; *prisz mūnį* 'priešais mane', *par upę* 'per upę', *pas motiną* 'pas motiną', *pro myszką* 'pro mišką', *apej kùnegistę*³ 'apie kunigystę', *aplej* arba *aplik trobesi* 'aplink pastatą', *ing bažnicę* 'į bažnyčią'⁴. Vis dėlto kai sakoma, kad kažkoks daiktas ramiai būna šalia kito, tada vartojamas *aplej*, *twora aplej dyrwą* 'tvora aplink dirvą', o kai reiškia vieno daikto judėjimą aplink kitą, tada sakoma *aplik* (iš *aplėkti* 'aplenkti, apsupti'), *gądras laksto aplik lызdą* 'gandras laksto aplink lizdą'. Prielinksnis *ing* ne visada vartojamas išstisais, dažniau tik *in* arba sutrumpintai *i*, *ejnū ing myszką* 'einu į mišką' arba *in myszką*, arba taip pat *i myszką*. Kartais vienas iš šio prielinksnio paimtas priebalsis **n** prijungiamas prie daiktavardžio ketvirtjo linksnio galo: *laukas* 'laukas', *laukaņ* 'į lauką', *troba* 'troba',

² AK 56 ž. „net“ nėra.

³ AK 56v „kùnygistę“.

⁴ AK 56v „ing bažnicę“ į bažnyčią“ nėra.

trobaŋ 'į trobą'. Seniau buvo sakoma *laukon*, *trobon*, dėl ko išaiškėja ketvirtuoju linksnio galūnė *a*, reikšta kaip *o*, susiliejus dviem nosiniam *a*, *n*. Anksčiau daugiskaitoje buvo sakoma *trobosna* 'į trobas', dabar taip nesakoma, bet tik *ing trobas*, *i⁵ trobas*.

4. Tik su šeštuoju linksniu vartojami prielinksniai: *sù* 'su (su kuo)', *tyjs* 'tiesiog'; *sù brclù* 'su broliu', *tyjs križiùmi* 'kryžiaus kryptimi, tiesiog į kryžių'. Net jeigu daiktas reiškia įrankį, panaudotą kokiam nors veiksmui, vartojamas šeštasis linksnis su prielinksniu *sù*: *pjauty sù pejlù* 'pjauti peiliu', *arty sù žabiù* 'arti žambiu'. Iš tikrųjų tai yra vokiška (**schneiden mit Messer**), bet tokia kalbėsena labai sena ir paplitusi [65v], tad neturėtų būti keičiama lenkiška be prielinksnio.

5. Kai kurie prielinksniai vartojami iš karto su keliais linksniais, tai pareina nuo poreikio ir kalbėjimo sąlygų. Prielinksnis *ùž* 'už', kai reiškia vieno daikto judėjimą, kad kaip nors pasislėptų už kito, tada jis vartojamas su antruoju linksniu – *skùbynous ùž trobesé* 'skubinuosi už pastato'. Kai reiškia, kad koks daiktas telpa, t. y. jau yra už kito, tada vartojamas su trečiuoju arba šeštuoju linksniu: *szou tiko ùž trobesiou* 'šuo tyko už pastato' arba *szou tiko ùž trobesiù*; *slapaus ùž tawym* 'slepiuosi už tavęs'. O kai žymi vieno daikto keitimą kitu, vartojamas su ketvirtuoju linksniu: *ùž karwę gawau pynìgus* 'už karvę gavau pinigų', *ùž pynìgus ùzmokiejau pelajs* 'už pinigų užmokėjau pelais'.

6. Kai prielinksnis *pagal* vartojamas prieš daiktavardį, valdo antrąjį linksnį, *pagal bažniczés* 'pagal bažnyčią', *Ewangielyjé⁶ pagal szwéta Jona* 'Evangelija pagal šventą Joną'. O kai žymi kokio nors daikto ėjimą, judėjimą per kitą, tada vartojamas po daiktavardžio, ir pats tas daiktavardis būna šeštojo linksnio, *katé pabiego stogù pagal* 'katė pabėgo per stogą'. Kai daiktavardis žymi laiką, per kurį kas nors vyksta, *pagal* panašiai vartojamas po daiktavardžio, to paties linksnio, *nakty pagal* 'nakties metu', *dyjnù pagal* 'dienos metu'.

7. Prielinksnis *lig* 'iki, ligi', kai žymi vieno daikto siekimą susilyginti su kitu, tada vartojamas su antruoju linksniu, *ùžlypau lig wyršaus* 'užlipau ligi viršaus'. Kai ženklina, kad vienas daiktas yra koku nors aspektu lygus su kitu, tada *lig* vartojamas [66] su šeštuoju linksniu: *lig mediù* 'lygiai su medžiu', *lig stogù* 'lygiai su stogu', *lig mùnym* 'lygiai su manimi', *sùlig stùlpù* 'lygiai su stulpu'.

⁵ AK 56v „in“.

⁶ AK 57 „Ewanielyjé“.

8. Kai prielinksniai *at* 'ant' ir *po* 'po' reiškia vieno daikto slinkimą virš ar po kitu, jie vartojami su antruoju linksniu *lypù at trobos, lįdau po pecziaus* 'lipu ant trobos', 'lindau po pečiumi'. Kai reiškia, kad koks daiktas yra virš ar po kitu, tada vartojamas su šeštuoju linksniu: *stowiù at trobù* 'stoviu ant trobos', *gùlù po soulù* 'guliu po suolu'. Vienu atveju prielinksniį *at* įprasta praleisti, kai žemaitiškai sakoma, kad kas klūpi: *kelųsé klupo, kelųsé klaupęs*⁷ 'klūpėdamas'; tada septintasis daiktavardžio *kelej* 'keliai' linksnis būna vartojamas. Kai prielinksnis *po* reiškia kažko paskirstymą, jis vartojamas su ketvirtuoju linksniu: *po ketùris arklus* 'po keturis arklius', *po septines karwes* 'po septynias karves', *po dewines žùwis* 'po devynias žuvis'. Panašiai kai reiškia vietą, po kurią vyko kažkoks judėjimas, prielinksnis *po* irgi vartojamas su ketvirtuoju linksniu: *po wysus laukus yszwajksztiojau* 'po visus laukus išvaikščiojau', *po wysą myszką yszyjszkojau* 'visą mišką išieškojau', *wajksztiojé po trobą* 'vaikščioja po trobą', *žwejojé po wysą upę* 'žvejoja po visą upę'. Kai reiškia vieno daikto seką paskui kitą, vartojamas su antruoju linksniu, *po wasaros atejs rùdou* 'po vasaros ateis ruduo'. Klausimas „kiek kainuoja?“ vartojamas su trečiuoju linksniu, *po kam?* 'po kiek', tačiau atsakymas – su ketvirtuoju, *po ketùres dytkas* 'po keturis sidabrinis grašius'.

9. Prielinksnis *szalyp* 'šalia'. Iš daiktavardžio *szalys* 'šonas' ir dalies [66v] prielinksnio *po* priebalsio *p*, prijungto prie šeštojo linksnio, sudarytas neva prielinksnis *szalyp* yra vartojamas su antruoju linksniu, *szalyp arklé* 'šalia arklio'. *Szalyp* skiriasi nuo *gret*, nes šis žymi tą pačią vieno daikto kryptį su kitu, o *szalyp* į kryptį neatsižvelgia, tik ženkлина vieno daikto buvimą šalia kito šono. Prielinksnis *tarp* 'tarp' vartojamas su dviskaitos arba⁸ daugiskaitos antruoju linksniu, *tarp brolùms* 'tarp dviejų brolių'⁹, *tarp žmonių* 'tarp žmonių'.

§ III. Apie prieveiksmius

1. Dar yra beveik nekaitomų žodžių, po savęs reikalaujančių tam tikrų linksnių daiktavardžių; kai kurie jų yra kilę iš būdvardžių ir net gali būti kaitomi laipsniais. Žymi arba vieno daikto padėtį kito at-

⁷ AK 57 „klaupęs“.

⁸ AK 57v „dviskaitos arba“ nėra.

⁹ AK 57v pavyzdžio „*tarp brolùms*“ 'tarp dviejų brolių' nėra.

žvilgiu, arba judėjimo kryptį; yra šitie: *pyrm* 'pirma, prieky, anksčiau', *artyj* 'arti', *skersaj* 'skersai', *yszyłgaj* 'išilgai', *iskrypaj* arba *iskrypaj* 'įstrižai'. *Pyrm* iš *pyrmas* 'pirmas', *pyrmesnej* 'pirmiau'; *artyj* (tiksliau *artej*) iš *artus* 'artus', *artesnej*; *skersaj* iš *skersas* 'skersas'; *yszyłgaj* iš *yszyłgas* 'išilgas'; *iskrypaj* iš *iskrypas* 'įstrižas'. Šierieveiksmais¹⁰ vartojami su antruoju linksniu: *pyrm tawys* 'prieš tave', *artyj gyrés* 'arti girios', *skersaj lętos* 'skersai lentos', *yszyłgaj kelé* 'išilgai kelio', *iskrypaj būrnos* 'įstrižai burnos'. Dar yrarieveiksmių, sudarytų iš įvardžių ir daiktavardžio *púsé* 'šonas; pusė': *anas* 'jis', *anųpús* 'anoj pusėj'; *katras* 'kuris iš dviejų', *katrųpús* 'kurioj (iš dviejų) pusių'; *kùris* 'kuris', *kùriųpús* 'kurioj pusėj'; *szis* [67] 'štai šitas', *szypús* 'šitoj pusėj'; *ątras* 'antras', *ątrųpús* 'kitoj pusėj'. Ir šie vartojami su antruoju linksniu: *katrųpús daržynies* 'kurioj daržinės pusėj', *ątrųpús¹¹ jaujé* 'kitoj jaujos pusėj', *szypús trobesé* 'šiapus pastato'. Su tuo pačiu linksniu vartojami irrieveiksmai, žymintys neapibrėžtą kiekį: *gana dounos* 'gana duonos', *daug nelajmių* 'daug nelaimių', *maž pynigų* 'mažai pinigų'.

2. Iš būdvardžių sudarytiejirieveiksmai dar yra dvejopi: **nesantykiniai**, nesusiję aiškiai su jokiuduiktavardžiu, pvz., *szalt* 'šalta', *grazù* 'gražu', *karszt* 'karšta'¹², *tąmsù* 'tamsu', *szwyjsù* 'šviesu', *bjaurù* 'bjauru', *bajsù* 'baisu', *tolù* 'toli' ir t. t. ir **santykiniai**, išreiškiantys kokio nors veiksmo padėtį, pvz., *auksztaj* 'aukštai (kad kas yra aukštai)', *žemaj* 'žemai', *grazėj* 'gražiai' (*grazėj aprieditas* 'gražiai aprengtas'). Ir šitokierieveiksmai nevaldo jokio linksnio.

3. Rieveiksmai, kilę iš dalyvių, vartojami su tais pačiais linksniais, kaip ir jų dalyviai, *priderątej sawa stonou apsyęjty* 'deramai savo padėčiai elgtis'. *Priderątej* iš *priderąs*, *prideriety* 'būti priderančiam'.

4. Tikriejirieveiksmai, kurie neturi nieko bendra su linksniavimu, bet pagal kalbos poreikį dedami šalia veiksmažodžių, yra tokie: *kad* 'kai', *jej* 'jei', *idqt* 'idant', *teguł* 'teguł', *ne* 'ne', *bene* 'ar ne', *kadaj?* 'kada?'¹³ Rieveiksmai *kad*, *jej* vartojami su tiesiogine ar tariamąja nuosaka: *kad būwau mažas* 'kai buvau mažas', *butùmi protingù*, *kad mokitùmis* 'būtum protingas, jei mokytumėisi', *jej nori*, *gali* 'jei nori, gali', *jej dyrbtù*[67v]*mi* 'jeigu dirbtum'. Rieveiksmis *idqt* visada var-

¹⁰ AK 58 „būdvardiniai rieveiksmai“.

¹¹ AK 58 „anųpús 'anoj pusėj', ątrųpús“.

¹² AK 58 yra „karszt 'karšta', grazù 'gražu““, bet MV ž-iai sukeisti vietomis.

¹³ AK 58 ž. „kadaj? 'kada?'“ nėra.

tojamas su tariamąja nuosaka, *ejdams*¹⁴ *par ledą saugokes, idąt ne paslistūmi* 'eidamas per ledą saugokis, idant nepaslystum'. Prieveiksmis *tegūl* ar trumpiau *te*¹⁵, reiškiantis įsakymą arba veiksmo būtinumą, vartojamas su tiesioginės nuosakos esamojo laiko trečiuoju asmeniu, *tegūl dyrba* 'tegul dirba' arba *te dyrba*. Neigiamasis prievėiksmis *ne* vartojamas su tokia nuosaka, kokios reikalauja kalbos tvarka. Kai prielinksnis *be* būna tikras prievėiksmis, tarnauja antrajam linksniui; kai yra prievėiksmis, reiškia tebevykstantį veiksma; asmenuojamas kartu su prievėiksmiu *te*, su kuriuo jungiasi, *ar tebe dyrbi?* 'ar tebedirbi?', sutrumpintai *ar teb dyrbi?*, arba su prievėiksmiu *ne*, *bene raszaj* 'bene rašai?' Į tokius klausimus atsakoma tais pačiais prievėiksmiais¹⁶, tai yra, kai veiksmas dar vyksta, sakoma *tebe* arba *teb*, o kai jau yra baigęsis, sakoma *nebe* arba *neb*: *ar teb skajtaj?* 'ar dar skaitai?' – *teb skajtau* 'dar skaitau' arba *neb skajtau* 'jau neskaitau'. Kartais *be* atstoja *ar* 'ar?', *be būwaj?* 'ar tik buvai' vietoj *ar būwaj?* *Be* vietoj *ar* vartojamas tada, kai klausama abejojant kieno nors sąžiningumu. Yra dar kitokių prievėiksmių, nieko nevaldančių, pvz., *tąkag* 'nuolatos', *įkādyn* 'tuoj paskui (ką)', *įpiedyn* 'įpėdin', *parežiou* 'nuosekliai', *paejlou* 'paeilium', *pagalou* 'pagaliau', *pawyrzjou* 'paviršutiniškai', *pagretiou* 'vienas šalia kito', *pasalū* 'paslapčia, netikėtai', *wyjnkart* 'iš karto, vienu metu' ir daug kitų¹⁷ į juos panašių¹⁸.

[68] § IV. Apie jungtukus

Vieni jungtukai vartojami keletui žodžių kalboje sujungti, kiti – sujungti keletui to paties sakinio dalių į visumą: *ązouls*¹⁹ yr *wobelys*, tejpog yr *berzas auga myszké* 'ąžuolas ir obelis, taip pat ir beržas auga miške'; *yszgyrdau, jog miesté būwo jomarks*²⁰, *noriejau tyn pasyskūbinty, bet ne galiejau, nes partrūkyno sūsiedas*, wyjnok norit ąt *wakara*

¹⁴ AK 58 „ejdamas“.

¹⁵ AK 58v „te ‘tegul’“.

¹⁶ AK 58v „sujungtais prievėiksmiais“.

¹⁷ AK 58v gale sakinio yra „ir daug kitų“, bet MV tas galas gerokai išplėstas, ž-į „pagretiou...“, „pasalū...“, „wyjnkart...“ AK 58v dar nėra.

¹⁸ AK 58v „į juos panašių“ nėra.

¹⁹ AK 58v „ązoulas“.

²⁰ AK 58v „jomarks“.

*dar nuėjau*²¹ 'išgirdau, kad mieste buvo mugė, norėjau ten pasiskubinti, bet negalėjau, nes sutrukdė kaimynas, vis dėlto nors į vakarą dar nuėjau'. Kiti padeda veiksmažodžiams arba dalyviams nusakyti kokią nors aplinkybę, ir tada greičiau būna priešdėliais; *at* ir *pa* įeina į įvykio veikslo veiksmažodžių sudėtį, o atskirai niekada nevartojami: *atkasti* 'atkasti', *aplajstity* 'aplaistyti'.

§ V. Apie vardažodžius

1. Daiktavardžiai ir būdvardžiai, reikalingi reikšmės papildymo, vartojami su papildomu antrojo linksnio daiktavardžiu, *spidūlej saulės* 'spinduliai saulės', *pyktas žmogus wertas ira karonės* 'piktas žmogus vertas yra bausmės'. Kartais, kai kalba reiškia abiejų tų daiktų turėjimą, pirmasis daiktavardis praleidžiamas ir yra numanomas, o antrasis būna antrojo linksnio: *tūriū arklų* 'turiu arklių' numanoma *burį* 'būrį', *gawau dounos* 'gavau duonos' numanoma *kepałą* 'kepalą' arba *szmotą* 'gabalą'.

2. Skaitvardiniai daiktavardžiai, t. y. daiktiniai skaitvardžiai, panašiai vartojami [68v] su antruoju linksniu daiktavardžiu, kurių kiekį jie žymi: *ketwertas arklų* 'ketvertas arklių', *dewinetas awių* 'devynetas avių'.

3. Kai daiktavardis reiškia laiką ir atsako į klausimą **kada?**, jis būna ketvirtinio, šeštojo ar septintojo linksnio: *pawasari siejem grudus, rùdenį jawus pjaunam* 'pavasari sėjame grūdus, rudenį javus pjauname'; *zyjmos dyjnomis* 'žiemos dienomis'; *wasaros łajké* 'vasarą'. Kai koks veiksmas kartojamas tam tikrais laiko tarpais, tai tie tarpai išreiškiami ketvirtuoju linksniu: *kas dyjną* 'kas dieną', *kas naktį* 'kas naktį', *kas niedielę* 'kas savaitę', *kas mienesį* 'kas mėnesį', *kas metą* 'kas metai', *kas kartą* 'kas kartą'. Taigi ir lenkų kalboje, jeigu rašoma **co ranek, co miesiąc**, ar ne geriau būtų rašyti **co dzień?** Kai kas nors yra sveikinamas ar linkima sėkmės, tai nusakoma arba pirmuoju, arba ketvirtuoju linksniu: *labas rits* 'labas rytas' **guten Morgen**, *łaba dyjna* 'łaba diena', *łabas wakaras* 'labas vakaras'; geriau vis dėlto sakoma *łabą ritą, łabą dyjną, łabą wakarą* 'łabą dieną, łabą vakarą (linkiu)'.

²¹ AK 58v „*nuėjau*“; AK 58v pavyzdys „*wyjnok norił ąt wakara dar nuėjau*“ yra atskirtas ankstesnės sakinio dalies vertimo, t. y. parašytas tarp ž-ių „*kaimynas*“ ir „*vis dėlto*“, bet MV atkeltas prie viso sakinio.

4. Kai daiktavardis vartojamas su būdvardžiu, reiškiančiu jo esmę, t. y. daikto medžiagą, tada vietoj šio būdvardžio dažniausiai vartojamas antrojo linksnio daiktavardis, iš kurio tas būdvardis yra padarytas: *szauksztas sydabrynis* 'šaukštas sidabrinis' arba *szauksztas sydabra* 'šaukštas sidabro'; *rikszté beržyné* 'rykštė beržinė' arba *rikszté berza* 'rykštė beržo'.

5. Būdvardžiai, padaryti iš veiksmazodžių *tykiù* 'tikiu', *warau* 'varau', *ge[69]nù* 'genu', *wedù* 'vedu', *welkù* 'velku', – *tykynas* 'suprantas, manas, tikijis', *warynas* 'varas', *genynas* 'genas', *wedynas* 'vedas', *welkynas* 'velkas' – turi prieš save šeštojo linksnio daiktavardį, į kurį veiksmazodis kreipia veiksmą: *saugokes, idat ne palajžitùmì degùtà medùmì tykynas* 'saugokis, idant nepalaižytum deguto, manydamas, kad tai medus'; *ejna pyjmou awymis waryns* 'eina piemuo, varydamas prieš save avis'; *arklù wedyns* 'vedas arklį'; *karwy genyns* 'genas karvę', *wyrwy welkyns* 'velkas virvę'.

§ VI. Apie vienu paprastųjų daiktavardžių padarymą iš kitų

Žemaičių kalboje vieni daiktavardžiai yra pirminiai, kiti – iš jų padaryti arba suduriant du pirminius žodžius – taip atsiranda sudurtinis žodis, – arba prie pirminio žodžio pridedant tam tikrus garsus – šitaip padarytas naujas žodis įgyja savitą reikšmę, nors sudurtiniu žodžiu ir netampa. Taigi iš paprastųjų daiktavardžių visi kiti daromi prie galo prijungiant reikalingus garsus. Šitaip darant, paprastojo daiktavardžio galūnė numetama, o į jos vietą:

1. Būdvardiniams daiktavardžiams padaryti prijungiami garsai *ùmas*: *baltas* 'baltas', *bałtùmas* 'baltumas'; aukštesnio laipsnio, t. y. intensyvumo, daiktavardžiams formuoti pridedami garsai *ibé*: *auksztas* 'aukštas', *auksztibé* 'neišmatuojama aukštybė'; *grazùs* 'gražus', *grazibé* 'nenusakoma grožybė'²².

[69v] 2. Daryti daiktavardžiams, reiškiantiems visumą, pridedama *iste*: *Karalùs* 'karalius', *Karalìste* 'karalystė'; *žmogùs* 'žmogus', *žmogìste* 'žmogiškumas', taip pat²³ 'statula, vaizduojanti žmogų'; *žmones* 'žmonės', *žmonìste* 'žmonija'.

²² MV pavyzdžių „*grazùs...*, *grazibé...*“ ir jų lenk. vertimų AK 59v nėra.

²³ AK 59v ž-ių „*taip pat*“ nėra.

3. Kuopiniams daiktavardžiams daryti pridedami garsai *inas*: *eglé* 'eglé', *eglinas* 'eglynas'; *pűszys* 'pušis', *pűszinas* 'pušynas, šilas'; *pűrwas* 'purvas', *pűrwinas* 'purvynas'. Kuopiniai vardažodžiai gyviesiems ir net negyviesiems daiktams dažnai yra atskiri: *bąda* 'banda', *buris* 'būrys', *myné* 'minia', *kruwa* 'krūva' ir t. t. Mažybiniai daiktavardžiai daromi iš paprastųjų, vietoj numestos galūnės pridedant galūnę, reiškiančią meilumą (žr. antrąjį skyr., § VIII). Taip pat būdvardžiai ir iš jų išvestirieveiksmiai gali reikšti mažumą: *baltas* 'baltas', *baltytelis* 'baltytėlis', *baltytelej* 'baltytėliai'.

4. Veiksmažodiniai daiktavardžiai daromi iš būtojo laiko šitaip: pirmojo asmens galūnė numetama, o į jos vietą pridedami skiemenys *ymas* arba *imas*: *audù* 'audžiu', *audiau*, *audymas*, *kraunù* 'kraunu', *krowiau*, *krowymas*, *raszau* 'rašau'²⁴, *rasziau*, *raszimas*.

§ VII. Apie sudurtinius žodžius

Sudurtiniai žemaičių žodžiai duriami arba iš kaitomų kalbos dalių su taip pat kaitomomis, arba iš nekaitomų su kaitomomis. Dėmenys, sudarantys sudurtinį žodį, yra arba du daiktavardžiai, arba daiktavardis su būdvardžiu, arba du būdvardžiai, arba daiktavardis ar būdvardis su įvardžiu, arba daiktavardis ar būdvardis su veiksmažodžiu, arba pagaliau veiksmažodis su veiksmažodžiu (apie pačius sudurtinius veiksmažodžius bus toliau). Sudurtiniai žodžiai [70] yra žemaičių kalbos privalumas ir jai suteikia daug patogumo, nes taip galima trumpiau ir aiškiau reikšti mintis bei vaizduoti daiktus. Tai vyksta šitaip:

1. Pirmąjį dūrinio dėmenį turintis sudaryti daiktavardis arba būdvardis praranda galūnę ir prisijungia žodį, turintį sudaryti antrąjį dūrinio dėmenį. Šitaip atsiradęs vyriškosios giminės žodis įgyja galūnę *is*, moteriškosios – *é*: *pűsé* 'pusė', *galwa* 'galva', *pűsgalwis* 'pusgalvis'; *pűsé*, *protas* 'protas', *pűsprotis* 'kvailys'; *pecziűs* 'krosnis', *kaklas* 'kaklas', *peczkaklis* 'į pagrindinį kaminą vedantis dūmtakis'; *baltas* 'baltas', *nűgara* 'nugara', *baltnűgaris* 'baltnugaris'; *joudas* 'juodas', *bieras* 'bėras', *joudbieris* 'juodbėris'. Jeigu atmetus galūnę pirmasis žodis gale turi du priebalsius, ir turintis sudaryti antrąjį dūrinio dėmenį žodis prasideda tais pačiais arba ir kitais priebalsiais, kuriuos tiesiai sujungus su pirmojo žodžio priebalsiais tarimas vis dėlto pasi-

²⁴ AK 60 ž. „rašau“ nėra.

darytų labai sunkus, tada tarp jų išspraudžiamas balsis: *arklis* ‘arklys’, *mietra* ‘mėta (augalas)’, *arklamietrė* ‘miško mėta’; *kaklas* ‘kaklas’, *riszis* ‘raištis’, *kakloriszis* ‘kaklo skarelė’. Arba kalbant vienas iš tų priebalsių nutylimas, *Tauras* ‘tauras (stumbras)’²⁵, *tauragis* (*tauragis*)²⁶ ‘tauro ragas’. Raseinių paviete netoli prūsų sienos yra miestelis *Tauragis* ‘Tauragė’ – nežinoma tikrai, nuo ko taip pavadintas, ar nuo *Tauras* ir *ragas*, kas galbūt tikėtiniau, nes tos miškuotos vietos kažkada buvo pilnos taurų, ar nuo *taurie* ‘taurė’ bei *ragas*, gal tauro ragus [70v] perdirbinėjo į taures?

2. Sudurtiniai daiktavardžiai, daromi iš daiktavardžio ar būdvardžio su prielinksniu, analogiškai įgyja galūnę iš arba é, priklausomai nuo giminės: *ùž* ‘už’, *troba* ‘troba’, *ùžtrobis* ‘vieta čia pat už trobos’; *pa* ‘po’, *soulas* ‘suolas’, *pasoulis* ‘pasuolis’; *ausys* ‘ausis’, *paausis* ‘paausys’; *akys* ‘akis’, *paakis* ‘paakys’; *pri* ‘prie’, *klietys* ‘klėtis’, *priklietis* ‘prieklėtis’; *wartaj* ‘vartai’, *priwartis* ‘ganykla už vartų’; *pa*²⁷, *tolùs* ‘tolus’, *patolis* ‘tolimas’.

3. Sudurtiniai daiktavardžiai, atsiradę iš daiktavardžio arba būdvardžio su veiksmožodžiu, ne visada keičia galūnes tokiu būdu; ir veiksmožodis, įeinąs į daiktavardžio sudėtį, liaujasi buvęs veiksmožodžiu ir įgauna daiktavardžio pavidalą: *joukas* ‘juokas’, *darity* ‘daryti’, *joukdaris* ‘juokdarys’; *kamynas* ‘kaminas’, *szloustity* ‘šluostyti’, *kamynszloustis* ‘kaminkrėtys’; *sù* ‘su’, *deriety* ‘derėti’, *sądara* ‘santalka’; *ùž* ‘už’, *dyrbty* ‘dirbti’, *ùždarbie* ‘uždarbis’; *par* ‘per’, *kasty* ‘kasti’, *parkasas* ‘perkasa, griovys’; *at* ‘at’, *austy* ‘austi’, *ataudaj* ‘ataudai’. Šitaip jungiant daiktavardį su veiksmožodžiu atsiranda daug labai gražių ir tinkamiausių pasakymų. Be kita ko, žodis *Kalbrieda*, vieno iš žemaičių gramatikos autorių sukurtas, daug aiškiau ir tiksliau atspindi esmę negu senesni pavadinimai. Juk graikų žodis gramatika (Γραμματική)²⁸ reiškia gero rašymo mokslą (γραμμεῖν ‘rašyti’)²⁹. Vokiečiai šiek tiek geriau pavadino – *Sprachlehre* ‘kalbėjimo mokslas’. Tačiau žodis *Kalbrieda* iš *kalba* ‘kalba’ ir *riedity* ‘tvarkyti’ aiškiau atspindi gramatikos objektą, nes ji yra kalbos, ar šnekamosios, ar rašomosios, [71] gero sutvarkymo taisyklių rinkinys. Taip pat yra padaryti kai kurių

²⁵ AK 60v „(stumbras), ragas ‘ragas’“.

²⁶ AK 60v lyties „(tauragis)“ nėra.

²⁷ AK 60v „pa ‘po’“.

²⁸ AK 61 graikiško ž. nėra.

²⁹ AK 61 graikiško ž. ir jo vertimo nėra.

mėnesių pavadinimai: *Rūgpjūtis* 'rugpjūtis' iš *rūgej* 'rugiai' ir *pjauty* 'pjauti', *Rūgsiejis* 'rugsėjis', *Lapkrytis* 'lapkritis' iš *lapas* 'lapas' ir *krysty* 'kristi'. Jeigu daiktavardis yra sudurtas iš prielinksnio *sù* ir daiktavardžio, padaryto iš balsiu prasidedančio veiksmažodžio, tada prielinksnis *sù* visai nepakinta – *sùeįga* 'susirinkimas' iš *sù ejnù* 'sueinu'. O jeigu veiksmažodis prasideda priebalsiu, tada prielinksnio balsis ù pakeičiamas ą: *sądara* 'santaika' iš *sùderiety* 'susitaikyti', *sąsuka* 'upės ar ko panašaus posūkis', *sątakis* 'dviejų upių santaka'.

4. Daiktavardžiai, padaryti jungiant veiksmažodį su veiksmažodžiu, turi abiejų jį sudarančių veiksmažodžių reikšmę ir linksniuojami antrąja daiktavardžių, baigiančius *is*, forma – *gyrtyjs* 'girtis', *pelnyty* 'pelnyti', *girpelnis* 'pagyrūnas'. Iš daiktavardžio ir veiksmažodžio sudurtas būdvardis, tarsi daiktavardis *niekdžiūgis* iš *niekaj* 'niekai', *džiaugtyjs* 'džiaugtis', *niekdžiūgis* 'kurį džiugina bet koks niekniekis'. Darant tokius būdvardžius pakinta beveik visa abiejų žodžių struktūra.

5. Jeigu daiktavardis, turintis sudaryti pirmąjį sudurtinio žodžio dėmenį, baigiasi *ou*, tada ne pirmojo, bet antrojo linksnio galūnė numetama – *szou* 'šuo', *bajoras* 'bajoras', *szùnyjs*⁸⁰, *szùnbajoris* 'netikras bajoras, apsišaukėlis'. O jeigu antrąjį sudurtinio žodžio dėmenį turintis sudaryti daiktavardis baigiasi *ou*, tada panašiai antrojo linksnio galūnė pakeičiama *is*: *pùsé* 'pu[71v]sė', *szou* 'šuo', *pùsszùnis* 'mažas šuo, pusiau užaugęs'; *pyjmou* 'piemuo', *pùspyjmenis* 'piemenėlis'.

§ VIII. Apie įvykio veiklo veiksmažodžius

1. Įvykio veiklo veiksmažodžiai reiškia judančio arba veikiančio daikto būsenos tvirtumą, taip pat veiksmo arba veikėjo judėjimo kryptį; jie žemaičių kalboje visada yra sudurtiniai. Į jų sudėtį įeina paprasti, t. y. eigos veiklo, veiksmažodžiai ir prielinksniai ar prieveiksminiai, reiškiantys minėtą veiksmą. Į įvykio veiklo veiksmažodžių sudėtį prielinksniai įeina arba pirminio pavidalo, t. y. sveiki, arba kaip nors pakitę; jų yra dvylika: *ap*, *at*, *ąt*, *į* arba *in*, *nu*, *pa*, *par*, *pra*, *pri*, *sù*, *ùž*, *ysz*. Apžvelkime atskirai.

2. Iš *aplej*, *apej* kilęs prielinksnis *ap* reiškia kažko apsukimą, apsupimą, apjuosimą, apibrėžimą: *apdarity* 'aprengti', *apkasty* 'apkasti',

⁸⁰ AK 61 „szùnyjs 'šuns“.

apwejziety 'apžiūrėti', *apgauty* 'apgauti', *apipeniety* 'apipenėti',
apjoukty 'apjuokti', *apsakity* 'papasakoti', *apkalbiety* 'apkalbėti'.

3. Prielinksnis *at* kilo iš lenkų *od*, *do*; vieni su juo sudurti veiksmažodžiai reiškia artėjimą: *atbiegty* 'atbėgti', *atwarity* 'atvaryti', *atneszty* 'atnešti'; kiti žymi tolimą: *atmesty* 'atmesti', *atkabinty* 'atkabinti', *atwersty* 'atversti, atkelti', *atkyrsty* 'atkirsti'.

4. Prielinksnis *at* žymi ko nors pakilimą: *atlypty* 'užlipti ant ko', *atkabinty* 'užkabinti, pasverti', *atšokty* 'užšokti, užšokti ant ko', *atejty* 'užėiti, užlipti'. Išimtis čia yra tik veiksmažodis *atšztykty* 'atšpėti'.

5. Prielinksnis *ing* ne visas įeina į veiksmažodžio sudėtį – arba tiktai *in*, arba [72] pavirtęs nosiniu *i*, – o ženklina įėjimą, patalpinimą kur nors viduje: *inejty* arba *iejty* 'ieiti', *indiety* arba *idiety* 'idėti', *isūkty* 'isukti', *įvažiuoty* 'įvažiuoti', *įkrauty* 'prikrauti'.

6. Sudurtiniai veiksmažodžiai su prielinksniu *nu*, sutrumpėjusiu iš *nug*, žymi: a) tolimą, *nuneszty* 'nunešti į vietą', *nupeszyty* 'nupešti', *nurauty* 'nurauti (pvz., linus)', *nuskūsty* 'nuskusti'; b) leidimąsi iš viršaus žemyn, *nuszokty* 'nušokti', *numesty* 'numesti', *nujimty* 'nuimti'; c) veiksmo baigtį, *nudyrbty* *darbus* 'nudirbti darbus', *nuszauty* *pauksztį* 'nušauti paukštį', *nudūrty* 'negyvai nudurti'.

7. Prielinksnis *pa*, perdirbtas iš prielinksnio *po*, sujungtas su veiksmažodžiu, arba, tiksliau, veiksmažodis padarytas su šituo prielinksniu³¹, žymi: a) užbaigtą daiktą arba kokią pabaigą, *paaugty* 'paaugti', *padyrbty* 'padaryti', *pasiuty* 'pasiūti', *panokty* 'pavyti', *pažadiety* 'pažadėti', *padauginty* 'padauginti', *paslaugity* 'pavaduoti'; b) vieno daikto patalpinimą po kitu, *pasliepty* 'paslėpti po kuo', *pasliegty* 'po svoriu pakišti', *palinsty* 'palįsti'.

8. Prielinksnis *par* žymi vieno objekto ėjimą per kitą: *parlypty* 'perlipti (pvz., per tvorą)', *pargaliety* 'įveikti, nugalėti', *parkalbiety* 'perkalbėti, įtikinti', *paržegty* 'peržengti', *parpraszyty* 'atsiprašyti'. Kartais žymi grįžimą, *parbiego arklis ysz myszka* 'parbėgo (grįžo) arklis iš miško', *parvažiawo tiewas*³² *ysz gyrés* 'grįžo tėvas iš girios'.

9. Prielinksnis *pra*, iš *pro* 'pro', žymi kažko praėjimą pro šalį: *praejty* 'praieiti pro šalį', *praszokty* 'prašokti pro šalį'. Išskyrus veiks-

³¹ MV iš tikrųjų čia parašyta „būdvardžiu“, bet AK 62 rodo, kad turi būti „prielinksniu“.

³² AK 62 „tiewas“.

mažodį *prabiegty*, kai jis reiškia, kad kažko išgąsdintas paukštis visam laikui palieka savo lizdą. Kartais turi lenkiško *prze* reikšmę: *pradūrty* ‘pradurti’, *prapūlty* ‘prapulti, žūti’, [72v] *prasyrasty* ‘prasikalsti, nusižengti’.

10. Prielinksnis *pri* reiškia: a) priartėjimą, *priwažiouty* ‘privažiuoti’, *priwarity* ‘privaryti (ką prie ko)’, *prispyrty* ‘priversti’³³, *prizelty* ‘prizelti’; b) pripildymą, *prikimszty* ‘prikimšti’, *pripylyty* ‘priberti, pripilti’; c) sulyginimą, *priaugty*³⁴ ‘priaugti’, *prilypty* ‘prilipti (lipant)’.

11. Prielinksnis *sù* veiksmazodžiui suteikia sujungimo, dviejų ar daugiau daiktų surinkimo į vieną krūvą reikšmę: *sùkasty* ‘sukasti’, *sùwarity* ‘suvaryti’. Kartais ženklina tiktai įvykusį veiksmą, nežymėdamas daiktų sancaupos: *sùwalgity* ‘suvalgyti’, *sùplieszity* ‘suplėšyti’, *sùbadity* ‘subadyti’, *sùrugty* ‘surūgti’, *sùdegty* ‘sudegti’, *sùputy* ‘supūti’.

12. Į veiksmazodžio sudėtį įeinantis prielinksnis *ùz* vartojamas ta pačia reikšme kaip ir lenkų *za*: *ùzejty* ‘užėti’, *ùzdiety* ‘uždėti, užduoti’³⁵, *ùzmuszty* ‘užmušti’. Išimčių sudaro *ùzaupty* ‘užaugti’, *ùzgauty* ‘užgauti’, *ùzejty* ‘ieškant rasti’. Veiksmazodis *ùzstoty* vienu atveju reiškia ‘pavaduoti; ginti’, o kitu – ‘pradėti’, *medej pawasarj židiety* *ùzstojjé* ‘medžiai pavasarį žydėti pradėjo’.

13. Kai prielinksnis *ysz* įeina į veiksmazodžio sudėtį, jis atitinka lenkų *wy*, panašiai jungiamą prie veiksmazodžio: *yszdyrbty* ‘išdirbti’, *yszarty* ‘išarti’, *yszkasty* ‘iškasti’³⁶. Išimtis yra *yszganity*, kai reiškia ‘išgelbėti, išvaduoti’. Paprastai *yszganity* reiškia ‘ganyti, išganyti (pvz., pievą)’. Apie prielinksnį *be* irrieveiksmį *ne* žiūrėk aukščiau § III, Nr. 3³⁷.

14. Prieveiksmis *te* iš *tegùł*, kai kartais taip sutrumpintas jungiasi su pagalbinio veiksmazodžiu, reiškia ‘tiktai’: *maž tiera dounos* ‘mažai jau tiktai yra duonos’, *waląda tiera, kajp atejej* ‘dar tiktai valandėlė, kaip atėjai’. Kartais, vartojamas atskirai nuo [73] veiksmazodžio, taip pat reiškia ‘tiktai’, *ketùri bernaj te atejo* ‘keturi bernai teatėjo’.

15. Iki vieno garso *sz* sutrumpėjęs prieveiksmis *szin* jungiamas prie judėjimą reiškiančio veiksmazodžio, kurio vartojamas tik liepiamo-

³³ AK 62 ž. „*prispyrty* ‘priversti’“ nėra.

³⁴ AK 62 „*priaugty*“.

³⁵ AK 62v ž. „*ùzduoti*“ nėra.

³⁶ AK 62v ž. „*yszkasty* ‘iškasti’“ nėra.

³⁷ Turbūt norėta nurodyti § III, Nr. 4.

sios nuosakos antrasis asmuo, – tas liepimas sakomas kam nors artėjant. Kai liepiama vienam asmeniui, minėtas garsas *sz* jungiamas prie veiksmažodžio galo: *douksz pejlį* ‘duok čia peilį!’ vietoj *douk szin pejlį!*, *wariksza arkłus* ‘varyk čia pas mane arklius’. Tačiau kai kreipiamasi į du ar daugiau asmenų, tada garsas *sz* įspraudžiamas tarp kamiengalio ir dviskaitos ar daugiskaitos antrojo asmens galūnių, o kad būtų lengviau ištartai, po *sz* dar įspraudžiamas balsis *e*, *doukszetau*, *doukszet* ‘duokit čia man!’ vietoj *douketau*, *douket szin!*

16. Kai reiškiamas reikalavimas, prievarta, į *gi* perdirbtas jungtukas *jog* jungiamas prie liepiamosios nuosakos veiksmažodžio galo, *dyrbkgi!* ‘dirbk gi’, *raszikgi* ‘rašyk gi!’ Kartais prie kito žodžio galo dedamas, kad pasakymas būtų pabrėžtinesnis: *tajgi* ‘taigi’, *nugi* ‘nagi’, *kągi darity* ‘ką gi daryti’. Kartais prijungiamas tik garsas *g*, *tejpog* ‘taipogi’.

§ IX. Apie veiksmažodžių valdymą

1. Veiksmažodžiai, žymintys vieno objekto veikimą į kitą, vadinami veikiamaisiais, o veikiantysis objektas čia vadinamas veikėju; tas, kuris patiria veiksmą, vartojamas ketvirtuoju linksnio; *kasù doubę* ‘kasu duobę’, *wądou sùka ratą* ‘vanduo suka ratą’. Tačiau ne visada šalia jų ketvirtasis linksnis būna raiš[73v]kus, kartais jį reikia numanyti: *pradiejau raszity* ‘pradėjau rašyti (ką?)’, *yszzejau kùłty* ‘išėjau kulti (javų)’. Kai kurie veiksmažodžiai turi savitą valdymą, t. y. vartojami su tam tikrais linksniais. Taigi:

2. Žymintys ko trūkumą veiksmažodžiai vartojami su antruoju linksniu – *netùriù dounos* ‘neturiu duonos’. Neigiamieji vartojami su tuo pačiu linksniu: *neyszariau dyrwos* ‘neišariau dirvos’, *neganiau bądos* ‘neganiau bandos’. Visgi gerai su ketvirtuoju linksniu sakoma *neyszariau dyrwą*, *ne ganiau bądą*. Taip pat veiksmažodžiai, žymintys ko reikalavimą – *rejkalaujù prietelaus* ‘esu reikalingas draugo’.

3. Veikiamųjų veiksmažodžių bendraties nuosaka, turinti prieš save veiksmažodį, reiškiantį judėjimą iš vietos į vietą, vartojama su tuo pačiu antruoju linksniu: *ejnù tworos twerty* ‘einu tvoros tverti’, *nuejo dounos kepty* ‘nuėjo duonos kepti’. Neblogai, o gal ir teisingiau būtų sakyti su ketvirtuoju linksniu, *ejnù tworą twerty*, *nuejo douną kepty*.

4. Niekatrieji, arba savarankiški, veiksmažodžiai *esù* ‘esu (kuo?)’, *tupù* ‘tampu’, *pastojù* ‘tampu kuo’, *wadynous* ‘vadinuosi’ ir kiti šios

reikšmės vartojami su šeštuoju linksniu: *esù žmogùmi* ‘esu žmogumi’, *kalwiù pastojej* ‘kalviu tapai’, *senù tapej* ‘pasenai (tapai senuku)’. Apskritai visi veiksmažodžiai vartojami su tais linksniais, kurių reikalauja kalbos tvarka: *dawiau alužną ubagou* ‘daviau išmaldą elgetai’, *apsywyłkau marszkynejs* ‘apsivilkau marškiniais’, *apsymowiau kepùry* ‘apsimoviau kepure’.³⁸ Niekatrasis veiksmažodis [74] *sergù* ‘sergu’ vartojamas su šeštuoju linksniu; jeigu nesveika yra kūno dalis, tada ji būna šeštojo linksnio, o liga nenusakoma: *galwù sergù* ‘galva sergu, man skauda galvą’, *kojy sergù* ‘koja sergu’. Bet jeigu visas kūnas apimtas ligos, tada ligos pavadinimas vartojamas šeštojo linksnio: *karsztejs sergù* ‘karštlige sergu’, *drùgiù sergù* ‘drugiui sergu’.

5. Kai sakoma, kad kažkas iš tikrųjų įvyko, bet arba nevisiškai, arba maža vilties, kad to pakaks ar bus sėkminga, tada vienas veiksmažodis pavartojamas du kartus; vieną kartą vartojama bendratis, kitą – lytis, kurios reikalauja kalbos tvarka: *dyrbty padyrbau, bet ne žynau, ar ylgam* ‘iš tikrųjų padariau, bet nežinau, ar ilgam’; *arty yszariau dyrwà, bet ne galies ekiety* ‘dirvą iš tikrųjų suariau, bet nebus galima akėti’.

§ X. Apie dalyvių susidarymą iš veiksmažodžių

1. Iš veiksmažodžio esamojo laiko daromi dalyviai – esamojo laiko veikiamasis ir neveikiamasis, taip pat to paties laiko nekaitomasis, – tokia tvarka: a) formuojant kaitomąjį veikiamąjį dalyvį, pirmojo asmens galūnė numetama ir prie kamiengalio pridedama **as**, **is** arba **ùs** sulig grupės, kuriai veiksmažodis priklauso (žr. ankstesnį skyr., § IV, Nr. 3): *dyrbù, tùriù, matau, dyrbàs, tùris, matùs*; b) veikiamąjį nekaitomąjį sudarant, prie kamiengalio pridedama **at** arba **it**: *dyrbat, tùrit*; c) darant neveikiamąjį, prie trečiojo asmens galūnės pridedama **mas**: *dyrbamas, tùremas, matomas*.

[74v] 2. Iš veiksmažodžio būtojo laiko daromi dalyviai: būtojo laiko veikiamasis kaitomasis ir nekaitomasis, taip pat veiksmažodinis daiktavardis; a) darant kaitomąjį dalyvį, pirmojo asmens galūnė numetama ir prie kamiengalio pridedama **ys**: *dyrbau, dyrbys, tùriejau, tùriejys, matiau, matys*; b) darant nekaitomąjį, prie kieto ar minkšto

³⁸ AK 63 devintojo paragrafo ketvirtasis numeris čia ir baigiasi, dviejų tolesnių sakinių, esančių MV, AK 63 dar nėra.

kamiengalio pridedama **us**³⁹: *dyrbùs, tùriejùs, matiùs*; c) darant veiksmažodinį daiktavardį, prie kamiengalio pridedama **ymas**: *dyrbymas, turiejymas*⁴⁰ arba **imas, matimas**.

3. Iš bendraties nuosakos daromi dalyviai: būtojo laiko neveikiamasis, būsimojo veikiamieji (kaitomasis ir nekaitomasis) ir neveikiamasis, taip pat vienlaikis ir reikiamybės; a) darant būtąjį dalyvį galinis balsis **y** pakeičiamas **as**: *raszity, raszitas, kasty, kastas*⁴¹; b) darant būsimojus veikiamuosius dalyvius, prie kamiengalio pridedama **sis** arba **sīt**: *dyrbsis, dyrbsīt*; c) darant vienlaikį, pridedama **damas**: *dyrbdamas, matidamas*⁴²; d) formuojant reikiamybės dalyvį, prie įprastinės šios nuosakos galūnės pridedamas skiemuo **nas**: *raszity, raszitynas, ekiety, ekietynas*⁴³. Pagalbinio veiksmažodžio dalyviai daromi ta pačia tvarka.

4. Sangražinių veiksmažodžių dalyviai formuojami iš tų pačių laikų, tik prijungiamos reikiamos galūnės: *raszaus, raszqs, kasous, kasqs, turious, turįs, raszqtes, turqtes, raszqs, turiejqs, rasziuses, turiejymas*⁴⁴ ir t. t.

§ XI. Apie dalyvių vartojimą

1. Žemaičių kalba pasižymi tuo, kad vartoja daug dalyvių, ir tai nemažas jos privalumas. Smulkūs, sakyčiau, beveik vos ženka[75]lūs įvykių atspalviai gali būti išreikšti kiekvienas atskirai ir tiksliai dalyviais, kurių lenkų kalba tiksliai perteikti neįmanoma. Dalyviai kalboje vartojami arba vieni dėl tam tikrų prieveiksmių ar jungtukų praleidimo, arba kartu su pagalbiniu veiksmažodžiu sudaro sudurtinį asmenavimą. Apie šį pastarąjį bus tolesniame paragrafe.

2. Esamojo laiko **kaitomasis** veikiamasis dalyvis atitinka lenkų, kuris baigiasi **ący**: *kasqs* 'kasqs'⁴⁵, *raszùs* 'rašqs', *tùris* 'turįs', ir reišk-

³⁹ AK 63v „ùs“.

⁴⁰ AK 63v „tùriejymas“; AK 63v ž-iai „dyrbymas, tùriejymas“ pateikti po priesagos „imas“, bet MV atkelta po priesagos „ymas“.

⁴¹ AK 63v yra pavyzdžiai „dyrbty, dyrbtas, matity, matitas“, bet MV pakeista „raszity, raszitas, kasty, kastas“.

⁴² AK 63v „tùriedamas, matidamas“.

⁴³ AK 63v yra vienas skiemens „nas“ darybos pavyzdys „dyrbty, dyrbtynas“, bet MV pakeista dviem kitais.

⁴⁴ AK 64 „turiejuses, kasymas, turiejymas, raszidamos“.

⁴⁵ AK 64 yra „dyrbqs ‘dirbqs’“, bet MV pakeista „kasqs ‘kasqs’“.

kia vykstantį veiksma (vyksmą): *radau žmogą gulėti* 'radau žmogų gulintį'. Dažniausiai norint išreikšti didesnę tikrumą iš priekio prijungiamas **be**, *radau žmogą bedyrbatį* 'radau žmogų bedirbantį'. Kai kas tai pasako su nekaitomuoju to pat laiko dalyviu, bet tai neteisinga⁴⁶. Tačiau jeigu kalbama apie tolimą judėjimą arba veiksma, tada **be** nepridedama, *regiejau paukštį lekantį* 'regėjau paukštį lekiantį'. Kai sakoma, kad pabaigęs veiksma kas nors užsiima kuo kitu, tada pirmąjį veiksma reiškias veiksmažodis pereina į būtojo laiko kaitomąjį veikiamąjį dalyvį su sangražine galūne, kuris atitinka lenkišką, baigiantįsi **szy**, *parskajtes grometą padiejau qt stala* 'perskaitęs laišką padėjau ant stalo'. O jeigu sakoma, kad kas nors dar numato ką daryti, vartojamas būsimojio laiko dalyvis, *regiejau moterį rūgius pjausėtę* 'regėjau moterį, turinčią rugius pjauti'. Kai kam nors pranešama, kad oras yra, buvo ar turi būti toks ir toks, tada vietoj veiksmažodžio vartojamas reikiamo laiko dalyvis, [75v] jis turi moteriškąją galūnę, o esamajame laike įgyja **be**: *belinąti* 'lyja', *besnięąti* 'sninga', *lyjusi*⁴⁷ 'lijo', *sutemūsi* 'sutemo', *yszauszūsi* 'išaušo', *lisęti* 'rengiasi lyti', *snygsęti* 'turi snigti', *yszsygajdryjūsi* 'išsigiedrijo'⁴⁸.

3. **Nekaitomasis** dalyvis. Jeigu vykstant veiksmui atsitinka kas nors kitka, tada pirmąjį veiksma atliekančio asmens įvardis arba pats daiktavardis pereina į trečiąjį linksnį; šį veiksma reiškiantis veiksmažodis pereina į nekaitomąjį esamojo laiko dalyvį su **be** pradžioje: *mūn beskajtat užgeso žwaké* 'kai skaičiau, užgeso žvakė'; *bernou bearąt pagedo žąbis* 'kai bernas arė, jam pagedo žambis'. O jeigu žymimas jau pasibaigęs veiksmas, tuoj po kurio kažkas atsitiko, vartojamas būtojo laiko nekaitomasis įvykio veikslo dalyvis, *mūn parskajtiūs knięą praskūdo galwa* 'kai perskaičiau knygą, man įskaudo galvą'. Kai kas šį žemaičių dalyvį lenkų kalboje nori reikšti dalyviu, baigiančiuosi **szy**, ir todėl pasako juokingai. Žemaitiškai labai gerai sakoma *szesztaį muszūs atszybūdaū* 'kai išmušė šešias, atsibudau'. Tačiau netinkamu žemaitišku būdu būtų pasakyta *sześć biwszy wstałem*. Kai šis dalyvis būna padarytas iš veikiamojio veiksmažodžio, turinčio aiškų ar numanomą daiktavardį, t. y. veikėją, tada šitas daiktavardis liaujasi buvęs veikėju ir pereina į ketvirtąjį linksnį, *szesztes muszūs* (reikia numanyti

⁴⁶ Šis sakiny, prasidedas ž. „Kai kas...“, AK 64 yra po tolesnio sakinio, bet MV sakiniai sukeisti vietomis.

⁴⁷ AK 64 „lyjusi“.

⁴⁸ AK 64 pavyzdžio „yszsygajdryjūsi“ išsigiedrijo“ nėra.

adinas) 'kai šešias valandas išmušė'. O kai kas nors yra atsitikę tik prieš pat veiksmo pradžia, vartojamas būsimosio laiko nekaitomasis dalyvis, *mūn dyrbsīt žmogūs atejo* 'kai jau turėjau dirbti, atėjo žmogus'. Jeigu [76] kas turi kokį veiksmažodį atlikti dar prieš įvykį, turintį netrukus įvykti, tada tą įvykį žymintis veiksmažodis pereina į esamojo laiko nekaitomąjį dalyvį, *ūzdegty žwakę lig lygonou myrsztqt* 'uždegti žvakę anksčiau, negu ligonis pradės mirti'. O jeigu prieš pabaigiant kokį vykdomą veiksmažodį kas nors nutinka ir trukdo jį pabaigti, tada vartojamas būtojo laiko nekaitomasis įvykio veiksmo dalyvis, *lig ne yszkasūs doubę pradiejo žemė gruty* 'pirmiau, nei buvo iškasta duobė, pradėjo žemė griūti'.

4. **Vienlaikis** dalyvis atitinka lenkų dalyvį, baigiantįsi **ąc**, ir vartojamas tada, kai kas nors atlikdamas vieną veiksmažodį, tuo pat metu daro ir kitą, *żmones dyrbdamis meldes* 'žmonės dirbdami meldžiasi'. Šis dalyvis turi tik pirmąjį visų skaičių ir abiejų giminių linksnį, negali būti vartojamas išskirtinių būdvardžių reikšme.

5. **Reikiamybės** dalyvis atitinka tokį lotynų [dalyvį], kuris baigiasi **dus**: *garbintynas laudandus* 'kurį reikia girti', *daritynas faciendus* 'kurį reikia daryti'; ir reiškia, kad koks nors veiksmas reikalauja būti atliekamas: *skajtityna grometa* 'ši laišką reikia skaityti', **legi debet** arba **legenda est epistola**. Jeigu nežymimas veiksmo reikalaujantis daiktas, tada šitas dalyvis įgyja moteriškąją galūnę ir vartojamas tik vienaskaita, *raszityna ira* 'reikia rašyti' vietoj *rejké raszity scribere oportet, scribendum est*⁴⁹. Iš tokio raiškos būdo kai kas norėjo žemaičių kalbai sukurti bevarde giminę; bet veltui. Juk jeigu tokia giminė būtų, ji turėtų savo galūnes ir nurodomąjį įvardį, [76v] kaip kad lenkų **to**⁵⁰.

§ XII. Apie sudurtinio asmenavimo vartoseną

1. **Tikrasis esamasis laikas.** (Apie tokio laikų pavadinimo priežastį žr. ketvirtąjį skyr., § X.) Pagal binis veiksmažodis ir įvykio veiksmo veiksmažodžiai, tiesą sakant, sudurtinio esamojo laiko neturi; t. y. tokie

⁴⁹ AK 65 yra tekstas „*skajtityna ira* 'reikia skaityti' vietoj *rejké skajtitity legi debet, legendum est*“, bet MV pakeista „*raszityna ira* 'reikia rašyti' vietoj *rejké raszity scribere oportet, scribendum est*“.

⁵⁰ AK 65 dviejų paskutinių sakinių, prasidedančių „Iš tokio...“ ir „Juk jeigu...“ nėra.

pasakymai, pvz., *esù esùs* 'esu esąs', *esù padyrbąs* 'esu padirbąs' šnekamojoje kalboje nevartojami. Tačiau su eigos veiksmo veiksmožodžiais šis laikas vartojamas – tada, kai kas nors apie save ar apie ką kitą sako, jog atlieka kokį veiksmą, *esù kasąs doubę* 'kasu duobę (esu kasąs)'.

2. **Praėjęs esamasis** laikas vartojamas tada, kai sakoma, jog vieno veiksmo metu kas kita atsitiko: *bùwau bearąs, kad etejo*⁵¹ *brolis* 'tada ariau, kai atėjo brolis'; *bùwau besiedis, krad*⁵² *pradiejo lity* 'tada sėdėjau, kai pradėjo lyti'. Visgi geriau nusakoma nekaitomuoju dalyviu: *mùn bearąt atejo brolis, mùn besiedįt pradiejo lity* (žr. § XI, Nr. 3.).

3. **Būsimasis esamasis** laikas vartojamas tokiu atveju, kai kas nors tarsis guodžiasi, jog keletą kartų pradėjo kokį veiksmą, bet dėl kokių nors kliūčių negalėjo pabaigti: *busiù beraszus*⁵³, *yr wiel rejké parstoty* 'kai tik imu rašyti, vėl reikia liautis'; *ką busiù beekiejis arymą, wiel ekietes pradeda gesty* 'kai tik imu akėti arimą, vėl akėčios pradeda gesti'.

4. **Dabartinis būtasis** laikas vartojamas tada, kai kas nors praneša, kad [77] kažkada yra atlikęs kokį veiksmą, ir dėl to tas veiksmas jam yra pažįstamas: *esù matys meszką* 'mačiau (kažkada) mešką', *esù pjowys szyjną* 'pjoviau (kažkada) šieną'. *Esù matys, esù pjowys* pažodžiui verčiama taip: 'esu matęs', 'esu pjovęs'.

5. **Tikrasis būtasis** laikas vartojamas taip, kaip lenkų kalboje būtasis atliktinis laikas, *bùwau raszys* 'buvau rašęs'. Panašiai vartojamas įvykio veiksmo dalyvis, *bùwau yszkasys doubę, kad praskùdo rąka* 'buvau iškasęs duobę, kada įskaudo ranka'. Geriau nusakoma nekaitomuoju dalyviu, *mùn yszkasùs doubę praskùdo rąka*.

6. **Būsimas būtasis** laikas esti tada, kai kas nors kokį nors veiksmą dažnai nutraukia, o per šias pertraukas užsiima kuo kitu, arba ir kai jau atliktas veiksmas vėl niekais nueina: *ką busiù nusiųtys berną pri darba, wiel rejké parwadinty* 'tik nusiųsiu berną prie darbo, vėl reikia parvadinti', *ką busiù yszkasys doubę, wiel užgruna* 'tik iškasiu duobę, vėl užgriūva'.

7. **Dabartinis būsimasis** laikas tada, kai kas nors praneša, jog nori ką nors padaryti, *esù dyrbsis* 'turiu dirbti' (pažodžiui: 'esu turįs dirbti').

⁵¹ AK 65 „atejo“.

⁵² AK 65 „kad“.

⁵³ AK 65 „beraszùs“.

8. **Praėjęs būsimasis** laikas tada, kada kas sako ketinęs ką nors padaryti, bet dar neprirengęs, *būwau raszisis* 'turėjau rašyti (ketinau)'.

9. **Tikrasis būsimasis** laikas tada, kai kas ėmėsi ką nors daryti, bet nėra tikras, kad padarys, *busiū dyrbsis* 'dirbsiu (būsiu turįs dirbti)'. O įvykio veiksmo veiksmoždziai vartojami, kai kas tarsi skundžiasi, kad jau buvo bebaigiąs [77v] pradėtą darbą, bet dėl kokių nors kliūčių negalėjo užbaigti, *busiū parskajtūs knįgą, kad rejkiejo ejty pri darba* 'jau turėjau baigti skaityti knygą, kada reikėjo eiti prie darbo'.

10. Sudurtinė **liepiamoji nuosaka** vartojama tada, kai kas liepia kitam nuduoti, neva atliekąs kokį veiksmą, tai yra, kad bent dėl akių juo užsiimtų. Esamasis laikas *buk beraszūs* 'dėkis neva rašai'. Sudurtinio asmenavimo pagalbinio veiksmoždzio liepiamoji nuosaka dažnai įgyja sangražos galūnę, *bukes beraszūs*. Būtasis laikas *buk raszys* arba *bukes raszys* 'dėkis tarsi jau būtum rašęs'. Būsimasis *buk raszisis* arba *bukes raszisis* 'dėkis ketinęs rašyti'.

11. **Tariamasis nuosakos** esamasis laikas vartojamas, kai kas tarsi skundžiasi, jog dėl kokios nors kliūties veiksmo dar neatlieka, *butio jau bedyrbaš, kad ne butūmi partrūkynys* 'būčiau jau ėmęs dirbti, jei nebūtum sutrukęs'. Tą pat galima pasakyti ir apie būsimąjį šios nuosakos laiką, tik kalboje jis retai tevartojamas. Būtasis laikas vartojamas tada, kai kas teisinasi, jog savo jau pradėto sumanymo negalėjo įgyvendinti, *butio pasiūwys marszkynius, kad ne butum palūžūsi adata* 'būčiau pasiūvęs marškinius, jei nebūtų nulūžūsi adata'.

§ XIII. Apie elipsę

1. *Jog* 'kad'. Kai žemaitiškai kalbant praleidžiamas jungtukas *jog* (locutio infinitiva, sine quod⁵⁴), po jo einantis daiktavardis ar įvardis, t. y. veikėjas, pereina į to paties skaičiaus ketvirtąjį linksnį; o [78] jam priklausantis veiksmoždzis pereina į to paties laiko nekaitomąjį dalyvį, *gyrdiejau, jog brolis atejs* 'girdėjau, kad brolis ateis', *gyrdiejau brolī atejsīt*. Kartais tas pats veiksmoždzis pereina į kaitomąjį dalyvį ir derinasi gimine ir skaičiumi su tuo pačiu ketvirtuoju linksniu: *gyrdiejau brolī atejsīt; wylous, jog pawasaris bus szyltas* 'viliuosi, kad pawasaris bus šiltas', *wylous pawasarī szyltą busetī*.

⁵⁴ „Sakinys su neasmenuojamąja veiksmoždzio forma, be *jog*“.

2. *Buk* 'neva'. Kai pasakojama apie kokį nors praėjusį įvykį, seną ir neturintį akivaizdžių įrodymų, bet paremtą padavimu (tradi-tio), kas lenkų kalboje reiškiamo, pvz., žodžiais „rašo“, „pasakoja“, neva tai ir tai įvyko, tada prievaismis *buk* išspraudžiamas po pirmojo veiksmažodžio, o tolesni po jo veiksmažodžiai, žymintys ano įvykio veiksmą, pereina į to paties laiko, kurio būtų buvę veiksmažodžiai, vei-kiamąjį dalyvį: *sako buk dyrbūs* 'sako, neva buvo dirbama'; *raszo buk gawūs zynę, apej bówùsę tojé wyjtojé bażnícę* 'rašo, neva gauta žinia, kad toje vietoje buvo bažnyčia'; *pasakojo, buk bernas dyrwą arys* 'pasakojo, neva bernas dirvą aręs'. O jeigu nėra aiškių ar numanomų veikėjų, arba jei į jų buvimą nekreipiama dėmesio, tada veiksmažodžiai pereina į neveikiamąjį dalyvį, *buk bówùs sznekietà* 'neva šnekėta'.

3. *Nug* 'nuo'. Kai sakoma, kad koks objektas patiria veiksmą nuo kito, tada šis objektas, t. y. veikėjas, pereina į antrąjį linksnį be šio prielinksnio; o veiksmo patyrėjas vartojamas su tokio laiko, giminės, skaičiaus ir linksnio neveikiamuoju dalyviu, ko[78v]kio reikalauja įprasta kalbos tvarka: *dùktie motinos siųtama neklauso* 'motina siunčia dukterį, o ši neklauso'; *żmogaus pakyrstas medis* 'žmogus ši medį nukirto'⁵⁵; *sunaus padyrbtą żąbį tięws*⁵⁶ *pardawię* 'sūnus padarė žambį, o tėvas jį pardavė'. Asmeniniai įvardžiai *asz, tū* čia nedalyvauja; vie-toj⁵⁷ *mùnys doutas* 'kuriam aš daviau', *tawys pabartas* 'kurį pabarei' sakoma *mùna douts*⁵⁸, *tawa pabarts*⁵⁹ – iš savybinių įvardžių *mùnas, tawas*.

4. *Ysz* 'iš'. Žymintis išskyrimą, išrinkimą šis prielinksnis gali būti išmestas ir nesukelti jokių kitų žodžių pokyčių: *ketùry ysz wirų* 'ke-turi iš vyrų' arba *ketùry wirų*; *kely ysz jų* 'keli iš jų' arba *kely jų, qua-tor virorum, quidam eorum*.

5. *Kùris* 'kuris'. Kai šis santykinis įvardis praleidžiamas, tada po jo einantis veiksmažodis pereina į analogiško laiko kaitomąjį veikiamąjį ar neveikiamąjį dalyvį ir yra derinamas su daiktavardžiu, kuriam pri-klausė praelstasis įvardis; tai yra, kada įvardis *kùris* priklauso veikėjui,

⁵⁵ AK 66v pavyzdys „*żmogaus arta dyrwa* 'žmogus šią dirvą arė'“ MV pakeis-tas „*żmogaus pakyrstas medis* 'žmogus ši medį nukirto'“.

⁵⁶ AK 66v „*tięwas*“.

⁵⁷ AK 66v „*vietoj mùnys, tawys*“.

⁵⁸ AK 66v „*doutas*“.

⁵⁹ AK 66v „*pabartas*“.

tada veiksmazodis pereina į veikiamąjį dalyvį ir yra derinamas su veikėju, *gajliekemos tiewa, kùris mus miliejo* ‘gailėkimės tėvo, kuris mus mylėjo’, geriau sakoma *gajliekemos tiewa mus miliejùsé*. O kai įvardis priklauso tam objektui, į kurį veiksmazodis nukreipia savo veiksmą, tada veiksmazodis pereina į neveikiamąjį dalyvį ir yra derinamas su tuo objektu gimine, skaičiumi ir linksniu; o veikėjas, kurio veiksmą reiškia veiksmazodis, pereina į antrąjį linksnį, *numyrié geradiejis, kùrì mes miliejom* ‘numirė geradarys, kurį mes mylėjome’, geriau sakoma *numyrié geradiejis mūsų milemas*.

[79] 6. *Rejké* ‘reikia’ (oportet). Kai neva neasmeninis veiksmazodis *rejké* kalbant praleidžiamas, tada bendraties nuosakos veiksmazodžio valdomas ketvirtasis linksnis pereina į pirmąjį, veiksmazodžio bendraties nuosaka pereina į reikiamybės dalyvį, kuris derinamas su tuo pirmuoju linksniu, ir pridodamas tokio laiko pagalbinis veiksmazodis, kokio buvo veiksmazodis *rejké*: *rejké dyrbtý darbą* ‘reikia dirbti darbą’, sakoma – *dyrbtynas ira darbas; rejkiejo pakyrsty myszké medį* ‘reikėjo nukirsti miške medį’, sakoma – *pakyrstynas bûwo myszké medis*⁶⁰. Jeigu einąs po *rejké* veiksmazodis buvo niekatrasis, tai kadangi trūko ketvirtojo linksnio, nėra ir pirmojo; dėl to reikiamybės dalyvis įgyja moteriškąją galūnę, *rejkiejo ejty i*⁶¹ *bažniçzè* ‘reikėjo eiti į bažnyčią’, sakoma – *ejtyna bûwo*⁶² *i*⁶³ *bažniçzè*.

§ XIV. Apie ilgumą

Žemaičių kalboje skiemenys, t. y. veikiau jų balsiai, tariami arba iššęstai, arba trumpai, arba pagaliau su kirčiu, t. y. tam tikru balso pakėlimu. Lenkų kalboje kirtis aiškiai girdimas virš žodžio priešpastutinio skiemens balsio, o žemaičių kalboje, panašiai kaip rusų, toks kirtis (ударение) neturi pastovios vietos; yra net žodžių, neturinčių jokio tikro kirčio, o tik ilgai ar trumpai tariamus balsius. Taigi: a) yra žodžių, būtent – daug dviskiemenių, kurių abu skiemenys yra ilgi: *jaukaj* ‘jaukai’, *aulaj* ‘aulai’, *ertaj* ‘erdviai’; b) yra tokių, kurie turi du ilgus, o kitus – trumpus: *atou*[79v]*dogej* ‘vasarojus’ (antras ir trečias ilgi),

⁶⁰ AK 67 yra „*medis myszké*“, bet MV ž-iai sukeisti vietomis.

⁶¹ AK 67 „*in*“.

⁶² AK 67 „*bûwa*“.

⁶³ AK 67 „*in*“.

ažoulas 'ažuolas', *tiewyszké* 'tėviškė' (du pirmi ilgi); c) taip pat yra tokių, kurie turi vieną ilgą, kitus trumpus, *mažtytelis* 'mažulėlis' (pirmi trys trumpi, paskutinis ilgas); d) kartais vienas kirčiuotas, kiti trumpi, *karszatys* 'senatvė' (pirmas kirčiuotas, kiti trumpi); e) galų gale yra maišytų: *nenaudielis* 'nenaudėlis' (pirmas kirčiuotas, antras trumpas, trečias ilgas, ketvirtas trumpas), *atbūlaj* 'atbulai' (pirmas kirčiuotas, antras trumpas, trečias ilgas). Taip pat net ir ilgų, trumpų ar kirčiuotų [skiemenu] ilgumas kinta kituose linksniuose, pvz., *meszkerie* 'meškerė', turintis pirmuosius du trumpus, paskutinį ilgą, vns. trečiajame ir tolesniuose linksniuose kirčiuotą turi tik pirmąjį, o visus kitus – trumpus⁶⁴; šeštasis dviskaitos ir daugiskaitos⁶⁵ turi priešpaskutinį ilgą, paskutinį – kirčiuotą. Žodžiu, negalima sukurti tvirtų šios kalbos ilgumo taisyklių. Vedlys čia gali būti atidus gerai šia kalba šnekančiojo stebėjimas, taigi praktinis dėmesys ir įgudimas (**usus te plura docebit**⁶⁶). Netgi gramatikos (*Kalbrieda*) autoriaus pateiktos taisyklės čia visai negali pasitarnauti ir nieko išmokyti. Prūsų gramatikai stengėsi šį sunkumą kaip nors palengvinti įvesdami tam tikrų ženklų virš balsių, tačiau šitaip sulaužė rašto grynumo reikalavimą. Juk daugelis ženklų ir⁶⁷ diakritikų virš raidžių ne tik kad apsunkina rašantįjį, atitraukdami jo dėmesį nuo minties vienybės, bet dar ir rašybą daro ne tokią aiškią.

[80] Šeštasis skyrius

Apie žemaičių eilėdarą

Žemaičių eiles sudaro liaudies, t. y. paprastų žmonių, dainos ir šventos giesmės. Ne vienam rodosi keista, kad paprasta liaudis, neapšviesta arba¹ tiktai išmokyta skaityti² maldaknyges, turi gausybę vi-

⁶⁴ AK 67v „trumpus; visgi antrasis ir trečiasis dviskaitos ir daugiskaitos turi paskutinį ilgą, kitus trumpus“.

⁶⁵ AK 67v yra „o šeštasis ir septintasis daugiskaitos“, bet MV pakeista „šeštasis dviskaitos ir daugiskaitos“.

⁶⁶ „Vartojimas tave daug ko išmokys“.

⁶⁷ AK 67v Ž-ių „ženklų ir“ nėra.

¹ AK 67v „neapšviesta arba“ nėra.

² MV ž. „skaityti“ praleistas, bet jis yra AK 67v.

sokiausių dainų *Dajnas*, *dajniuszkas*. Kas jiems kuria? Jeigu kurtų mokyta, tai žinotų eiliavimo taisykles ir nesąmoningai stengtųsi jų laikytis. Tačiau paprastų žmonių dainose tų taisyklių nematyti. Jos greičiau yra įgimtas, visiškai laisvas jausmas. Taigi tam tikra prasme galima sakyti, kad ši tauta, nepažįstanti poetus varžančių taisyklių, yra poetiška iš prigimties. Net ir pačios seniausios kaimo dainos neapdainuoja jokio šlovingo garsių žmonių žygio, kas rodytų marsišką ir laukinių tų dainų pobūdį, bet beveik visos pridera prie mielų bei padoriai laisvų kaimo žaidimų, ir ypač atskleidžia abiejų lyčių jaunuolių meilę bei nekaltą merginimąsi. Ir visur rodoma, kad kaimo merginos atstumia bajorus ar amatininkus bei žavisi artojais. Taigi tai idilės ir baladės, o iš jų galima suprasti ramų ir švelnų šios tautos charakterį.

Žemaičių eilės būna trejopos. **Pirmosios** rūšies turi pastovų skiemenų skaičių – tai tiktai dėl pasirinktos melodijos – tačiau dažniausiai nerimuotos. Šita dainelių rūšis seniausia, tai pačios liaudies kūrinys. Juk jos neturi nei geros struktūros, [80v] nei parinktų ir sutvarkytų minčių; dažnai kartojami tie patys posakiai, tiesiog beveik ištisi posmai, tik jų gale būna reikiami papildymai. Ši rūšis apima visas pačias seniausias ir daug netgi naujesnių dainų. **Kita** eilių rūšis yra lenkų eilių sekimas, tai yra turinčios pastovų skiemenų skaičių ir rimą. Ši rūšis apima daug naujesnių kaimo dainų, ir būtent visas šventas giesmes, jeigu jos nėra pažodinis vertimas iš svetimos kalbos, kaip kad Dovydo psalmės ir kitos. O kad lietuvių, arba žemaičių, kalba tinkama eilėms skanduoti, matyti iš to, kad jos skiemenų ilgumas įvairus (žr. ankstesnįjį skyr., § XIV), taip pat iš Donelaičio poemos, apie kurią bus toliau kalbama prie pavyzdžio. Taigi **trečioji** rūšis yra metrinės eilės, lotynų ir³ graikų pavyzdžiu. Liaudies ši rūšis nevartojama. Čia pateikiama minėtųjų rūšių pavyzdžių, kai kurie su lenkišku vertimu.

Pirmosios rūšies pavyzdžiai

1.⁴ Trakų pavieto lietuvių rūgiapjūtės dainos neištisos dvi dalys. Pirmojoje dalyje mergina grėbia šieną, medžiodamas bajoraitis užtinka ją bedirbančią, sveikinasi, prisipažįsta mylįs ir prašo jos meilės. Mergina tiesiai jį atstumia, taip pat sako, kad rankos bajoraičio iš tiesų

³ AK 68 „ar“.

⁴ AK 68v skaičiaus „l.“ nėra.

baltos, bet duona – juoda, kad užsiėmęs tik šaudymu, kurtais ir skalikais nesirūpina ūkiu. Antrojoje dalyje mergina pjauna rugius, o išėjęs arti ir su ja pasisveikinęs kaimo vaikiną panašiai prisipažįsta [81] mylės ir prašo jos meilės; ši sutinka ir išgiria jo artojo darbą, ji mielai tekėsianti už jo.

Pirmoji dalis

Kad atejo wasariale szienapjutie,
Tad iszejo miargiale grebti sziena.
Ir atejo bajorielis su strielbiale,
Padek Diewe! miargiale sziena grebti.
Milu tawi miargiale, milek mani,
Bajorielo nia milejau⁵, nia milesiu.
Delko mani, miargiale, ne⁶ milesi?
Bajorielo baltos rankos, juoda duona.
Bajorielo strielba rankoj, nia arkklalis.
Bajorielo rudi kurtaj, nia jautialiej⁷.
Bajorielo margos kales, nia karwiales.

Antroji dalis

Kad atejo wasariale rugiapjutie,
Tuo nuejo miargiale rugius pjauti.
Ir atejo biarnialis lauko arti.
Padek Diewe, miargiale rugius pjauti!
Milu tawi, miargiale, milek mani!
Asz milesiu, ir tekiesiu⁸ uz biarnialo.
Nes biarnialo juodos rankos, balta duona.
Nes biarnialo arkklas rankoj, nia strielbiale.
Pas biarniali grazus jaucziej, o nia kurtaj.
Pas biarniali margos karwies, nia kaalales.

ir t.t.⁹

⁵ AK 68v „milejau“.

⁶ AK 68v „nia“.

⁷ AK 68v „jautialiej“.

⁸ AK 68v „tekiesiu“.

⁹ AK 68v „ir t. t.“ nėra. AK 68v toliau šioje vietoje pateikiama daina, kuri MV nukelta į 4-ąją vietą (žr. toliau p. 348, 37-ąją išnašą).

2.¹⁰ Kita daina yra tėvo linkėjimas, kad dukterė tekėtų už bajoraičio arba kareivio¹¹, ar kokio turtuolio, arba bent jau už amatininko. Nenorėdama tokių vedybų, dukterė paniekino net pinigus ir išbėgo į laukus. Motina ieško jos tai sode, tai laukuose, vadina namo. Dukterė neklauso, paklūsta tik tada, kai tėvas pažada ištekinti ją už artojo¹².

Ať kaľnũ rũgej, sodnẽ wobuľaj.

Tyn wajksztiojiẽ, tyn yjszkojiẽ

[81v] Matulẽ dukrẽs.

Ejk dukrẽ mũna jaunoji nũmon!

Źada tawĩ tiewũtelis ũž bajora dout¹³.

Ne ejsiũ nũmon, ne busiũ asz jo,

Prastas darbas bajorelẽ.

Szoblelẽ rąkoj¹⁴.

Ať kaľnũ rũgej, sodnẽ wobuľaj.

Tyn wajksztiojiẽ, tyn yjszkojiẽ

Matulẽ dukrẽs.

Ejk dukrẽ mũna jaunoji nũmon!

Źada tawĩ¹⁵ tiewũtelis ũž Źalnieriaus dout¹⁶.

Ne ejsiũ nũmon, ne busiũ asz jo,

Prastas darbas Źalnierelaus,

Strielbelẽ rąkoj¹⁷.

Ať kaľnũ rũgej, sodnẽ wobuľaj.

Tyn wajksztiojiẽ, tyn yjszkojiẽ

Matulẽ dukrẽs.

Ejk dukrẽ mũna jaunoji nũmon;

Źada tawĩ¹⁸ tiewũtelis ũž bagotiaus dout¹⁹.

¹⁰ AK 69 skaičiaus „2.“ nẽra.

¹¹ AK 69 „arba kareivio“ nẽra.

¹² Toliau pateikiama ŹeŹiũ posmũ daina, bet MV posmũ tvarka yra kita nei AK 69—70, MV 1-asis atitinka AK 5-ąjĩ, 2-asis — 2-ąjĩ, 3-iasis — 1-ąjĩ, 4-asis — 3-įjĩ, 5-asis — 4-ąjĩ, 6-asis — 6-ąjĩ.

¹³ AK 69v „dout“.

¹⁴ AK 70 „rąkoj“.

¹⁵ AK 69v „tawĩ“.

¹⁶ AK 69v „dout“.

¹⁷ AK 69v „rąkoj“.

¹⁸ AK 69 „tawĩ“.

¹⁹ AK 69 „dout“.

Ne ejsiù nùmon, ne busiù asz jo,

Prastas dajktas bagotelaus

Pynigaj rąkoj²⁰.

Ał kałnù rùgej, sodné wobułaj,

[82] Tyn wajksztiojié, tyn yjszkojié

Matùlé dukrés.

Ejk dukré mùna jaunoji nùmon,

Žada tawi²¹ tiewùtelis ùž sziauczelaus dout²².

Ne ejsiù nùmon, ne busiù asz jo,

Prastas darbas ir sziauczelaus

Iłalé rąkoj²³.

Ał kałnù rùgej, sodné wobułaj.

Tyn wajksztiojié, tyn yjszkojie²⁴

Matùlé dukrés.

Ejk dukré mùna jaunoji nùmon.

Žada tawi²⁵ tiewùtelis ùž krauczelaus dout²⁶.

Ne ejsiù nùmon, ne busiù asz jo,

Prastas darbas ir krauczelaus

Adata rąkoj²⁷.

Ał kałnù rùgej, sodné wobułaj.

Tyn wajksztiojié, tyn yjszkojie²⁸

Matùlé dukrés.

Ejk dukré mùna jaunoji nùmon!

Žada tawi²⁹ tiewùtelis ùž artoje dout³⁰.

Yr ejsiù nùmon, yr busiù asz jo!

Grazùs darbas artojelé

Žabelis rąkoj³¹.

²⁰ AK 69 „rąkoj“.

²¹ AK 69v „tawi“.

²² AK 69v „dout“.

²³ AK 69v „rąkoj“.

²⁴ AK 69v „yjszkojié“.

²⁵ AK 69v „tawi“.

²⁶ AK 69v „dout“.

²⁷ AK 69v „rąkoj“.

²⁸ AK 70 „yjszkojié“.

²⁹ AK 70 „tawi“.

³⁰ AK 70 „dout“.

³¹ AK 70 „rąkoj“.

[82v] 3.³² Tolesnioji dainelė vaizduoja, rodos, kaip duktė išvažiuoja tuoktis, o mama ją įkalbinėja, kad nepaliktų motinos namų.

Kajp pas Matūly³³ būwau
Matūlé ne miliejo;
O kajp mún rejk szėdyjn yszejty,
Matūlé³⁴ pagajliejo.
Žyrgelej pakikity³⁵,
Pas wartus pastatity.
Sūdyjw! sūdyjw Matūlé mūna,
Yszneszk mún wajnykelį!
Matūlé yszejdama,
Wajnyką yszneszdama:
Sūgrįžk! sūgrįžk dukrelé mūna³⁶!
Romdik mūna szyrdele!
Dar grįžty gał sūgrįsziū,
Łąkity apląkisiū
Bet asz tawa, Matūlé mūna,
Darbelų jau neb dyrbsiū.

4.³⁷ Tolesnėje dainoje žemaitis vaikas perspėja merginą, kad vengtų kariūnų.

Mūna brolé žyrgas mažas,
Nors mažūtis, byli gražūs.
Par łąukelį rajtas jojau,
[83] Par myszkelį westy wediau.
Galé łąuka lyjpūzajté,
Po lyjpūzy ežerajtis.
Paežeriej mergūzajté³⁸,

³² AK 70 skaičiaus „3.“ nėra.

³³ AK 70 „matūlé“.

³⁴ AK 70 „Matūlej“.

³⁵ AK 70 „pakinkity“.

³⁶ AK 70 „muna“.

³⁷ AK 68v skaičiaus „4.“ nėra. Ši ketvirtoji MV pirmosios rūšies daina AK 68v—69 yra ne ketvirta, o antra; vadinasi, MV šis pavyzdys nukeltas į pirmosios rūšies pabaigą (plg. ankstesnę 9-ąją p. 345 išnašą).

³⁸ AK 69 „mergūzajte“.

Cze³⁹ bernelis prakalbiejo:
 Ne prausk tamé sawo⁴⁰ búrnos,
 Tyn žalnieriùs arklį gyrdo,
 Numaustis tawa žyjdeli,
 Pakaustis sawa žyrgeli;
 Nuwyłks tawa koptoneli,
 Pasiudins saw balniteli;
 Nusegs tawa wajnykeli,
 Paszers sawa žyrgùželi.
 Nujims⁴¹ tawa kaspynes,
 Pasiudins saw kamùneles.

Antrosios rūšies pavyzdžiai⁴²

Tolesnioji dainelė yra skatinimas⁴³ merginoms sėti ir puoselėti gėles savo darželyje.

Yszauszt pawasaré tos lįksmas dyjnas,
 Ysz beržų tek sùla kajp kryksztołs wyjnas.
 Szędyjn pawasaris ira, mergeles!
 Ejket į darželus⁴⁴, sieket roželes,
 [83v] Sieket, seserajtes, bałtas lelyjes,
 Yr žalus rutelus, yr panawyjes,
 Pridouket lįksmibés sawa darželems,
 Ne douket skabity ąkstyj wajkelems.
 O kad jau židiety pradies žoleles,
 Imket yr sùskinket gražes kwietkeles.
 Skindamas, Sesajtes, lįksmaj dajniouket,
 Pymiauses Bažnįczej wysados douket,
 O ątras saw imket, tretes brolelems,
 Ketwyrtaş lįjkiket gražims bernelems.⁴⁵

³⁹ AK 69 „Czé“.

⁴⁰ AK 69 „sawa“.

⁴¹ AK 69 „Nuims“.

⁴² Toliau einanti MV antrosios rūšies daina AK 70v pateikta dar prie pirmosios rūšies (vadinasi, 5-oji); taigi MV daina imta kvalifikuoti kitaip nei AK 70v.

⁴³ AK 70v yra „Skatinimas“, bet MV pakeista „Tolesnė dainelė yra skatinimas“.

⁴⁴ AK 70v „darzelus“.

⁴⁵ AK 70v tik nuo čia prasideda „Antrosios rūšies pavyzdžiai“.

Tolesnieji pavyzdžiai⁴⁶ yra paimti iš Raseinių žemės [teismo] raštininko p. Dionizo Poškos žodyno, truputį pakeitus rašybą ir arba su paties autoriaus, arba mano vertimais į lenkų kalbą. Čia paminėta žodyną kai kas nori laikyti tik prasimanymu, bet taip nėra. Buvo žodynas šio autoriaus sudarinėtas, tik turbūt nebaigtas. Nežinau, kaip pats autografas atsidūrė Kaune pas p. Jurgevičių, nė kiek nemokanti žemaičių kalbos. Iš jo ir aš buvau pasiskolinęs keliolikai dienų. Žodynas susidėjo iš dviejų storų tomų in 4^o minori, nuo raidės A iki P imtinai, rašytas trimis kalbomis: lietuvių, lenkų ir lotynų. Norėjau jį pats įsigyti, bet kaina 18 sidabro rublių tada man buvo per aukšta. Po, tiesą sakant, nelaimingos p. Jurgevičiaus mirties, nes jis mirė nuošaliai visiškame skurde, kaip visi daiktai, taip ir šitas rankraštis nežinia [84] kur nusimetė ir turbūt amžinai pražuvo. Nors jis ir buvo dviejų tomų apimties, kaip minėjau, bet jame tebuvo gal tik pusė žodžių, prasidedančių šitais garsais. Tai ne vieno žmogaus ir ne vieno laiko darbas. Pratarinėje autorius apie savo žodyną rašo⁴⁷:

Linde paraszié Lenkams pujku Žodinika.
Wertas garbinga warda Giera Rasztinika.
Bet ant dabar raszoma tars ne wienas wajkis:
„At! nej szejp, nej tejp raszié zemajtė⁴⁸ pałajkis.

Vertimas

Polak szczyci się pysznym Słównikiem Lindego;
Którego Autor godzien imienia Sławnego.
Lecz na ten, co ja piszę, dadzą wyrok taki:
„Gryzmolił niedorzeczy żmudzin ladajaki.⁴⁹

⁴⁶ AK 70v ž-ių „Tolesnieji pavyzdžiai“ nėra.

⁴⁷ Autentiškas J. Čiuldos toliau pateiktas lietuviškas ir lenkiškas Dionizo Poškos ištraukas galima rasti knygoje: Dionizas Poška. Raštai. V., 1959. 744 p.

⁴⁸ AK 71 „žemajtié“.

⁴⁹ Nors D. Poška pažodžiui pats yra išvertęs šį ketureilį į lenkų kalbą, tačiau J. Čiulda išvertė iš naujo rimuotai; štai J. Čiuldos vertimo pažodinis vertimas į lietuvių kalbą:

„Lenkas didžiuojasi puikiu Lindės žodynu,
Kurio autorius vertas garbingo vardo,
Bet šį, kurį aš rašau, taip įvertins:
„Keverzojo nevykęs vėjavaikis žemaitis“.

Ta gire aptur tikra warda **giera miszka**,
Jog rand kiekvieną medi, kurio rejk ir iszka.
Tejp ir musu Žodiniks, noriu, kad toks butum,
Kad rastum kažną žodi, kurio kas iszkotum.

Vertimas

Puszcza, w której się drzewo potrzebne znajduje,
Na imię **przydatnego** lasu zasługuje.
Chcę, żeby i nasz Słownik tyle mieścił w sobie
Wyrazów, ile kto w nim żąda w każdej dobie.⁵⁰

[84v] Prieš piktus kritikus

Ne pejk tu mano rasztu, nes raszié artois,
Su žagre, ne su plunksna Žemes raszitois.

Vertimas

Nie gań Dzieła rolnika niebacznością płożą,
Bo Pisarz Ziemski pisał nie piórem, lecz sochą.⁵¹

Pačiame žodyne prie žodžio **Astronomija** priduria:

Giwentojej Žemajtiu, Litwos, Kurszu, Prusu,
Pažinst žinktus danginius ant pasaulu musu.
Pirms **Awins**, antras **Bulus**, trets wadints **Dwinajte**,
Kietwirtas **Wiežis**, pęktas **Lewas**, szests⁵² **Panajté**⁵³.

⁵⁰ D. Poškos neversta į lenkų kalbą; J. Čiulda išvertė rimuotai, štai jo vertimo pažodinis vertimas į lietuvių kalbą:

„Giria, kurioje yra reikalingas medis,
Nusipelno **gero** miško vardo,
Noriu, kad ir mūsų žodynas tiek turėtų
Žodžių, kiek kas jame bet kada ieškotų“.

⁵¹ D. Poškos neversta į lenkų kalbą; J. Čiulda išvertė rimuotai, štai jo vertimo pažodinis vertimas į lietuvių kalbą:

„Nepaik artojo veikalo dėl didelio paviršutiniškumo,
Nes žemės [teismo] raštininkas rašė ne plunksna, bet akėčiomis“.

⁵² AK 71v „szeszs“.

⁵³ AK 71v „Panajte“.

Sekmas **Swaras**, asztuontas **Parplis** kirminelis,
Dewintas **Szauditois**, deszimts **Ožragelis**,
Wienuolektas **Wandiniks** sem ukanu naudą,
Dwilektas **Žuwis**, kuriu⁵⁴ su tinklu ne gaudo.

Vertimas

Žmudzini, Kurlandowie, Litwini, Prusaki
Znąją dobrze horyzont i niebieskie znaki.
Pierwszy **Baran**, drugi **Byk**, a **Bliznięta** trzeci,
Czwarty **Rak**, a **Lew** piąty, szósty **Panna** leci.
Siódmy **Waga**, **Niedzwiadek** ósmy, **Strzelec** baczny
Dziewiąty, a dziesiąty **Kozierożec** znaczny,
Jedenasty jest **Wodnik**, z kąd mgły i dżdże kapią,
[85] Dwónasty **Ryby**, których niewodem nie łapią.⁵⁵

Minėtas p. Poška savo sode turėjo milžiniško ažuolo rąstą, viduje tuščią, kuriame kaip pavésinėje vasarą sėdėdavo, ir ten pat turėjo įvairių lietuviškų senienu rinkinį. Šitas rąstas pavadintas *Baublis*. Taigi žodyne prie žodžio *Baublis* pateikė tokias eiles:

Baubli! tawa atminti dajnomis apgarsinau⁵⁶;
Užtausokgi tas kākles, ant kuriu skambinau⁵⁷.

⁵⁴ D. Poškos rankraštyje yra „Diewu“ ne „kuriu“ (LKTIB FI—888. T. 1. P. 16.), čia turbūt Čiuldos redaguota.

⁵⁵ Nors D. Poška pažodžiui pats yra išvertęs šiuos du ketureilius į lenkų kalbą, tačiau J. Čiulda išvertė iš naujo rimuotai. Štai J. Čiuldos vertimo pažodinis vertimas į lietuvių kalbą:

„Žemaičiai, kuršiai, lietuviai, prūsai
Gerai pažįsta horizontą ir dangaus ženklus.
Pirmas **avinas**, antras **jautis**, o **dvyniai** trečias,
Ketvirtas **vėžys**, o **liūtas** penktas, šeštas **mergelė** lekia,
Septintas **svarstyklės**, **skorpionas** aštuntas, **šaulys** akylus
Devintas, o dešimtas **ožiaragis** reikšmingas,
Vienuoliktas yra **vandenis**, iš kur miglos ir lietūs laša,
Dvyliktas **žuvys**, kurių tinklu negaudo“.

⁵⁶ AK 71v „apgarsynau“.

⁵⁷ AK 71v „skambynau“.

Paties autoriaus vertimas

Baublu! twoją pamiątkę śpiewy ogłaszałem,
Zachowajże ten bardon, na którym brząkałem.⁵⁸

Šitaip parinkti žemaičių žodžius eilutėje sunku – kad ne tik žodis žodin, bet ta pačia žodžių tvarka ir visai ta pačia reikšme būtų galima išversti į lenkų kalbą. Kitas tų pačių eilučių, irgi paties autoriaus, vertimas, jau ne toks kruopštus ir tikslus, yra šitoks:

Baublu! ješliś mnie wdzięczny, chowaj po mym zgonie
Dla pamiątki, żem w tobie brząkał na bardonie.⁵⁹

Trečiosios rūšies,

arba metrinųjų eilių, čia pateikiama ištrauka iš Donelaičio veikalo **Das Jahr in vier Gesängen**, parašyto lietuvišku hegzametru, o dr. Rėzos išversto į tokias pat vokiškas eiles. Pirmosios giesmės, t. y. pavasario aprašymo, pradžia. Ortografija autentiška, praleisti [85v] tik kai kurie ženklai virš balsių.

Jau Saulele wel atkōpdama buddino Swietą,
Ir Žiemos szaltos Trusus pergraudama juokes.
Szalczū Pramonės su Ledais sugaiszti pagawo,
Ir puttodams Sniegs wissur į Nieką pawirto.
Tuo Laukus Orai drungni gaiwīdami glose,
Ir Žoleles wissokias isz Numirrusiū szauke.
Krumus su Szillais wissais iszbuddino keltis,
O Laukū Kalnai su Kloneis pamete Skrandas.
Wislab, kas Rudens Bjaurybej numirre werkdams,
Wislab, kas Ežere gywendams peržiemawojo,
Ar po sawo Kerru per Žiemą buwo miegojēs,
Wislab tuo Pulkais iszlındo Wasarą sweikjīt.

⁵⁸ Čia pateikiamas pažodinis D. Poškos teksto vertimas į lietuvių kalbą:
„Baubly! tavo atmintį dainomis garsinau,
Išsaugok gi tas kankles, kuriomis skambinau“.

⁵⁹ Čia pateikiamas pažodinis D. Poškos vertimo vertimas į lietuvių kalbą:
„Baubly! jei esi man dėkingas, saugok po mano mirties
Atminimui, kad tavyje skambinau kanklėmis“.

Kiaunes su Szeskais⁶⁰ isz szalto Paszaliu traukes,
 Warnos ir Warnai su Szarkoms irgi Peledoms;
 Peles su Waikais, ir Kurmjei Szillumą gyre.
 Musses ir Wabalai, Uodai su Kaimene Blussû,
 Mus jau wargit⁶¹ wel Pulkais wissur susirinko,
 Ir Ponus taip, kaip Burus igelt⁶² issizojo.
 Bet ir Bittins jau Szeimyną sawo pabudit⁶³,
 Ir prie Darbo sust⁶⁴, bei ką pelnyt⁶⁵ n'ussimirso.
 Tuo Pulkai jû pro Plyszus⁶⁶ iszlysti pagawo,
 Ir laksztydami su Birbynems zaisti pradejo.
 [86] O Worai Kampuos' sededami Werpalus aude,
 Irgi medzot' Tinklus tyloms kopinedami mezge.
 Bet ir Meszkos, ir Wilkai szokinedami dzauges',
 Ir supleszit⁶⁷ ka tylloms i Pagirij⁶⁸ traukes⁶⁹.
 Alle kokie Dywai! neywiens isz diddelio Pulko,
 Werkdams, ar dusaudams mus lankit⁷⁰ ne sugryzo;
 Ne! ne werkt, bet linksmitis wissi susirinko.
 Nes Darbai Žiemos wissur jau buwo sugaiszë,
 Irgi Pawasaris ant wissû Laukû pasirode.
 Tuo potam Paszalai wissi kribzdeti pagawo.
 Irgi bezukaujant Pulkams, Oszims pasikele.
 Wiens storai⁷¹, o kits laibay dainuoti mokedams,
 Ir linksmay laksztydams ik Debessiu kopinejo;
 O kits ant Szakkû kopinedams garbino Diewą.
 Bet ir Walgiu del skupû neywiens nesiskunde;
 Rubai szio ir to diddey jau buwo nudille;
 O tuls lopita parlekdams parnesze Kodą.

⁶⁰ AK 72 „Szeszkais“.

⁶¹ AK 72v „wargit“.

⁶² AK 72v „igelt“.

⁶³ AK 72v „pabuddit“.

⁶⁴ AK 72v „sust“.

⁶⁵ AK 72v „pelnyt“.

⁶⁶ AK 72v „Plyszius“.

⁶⁷ AK 72v „supleszit“.

⁶⁸ AK 72v „Pagirij“.

⁶⁹ AK 72v „traukes“.

⁷⁰ AK 72v „lankyt“.

⁷¹ AK 72v „storay“.

Ir pasisotīt ant Laukū vos Mažumā rado.
 O sztai⁷² ir taipo pawargęs⁷³ nieks ne dejawo,
 Bet wissi wissur sumiszay szokinedami džauges.
 Tu niekings Źmogau! mokykis cze pasikakint⁷⁴,
 Kad taw Kartais tropijas skupaj⁷⁵ prisiwalgit⁷⁶.
 I Pauščzusz žurek! wiens prastą Kirminą kramto,
 [86v] O kitsai, stokodams Grudo, gnyba Źolelę.
 Juk ir jie kasmets, mus atlankyt sukelawę,
 Kudą wis ir alkstantį Pawasarį randa.
 O wey todel tikt neywiens niekados nesiskundžia,
 Taw, Źmogau! miels Diews daugiu daugiau dowanojo,
 O tu dar nurni, kad kartais alkaną Dieną,
 Ar skupus Czesus sulaukęs, Szuppinį gramdai?...

Parodyti, kiek prūsų tarmė yra panaši į žemaičių, pridedu čia
 dalį pateiktų prūsiškų eilių teksto žemaitiškai pagal siūlomą orto-
 grafiją. Eilių metras negalėjo būti išlaikytas.

Jau saulelé wiel atkopydama^{a)} būdyno swietą⁷⁷,
 Yr żyjmos szałtos trusus^{b)} pargraudama joukes.
 Szaltių pramones^{c)} sù ledajs sùgajszy pagawo^{d)},
 Yr pùtodams snyjgs wysùr į nieką pawyrto.
 Tou łaukus oraj drungny⁷⁸ gajwindamis głostie,
 Yr žoleles wysokes ysz numyrùsių szaukie.
 Krumus sù szyłajs wysajs yszbùdyno keltyjs,
 O łaukų kałnaj sù kłoniemis pametie skrądas^{e)}.
 Wysłab, kas rùdens bjauribiejé numyrié werkdams,
 A⁷⁹ po sawa kerù par żyjmą bùwo myjgojys;
 Wysłab tou pùlkajs yszlindo wasarą swejkinty.

⁷² AK 72v „sztay“.

⁷³ AK 72v „parwargęs“.

⁷⁴ AK 72v „pasikakint“.

⁷⁵ AK 72v „skupay“.

⁷⁶ AK 72v „prisiwalgit“.

⁷⁷ AK 73 „swietą“.

⁷⁸ AK 73 „drungny“.

⁷⁹ AK 73 „Ar“.

Kiaunes su⁸⁰ szeszkajs ysz szałta paszalé traukies,
 Warnas yr warnaj sù szarkomis yr peliedomis,
 [87] Peles sù wajkajs yr kùrmej szyłumą girié;
 Muses⁸¹ yr wabałaj, warmaj^{l)} sù kajmeny blùsų^{g)82},
 Mus jau warginty wiel pùlkajs wysùr sùsyrinko,
 Yr ponus tejp, kajp burus^{h)} igelty yszszyžiojié ir t. t.

Pastabos

- a) *Kopty, atkopty* (kirtis virš o) reiškia paskubomis lipti aukštyn, kaip kad kopėčiomis, arba į medį, ar ant stogo. *Kopty* (o ilgas) reiškia ugnį pelenais apkapstyti. *Saulelé atkopardama* 'saulė, vis aukščiau kildama'.
- b) *Trusas* – prūsiškas žodis, reiškia ūkio rūpesčius. *Žyjmos*⁸³ *trusus* reiškia, kad pavasaris, arba saulė, artėdamas prie mūsų, žiemos rūpesčius ir vargus naikina ir griauna.
- c) *Szaltijų pramonės* – metafora, neva sniegas, kruša, ledai, gruodas, šerkšnas ir t. t. esą šalčio išradimai.
- d) *Pagawo, Pagauty* – pagriebti, tai yra greitai, labai skubiai pradėti ir vykdyti kokį veiksma.
- e) *Skrąda* šiaip jau reiškia senus, nešvarius, suskretusius kailinius, *sùskrėdy, apskrėdy kajlynej*. Čia reiškia pavasario ledus, šalčius, žemės gruodą.
- f) *Uodaj* prūsiškai ir lietuviškai, žemaitiškai – *warmaj, kùjsej* 'uodai'⁸⁴.
- g) *Kajmené* prūsiškas žodis, reiškia 'būrys'.
- h) *Buras* – prūsų valstietis, **Bauer**.

[87v] Savo žodyno pratarmėje p. Dionizas Poška pateikia dvi lietuviškas metrinės eilutes, neva garsiojo poeto Sarbievijaus. Kialkite wajkialej, garsej skambinkite kankles, I⁸⁵ jus biarnialej szaunej papuskite trubas.

⁸⁰ AK 73 „sù“.

⁸¹ AK 73 „Muses“.

⁸² AK 73 nuoroda „g“ yra ne prie ž. „blùsų“, bet prie „kajmeny“.

⁸³ AK 73v „Žyjmos“.

⁸⁴ AK 73v ž. „uodai“ nėra.

⁸⁵ AK 73v „Ir“.

Vertimas

Wstańcie chłopcy, i głośno na gęślach brząkajcie,
Wy parobczaki silnie w trąby nadymajcie⁸⁶.

Tokie yra mano samprotavimai apie žemaičių kalbą. O, kad atsi-
rastų geriau šią kalbą išmanantis! Galbūt nustatytų ir pateiktų tiks-
lesnes jos taisykles.

Si quid novisti rectius istis,
Candidus imperti. Si non, his utere mecum⁸⁷.

Horacijaus laiškai, I kn., 7-asis laiškas.

Adde supra dictis, quod non levius valeat⁸⁸.

Ten pat. Satyros. II kn., 7.

⁸⁶ D. Poškos neversta į lenkų kalbą; J. Čiulda išvertė rimuotai, štai jo vertimo pažodinis vertimas į lietuvių kalbą:

„Pakilkite, vaikinai, ir garsiai skambinkite kanklėmis.

Jūs, pusberniai, smarkiai pūskite trimitus“.

⁸⁷ (Vertimas iš *Lietuvių poetikos pradmenys*. V., 1985. P. 392). „Jeigu tu sužino-
jai ką nors geresnio už tuos dalykus, mielai pasidalyk; jeigu ne, naudokis šitais
kartu su manimi“.

⁸⁸ (Vertimas iš ten pat). „Prie to, kas pasakytą, pridėk tai, kas nelengvai pasie-
kiama“.